

SZÜLETÉSTŐL IFJÚKORIG

CSALÁDTERVEZÉS

Száz évvel ezelőtt, a magyar parasztság nagy többségéhez hasonlóan, esztelniekiek tudatában is öröm, tisztesség jelképe volt a sok gyermek, a *nagycsalád* pedig a szülők és gyermekek erejét, egészségét jelentette.⁷⁸ Itt is jártak a közmondások: „Gyermekért s esőért nem kell sírni”; „Ad az Isten annyit, még kerten átalrakni is elég vóna”; „Nem kell, de jő magától”; „A kölyök hamar meglepi az embert.” Örvendtek is, meg nem is az újabb érkezőknek, de elfogadták őket, hiszen „a cigány is a legkisebbet szerette mindig”. Felnevelésük nehéz gondot jelentett, de az alig felcseperedők máris a gazdaság hasznos, munkás tagjai, az öregedők támaszai lettek. „Ha fa van az erdőben, az ember megy, megtámaszkodik, de ha nincs, mihez támaszkodjék?” Ezért tartották szomorúnak a magányos házastársak sorsát: „Ha gyermeked nincs, még a szél es jobban fúj, olyan, mintha semmi se vóna.” Mivel az ilyenek rendszerint önzővé válnak, igyekeztek elkerülni őket: „Akinek gyermeke nincs, annak kutyája se légy.”

Ez a szemlélet az első világháború után fokozatosan megváltozott. Kezdték lenézni a sokgyermekeseket, akik „úgy költenek, mint a nyulak”. A családtervezés új jelszava ez lett: „Szegény ember annyit, amennyit tud, okos amennyit akar.” Később már a szegények közül is csak a „bolond” vállalta a népes családot. A születési anyakönyvi adatok szerint 1904—1913 között a faluban évente átlag 32, a két világháború között 30, a második világháború után már csak 21 gyermek született.⁷⁹ A mélypont az 1960—1966 közötti időszak, átlag évi 14 újszülöttel. Családonként régen nyolc-tíz vagy még ennél is több gyermeket, ahogy mondták: *családot* vállaltak, aztán már csak négyet, mondván, hogy „egy kell az apának, egy az anyának, egy a hazának s egy a halálnak”; ma egy-kettőt. Az átlag a kettő, s ahol három van, az már nagy család. Szerintük sok gyermeke legföljebb csak a *mocsok*, nem egészen normális asszonyoknak lehet, különösen ha *férematának*. Pedig az öregek még mindig mondogatják: „Egy gyermek nem gyermek”; „Egy van s nincs, a jó Isten elveheti, s akkor a szülők bánkódhatnak”; „Egyke, kettőcske az semmi se.” Néhány középkorú asszony bevallja: „Sohase éreztük, hogy a harmadik gyermekünkkel több bajunk volna. Egy karéj kenyérrel több-e, kevesebb-e, észre sem vesszük.” A fiatalabbak azonban nem osztják ezt a véleményét.

A születéskorlátozás okai, módjai

A születéskorlátozás, mint a parasztságnál általában,⁸⁰ Esztelneken is anyagi megfontolásokból fakad. Eleinte azzal indokolták, hogy „legyen kicsi [kevés] ember, több birtok, ne oszolják annyifelé a birtok”. Újabban szinte egybehangozóan a *luxot* vádolják érte. „Régen akármit felhasítottak *culának*, vagyis pelenkának. Ma alighogy megszületik a gyermek, máris nájlomba, bíborba-bársonyba bújtatják.” Elég a kevés is „hogy ne legyen annyi kiadásik utána, s szívik szerint neveljék, könnyebben, úri módra”. Szavuk van azoknak az öregasszonyoknak is, akikre a gondozásuk marad: „Minek annyi gyermek?” A kényelmi szempont a szülők körében szintén szerepet játszik. Az elsőt még nem időzítik különösebben, és örülnek, ha fiú lesz, de ha az anya nagyon

megbetegedett vele, vagyis nehezebben hordozta és szülte, nem szívesen vállalja a másodikat: „Becsapja mögötte az ajtót.”

A gyermeklétszám csökkenésében a körülmények is szerepet játszottak. Az első világháborúban részt vevő férfiak „óvatosságot tanultak”, a nők pedig egy egész sereg olyan eljárásról szereztek tudomást, amellyel a nem kívánt magzatot el lehet *sikkasztani*.⁸¹ A két világháború között több háznál is természetették az *oleándert*, aminek a leveléből teát főztek. A mérég rendszerint nem várt módon hatott: sok anya ki nem fejlődött koponyájú, megbénult ínyű, farkastorkú torzszülöttet hozott a világra. „Más gyermek békaformájú lett.” A magzatelhajtásban a fő tanácsadók, és gyakran a kivitelezők is, a *tudákos vénasszonyok* voltak. Alattomban működtek a környéken: volt köztük esztelneki, csomortáni, lemhényréti, lemhényi. A szomszédos Csomortánban az 1920—1930-as években a *csendérek* többet elfogtak közülük *gyermekeltevésért*. Erőszakos, kíméletlen módszereket használtak: 20—25 cm-nyi dróttal, *kalánnyéllel*, *pennarúddal*, *oleándérággal*, burjánnal szúrtak fel az anyaméhbe, siralmasabbnál siralmasabb eredménnyel. Sokan fertőzést kaptak belőle, *méhileg kigyengültek*, sőt bele is haltak. A halotti anyakönyvekben ez a halálnem nem szerepel, mert a körzeti orvos erkölcsösebbnek találta, ha ilyen esetben „idegbetegséget” vagy „vakbélömlést” jegyeznek be. Jó pénzért orvosok, bábaasszonyok is *elcsinálták* a gyermeket. Egyik-másik anya maga is megpróbált *mesterkedni*. Mindez persze titokban történt, nehogy a falu népe tudomást szerezzen róla, mert akárcsak másutt, itt is szégyennek, bűnnek, gyilkosságnak számított: „Annyi, mintha megölt volna valakit.”⁸² A régiek hite szerint az ilyeneknek a túlvilágon meg kell enniük a gyermeküket.⁸³ Elítélőleg emlékeznek meg arról a kézdipolyáni anyáról is, aki magzatát szülés közben fojtotta meg, úgy, hogy *esszekecskélte* a lábát.

A művi vetélést az 1950-es, 1960-as években a törvény nem korlátozta: korszerű feltételeik között, szakképzett egészségügyi személyzet hajtotta végre, felelve a pillanatnyi eredményért. „Nem jó ez — morfondíroztak mégis az öregek —, valamikor az anya kinyegi még.” A terhesség-megszakítások száma pedig egyre ijesztőbb méreteket öltött. 1961-ben már az egész faluban csak 12 gyermek született. Ennek az áldatlan állapotnak a rendkívül szigorú abortusz-törvény vetett véget. Azóta ismét nőtt a gyermekszám, de nem érte el még az 1930-as évek szintjét sem.

Meddőség

A gyermektelenség, mint mindenütt, Esztelneken is nagy átok: okát az asszony betegségében, méhének *ferdeségében* látják, bár előfordul, hogy a férfit vagy mindkét házastársat hibáztatják érte. Ellentétben a csernátони felfogással, amely szerint ilyenkor nem bűn a szomszéd kakasának kukorékolását meghallgatni⁸⁴, „itt mással nem csinálhat a fehérség, mert kikap az urától”. A *meddő asszonyt* ráolvasással, varázssitalokkal sem *kúrálták*; ehelyett ő maga inkább imádkozással, böjtöléssel, fogadástétellel próbált segíteni a baján. Az egyik asszony pl. „addig imádkozott, míg három fia s egy leánya született”. Másvalakinek is sikerült szülnie, de csak 12 évi házasság után, miután *kierősödött*. Ma az ilyeneket fürdőre küldi az orvos.

A népesség stagnálása

Fentiek alapján érthető, hogy az utóbbi száz év alatt hullámozott ugyan, de semmit sem nőtt a népesség: a falut 1869-ben 1093, 1965-ben 1102, 1973-ban pedig 1080 ember lakta.⁸⁶ Nem nőhetett az elvándorlás miatt s azért sem,

mert a múlt században sok gyermek született ugyan, de az akkori egészségügyi körülmények miatt sok meg is halt. Ráadásul időnként járványok pusztítottak: 1879-ben pl. — a halálozási anyakönyv tanúsága szerint — a *roncsoló toroklob*, vagyis a diftéria tizedelte meg a lakosságot. Mire pedig a korszerű orvosi kezelés jóvoltából minimálisra csökkent a gyermekhalandóság, a faluban már alig van, akit meggyógyítani: kevés gyermek születik, s azok egy része szintén megszűnik falusi, esztelneki lakos lenni.

A KICSIBUBA ÉS ANYJA

Az élet indító és befejező mozzanatai, a születés és a halál körül még a modern ember is érez valami misztikumot. Hát még mennyi titkot sejtethet bennük az, aki a biológiai törvényeket nem ismerve, azokat érdemben befolyásolni nem tudta, s így ki volt szolgáltatva hatalmuknak. Az anya igen gyakran hiába szorongott születendő gyermeke vagy kicsi csecsemője testi-lelki egészségéért, hiába hadakozott a betegségekkel, hiába vetette latba kora, közössége tudásának legjavát, s ha az már nem használt, az előző nemzedékek praktikáit is.

A közművelődési és közegészségügyi állapotok alacsony színvonala, az emberi kiszolgáltatottság következtében a primitív gondolkodásmódból fakadó szokásgyakorlatok évszázadokon át, nagyanyáról unokára öröklődtek. Igaz, nem mindig érintetlenül: a megváltozott körülmények közt elveszthették eredeti jelentésüket, új magyarázatot kaphattak, vagy kiegészülhettek a középkori orvosi gyakorlat ma általában szintén kétesnek ítélt eljárásaival. Ez volt a helyzet Esztelneken is a XX. század első harmadig, amikortól a modern természet- és orvostudomány vívmányai a tanult bábák, orvosok közvetítésével ide is kezdtek eljutni s a hagyományos eljárásokat háttérbe szorítani.

A néphit és a tudomány küzdelmének, a szokások tartalmuktól való megfosztódásának, üres szóbeli emlékké válásának, majd végleg feledésbe merülésének időszaka a ma élő nemzedékek megvallatásával még jól kitapintható.

A terhes asszony

A néphit szerint az az asszony, akinél *baj van, úgy van*, aki *úgy áll a sorsával, állapotos, hordozós*, magatartásával nagymértékben befolyásolja születendő gyermeke egészségét, testi-lelki tulajdonságait. Ha ugyanis megérinti a környező világ egyes élőlényeit, tárgyait, vagy ha valamilyen kellemetlen élmény hatása alá kerül, az érintett, megnézett dolog külső jegyei, illetve az azok által kiváltott megrendülés, sokkhatás tünetei átszármaznak csecsemőjére. Felelős tehát érte. Ezért cselekedeteit, táplálkozási szokásait egész sor megelőző, óvó jellegű intelem korlátozza. Ezek a babonás szokások szívósnak bizonyultak Esztelneken, túléltek a más természetű tudománytalan felfogásokat — nem egyet közülük még ma is tartanak —, s ez bizonyos fokig magyarázható is: rendkívüli állapotukban a gyermekeik jövőjéért aggódó anyák a szokottnál jobban hajlottak a misztikum felé.

Így még a mai középkorú nemzedék is példák sorával bizonygatja, hogy ha a *hordozós fehérszép* gyümölcsöt vagy valamilyen növényt tesz a kötényébe, gyermeke arcán ahhoz hasonló *anyajegy* üt ki. Egyvalakinek törött eperlevél, másnak fekete szilva, ismét másnak bazsarózsa alakú az anyajegye. Az anyja — azt tartják — elháríthatta volna tiltott cselekvése káros kö-

vetkezményeit, „ha eszébe jutott volna az állapota”. A rá gondolás szuggesztív erejében való hit a prelogikus gondolkodásmód öröksége, csakúgy, mint az egymástól idegen dolgok pusztán hasonlósági alapon való összekapcsolása, eredeztetése, hiszen ok-okozati összefüggések helyett misztikus kapcsolatokat tételez fel mindkettő.⁸⁶ Utóbbira különösen sok a példa. Az esztelneki terhes asszony szőrös állatot sem vehetett az ölébe, nehogy gyermeke *szőrös* legyen; ugyanezért macskába, malacba sem rúghatott, báránybőr sapkára sem ültetett. Ha sírba nézett vagy halottat látott, *sápadt* lett a kicsinye; ha csúnya „állatba, emberbe tátotta bele a száját”, azt *megcsodálta*, akkor csúnya gyermeket szült. Ezért mondhatja a csúfolódó:

Azért nőtt akkorát a te ocsmány fejed,
Mert az édesanyád bivalyat csodált meg veled!

Tudnak olyanról, akinek szőrös háta, fekete babos *tompora* egy medve megcsodálásának a következménye. Ezen is lehetett volna segíteni, ha a kritikus pillanatban az anya „megfogta volna az övét”, amely a rá gondolással azonos kimenetelű cselekedetnek számított.

Analógiás, hasonlóságon alapuló további tilalom az, hogy a terhes ne tagadja le állapotát, mert akkor gyermeke is néma lesz. Ugyanilyen meggondolásból, azért, hogy *forradásos* ne legyen a csecsemő teste, és seb se *verjen ki* rajta, a leendő anyát óvták a *vadmarta* (ülű, medve, patkány stb. megsebezte) *hús* fogyasztásától. Erre is van példa: „V. A.-nak forradásos vót a nyaka. Anyósom testvér vót ennek az anyjával, akinek az ura vadőr vót. Anyósom betegágyba vót, a vadőr vadhúst hozott, s a fiának a nyakán kiveret.” A szomszédos Bélafalván még kisleány sem ehetett emiatt vadhúst.

A terhesség általánosan számon tartott velejárója, a *kévánosság* is részben azért volt kárhozatos, mert a gyermek *örökölte*. Állítólag sok másféle baj forrása is lehetett: ha az anya elől eldugták a megkívánt ételt, *kikelt* a gyermek füle, vagy még gyakrabban a magzatja *ellett* s „a szájacsájában ott volt az étel”, tehát tulajdonképpen a gyermek kívánta. Jobbik esetben csak koraszülés következett be. Ez a hiedelem olyan közismert, hogy talán nincs is idősebb asszony a faluban, aki ne tudna rá akár vele, akár ismerősével megesett példát felhozni. B. G.-né meséli: „Állapotos vótam, de mán hét hónapos. Odalenn a Nagymezőn vót a földünk. Törökbúzát vettünk bele, s mentünk, nézzük meg, lehet-e kapálni? Vittünk a bácsnak egy kenyeret. Mikor az esztenaajtót kinyitottuk, a bács kiáltotta:

— A sajtos pócra tegyék fel!

Abba az órába levágtak egy bárányt. Annak fele a sajtos pócon vót. Nem ettem belőle, nem es kívántam. Később menyünk, nézek vissza, hát jó a bárányhús utánam.

— Mit nézel? — kérdezte az uram.

— Jó a bárány utánam.

— Jó az anyád öröme!

A szemem világa elveszett. Míg hazaértem, vagy tíz helyt le kellett üljek. A lábamból az erő kiment. Leültem a küszöbre. Anyósom mondta:

— Valamit láttál. Mé nem kértél?

Nem akartam megmondani, de mán beteg vótam. Visszament az uram, de mán a hús nem vót ott, elvitték. Anyósom csirkét sütött. De hiába. A falat es rágtam le. Harmadnap ellett a gyermek.”

A vetélésnek egy másik oka az esztelniek szerint a megijedés: a megremült asszony „elejtette, nem tudta szorítani” a terhét.⁸⁷

A fentiekől eltekintve a *megbetegedés*, vagyis teherbe esés az asszony életmódján és életmódján keveset módosított. Mindent evett, ami jólesett, sőt igyekezett jól táplálkozni, hogy jól fejlődjék magzatja. Rossz közérzetét, égését teával kezelte. A testi megerőltetéstől, emeléstől hasztalan óvták: körülményei szorításában ha *jövője volt* is, tehát szülés előtt állt, a szülés pillanatáig teljes értékű munkát kellett végeznie. Így aztán megszokott eset volt, hogy a mezőn vagy kaszálón hozta világra gyermekét.

Jóslások

Mint mindenütt, Esztelneken is találgatják, hogy a terhes asszonynak fiú- vagy leánygyermek születik-e. Jövendölnek a hasa formájából: „Jaj, fia lesz, met igen hegyes.” Ha meg *ki van telve*, megállapítják: „Na, leánya lesz.” A májfoltos arc is leányt ígér. Számít aztán az anya közérzete: „Biztos fiú lesz, met igen viszi.” Azok, akik már szültek, előző terhességükhöz viszonyítanak: „Ez fiú lesz, met másképp érzem magam, van étvágyam.”

Régebb más, véletlen előjelekből is vontak le analógiás következtetéseket: ha a *várandós* az úton vasat talált, akkor fiút, ha ruhadarabot, akkor leányt jósoltak neki. Szokás volt a *szövő lefagyásakor* az utolsóként kieső *cséppel* kiküldeni valakit az utcára: „Szaladj, fiam, nézd meg, ki jön, férfi-e vagy nő?” — abban a hiszemben, hogy a szóban forgó terhes asszonynak eszerint lesz fia vagy leánya.

Mivel a valóság sokszor rácsfolt a jövendölgetésekre, nemigen hisznek bennük. Találgatják, de hozzá is fűzik: „Alapjába véve nem lehet tudni előre. Nem nyúl be senki.”

Szülés

A természet rendjét az egykori siralmas közegészségügyi állapotok gyakran fordították a visszájára. Így a vajúdo nő is nemegyszer élet helyett a halál számára nyitott kaput, amin ő vagy kicsibabája könnyen besétálhatott. Ebben részben közössége életszemlélete volt a bűnös, mert fontosabbnak tartotta a munkát, mint a szülésre való felkészülést, „hiszen böcsű s culának való rongy minden háznál vót”. Ha a gyermek hirtelen a mezőn vagy úton jött a világra, az anya sem hozzáértő segítségre, sem higiénikus műterekre nem tarthatott igényt: jó volt, ha került valaki, aki kövel elvágja a köldökzsinórt. Ha otthon *lett beteg*, otthon jöttek rá a szülési fájdalmak, még maga körül rendet kellett teremtenie: separt, tiszta ruhába öltözött, és csak akkor szalasztott bába után, ha nagyon *fogta már*. Sokszor a *másavíz* is *element*, mire az megérkezett.

A szülés sikere a bábaasszony tudásától, ügyességétől függött. A század elején még meglehetősen ritka volt az a falu, ahol szakképesített bábák működtek.⁸⁸ Esztelneken is egy helybeli, hathetes tanfolyamot végzett asszony fogta, vagyis segítette világra a gyermeket, termény vagy viszontmunka fizetségért. Mivel mesterségét a nagyanyjától örökölte, sok mindenben a hagyományok szerint járt el. Hitt a babonákban, s ezek irányították cselekedeteit is. Érdekes, hogy bár utódai szerint „borzasztó dolgokat művelt”⁸⁹, a falu népe szépen emlékezik rá: „Jó bába vót erősen, az asszonyoknak sok teje vót. Nem halt meg a keze között egy anya sem.” Egyetlen bocsánatos bűneként részegességét róják fel. Ha *váróban vót* a gyermek, vagy nehéz volt a szülés,

az éjszakát a szülőanyánál a *kanapéra* kucorodva töltötte, s közben egyet egyet kortyintott a pálinkásüvegből.

A jelentős eseményen a család női tagjai — köztük a leányok is — jelen voltak. A férfiakat, gyermekeket kiküldték. A szülés módját a *szülő asszony* ereje és szokásai határozták meg. A fájós derekúak *lekucorodtak*, mások *térdre álltak* vagy *cseberre ültek*, illetve két, egymásnak derékszögbe állított székre helyezkedve, az aláhelyezett mosdótálba szültek. Legtöbben azonban — hiszen eljártak szolgálni s „egy kicsit a szemük kinyílt” — már a század elején viaszosvászonnal vagy gumilepedővel megvetett ágyba *hanyat-tán*⁹⁰ feküdtek. A méh tágitására a bábaasszony kicsi székeket helyezett a földre, amelyen vajúdó négykézláb fel-le mászott. Más esetben a szülő asszonyt a dereka alá tett lepedőnél fogva felemelte, és megnyomta a hasát. Azt mondják, egy másik tanulatlan bába még drasztikusabban járt el, másvilágra küldve anyát és gyermekét: „Már mikor *eléjött* a gyermek, kapta magát, s a kezét gyeplővel a kilincshez kötötte, majd az ajtót kinyitotta, s csapta be.” Ennyi ártalmas kísérletezéshez képest az öregek analógián alapuló tanácsa, hogy „a vajúdó asszony a gyűrűjét húzza le, mert ettől a méhe gyorsabban tágul”, semmi veszélyt sem jelentett.

A *köldökszinórt* a bábaasszony ollóval vágta el, és kendercérnával kötözte el. Ha a *buba kínok közt* jött a világra, vagy nagyon *gyenge* volt, két lábánál fogva a hátát hidegvízzel jól *meglepcsegtette* (meglocsolta), majd minden porcikáját zsírral, tejjel bekente, megfüröszttötte, *bépókálta*, a fejét *formásra idomítva bekötötte*, s az anyja mellé fektette. Ez utóbbit később a szakképzett bábák helytelenítették, mert szerintük ettől könnyen *megfojlott* a gyermek. Ezután a *beteg asszonyt* vette gondozásba. Üvegbe fűjtatta, hogy a *mása* (méhlepénye) eltávozzék a testéből, nem számolva azzal, hogy az erőlködéstől *gusát* lehet kapni. Ezt követően a szájában felmelegített pálinkával — amiből a rossz nyelvek szerint jócskán lenyelt — a méhet jó két órán át *masszérozta*. Arcát, hogy *pecsétes* ne maradjon, a gyermek első füröszttövi-zében megmosta. *Utórágás* ellen *petrezselyemlapit* tett a beteg asszony hasára, de leginkább a pálinkát ajánlotta, amitől a legtöbben meg is részegedtek. Az *elakadt vizelet* megindítására *petrezselyemfőzetet* itatott, székelési zavarok ellen pedig *beöntést* adott. Végül a hasát törülközőbe csavarta és varrta, hogy kapja vissza eredeti formáját.

Az 1930-as években a szomszédos Bélafehérván egy papolci származású szakképesített bába telepedett meg, aki az egész környéken, öt faluban ellátta a teendőket. 1943-ban Esztelnek külön is kapott bábaasszonyt. Egyiküknek sem volt könnyű dolguk, mert meg kellett küzdeniük az évszázadok alatt beidegződött szokásokkal, amelyekről az esztelneki asszonyok nehezen mondtak le. Különösen a *vadasabb* felszegiek ragaszkodtak a hagyományaikhoz. Egyesek elbújtak a bábaasszony elől, olyannyira, hogy annak még segítségével se maradt, mások viszont túlzott érdeklődést tanúsítottak, s ez esetben a sok szájatató közül kénytelen volt a hasznavehetetleneket kiküldeni. A szülést a tanult bábák az előírt módon, a higiéniai követelmények betartásával vezették le, s emiatt a más módszerekhez szokott asszonyokra rá-rá kellett pirítani: „Nyugszik-e az ágyban, mert ha nem, hozzanak olyant, aki bírja ezt a sok hóbortot.” A tanult bábák az újszülöttet első nap nem füröszttötték, csak olajjal kenték be. Másképp pólyálták. A csecsemőt nem az anyja mellé, hanem bölcsőbe fektették, feje alá nem tettek párnát, hogy a gerince egyenes maradjon. A szülő asszonyt nem kengették szesszel, mert attól szerintük visz-

szérgyulladást lehet kapni. Az üvegbefűjást is ellenezték. Újításukat az asszonyok kezdetben bizalmatlanul fogadták: nem vitatkoztak velük, de távollétükben mindent a megszokott módon hajtottak végre. Mégis szerették őket, mert amíg orvosi rendelő nem volt a faluban — 1950 előtt —, ők vágták ki a sebeket, végezték a gyomormosást, kezelték a könnyebb eseteket, a nehezebb betegeket pedig a városba küldték. 1962-ben Esztelneken szülőotthont létesítettek négy ágygal, ami pár évig működött. Azóta az asszonyok a kézdívásárhelyi kórházban szülnek.

A hozzátartozók aggódva lesték, hogy a kis érkező épkézláb-e, normális-e, s ha igen, örömteljes büszkeségükben már nem számított, hogy *férfigyermek-e* vagy *leányka*. Ha netalán halva született — aminek oka a bábaasszony szerint a magzat harántfekvése volt —, nagy szomorúsággal, szertartás nélkül a temető külön részébe temették el, ahol a keresztleletlen gyermekek pihentek. Ha meg az anya halt meg szülés közben, nem bánták, ha a csecsemő is *utána megy*. Ezért, amikor elnyújtották, a gyermeket jelképesen a lába közé benyújtották. Ha az mégis megélt, apja nevelte fel, vagy közeli rokona vette örökbe.

Annál nagyobb örömmel vették tudomásul, ha burokban született, mert az ilyenről azt tartották, hogy nagy szerencse vár rá az életben, vagy *jósló* lesz, de csak akkor mond igazat, ha szülei nem árulják el a titkot. Foggal született, különleges képességű gyermekről nem hallottam. Csupán a hetedik fiúról jósolták, hogy *nagyszerencsés* lesz, megtalálja az elásott aranyat, mely *Szentgyörgy* éjjelén lánggal kicsap.⁹¹

A nyolcvankét éves Bartók Dénesné egy gyermekkorában hallott, ma már feledésbe merült történetet mesélt el. Eszerint a szülés utáni első éjszakán a szellemnek asztalt terítettek. Amit akkor álmódott a bábaasszony, bevált. Így egy gyermekről megjósolta, hogy tizenkét éves korában vízbe fül, s valóban így történt, bár igyekeztek elhárítani a veszedelmet.⁹²

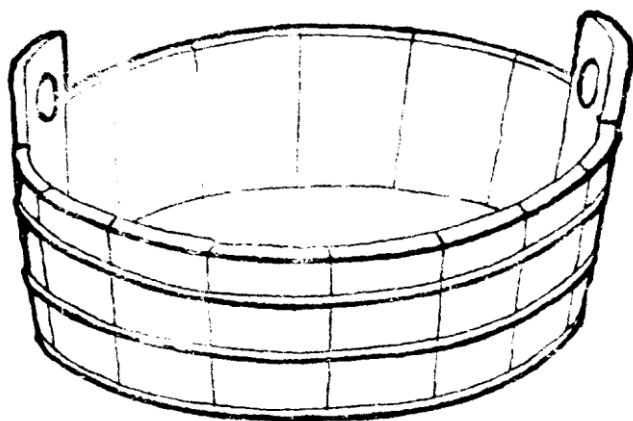
Az első hat hét

Anya és gyermeke életében talán nem volt kritikusabb időszak, mint a szülési, születést követő első hat hét: legyengült, avagy még zsenge, erőtlen szervezetük talán sohasem volt fogékonyabb a betegségekkel szemben. A kezdetes gyámoltalanságtól, védtelenségétől, veszélyeitől megriadt emberi lélek a mindenkorinál fokozottabb mértékben fordult ilyenkor menedékért a természetfölötti hatalmakhoz.

A csecsemő testi gondozását — fürösztését, pólyálását, etetését, altatását — s az anya egész életmódját e másfél hónap során az emberi gondolkodás legkülönbözőbb állomásain keletkezett babonás hiedelmek, jóslások, óvó-tisztító varázscselekvések kísérték végig. Ezek persze századunkban már mindinkább talajukat veszített, nehezen felidézhető emlékké váltak.

A csecsemő fürösztése

A néphit az életkezdő eseményeknek fontos, az élet egészére kiható szabályozó szerepet tulajdonít. Ilyen mindenekelőtt az első *fürösztés*, mely „fontos időpont” a gonosz ártalmait ellen való védekezésre és a gyermek jövőjének formálására.⁹³ Ezért hozzá a bábaasszony különös gonddal készítette a vizet. Analógiás elgondolás szerint, a gyermek tisztaságának biztosítására, anyától kifejt első vagy *fecstejet* cseppentett bele, majd bőségvarázslás szándékával — hogy az újszülöttnak szerencséje legyen — pénzt dobott a vízbe.

3. A fűrésztőcseber. Készítői helybeli vagy kézdialmás kádárok.

De tett bele gyógyfüveket is: *sárigvirágot*⁹⁴ hasmenés ellen, leánynak rózsaszínű, fiúnak lila *ótófűt*, vagyis *ótóvirágot* az *ótvar* megelőzésére, illetőleg *ótott szenet* az elhárítására.

Ez a szokás a század első harmadában kimaradt, mert a tanult bábaasszonyok már hipermangánnal fertőtlenítették a fűrésztővizet, s mire az első hét leteltével az anyák kezdtek fűrésztteni, már — a néphit szerint — csak a tényleges betegség bekövetkezése esetén volt szükség gyógyfüre.

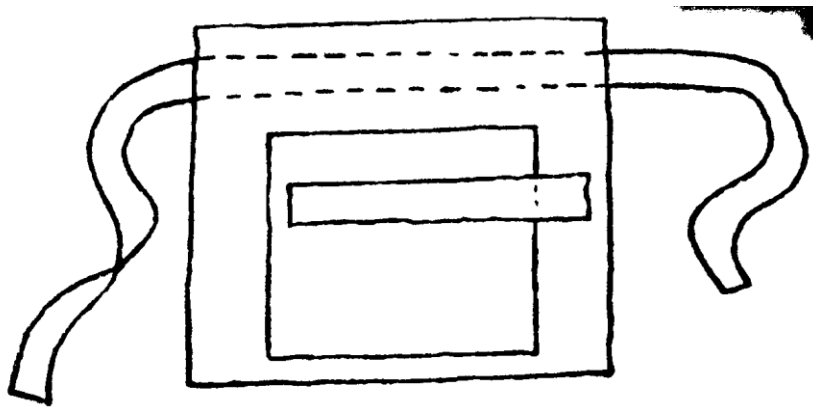
A fűrésztővizet annyira melegítették, hogy a könyökük *elállja*, vagyis bírja, majd *tekenyőbe* vagy *fűrésztőcseberként* használt *törzsőlőcseberbe* öntötték. Utóbbi a helybeli Fekete Károly, Csavar Máté vagy a kézdialmás kádárok készítménye volt (3. r.).⁹⁵

Az első hat hétben naponta kétszer, reggel és este fűrésztőttek, mert azt tartották, ettől nő a gyermek. A csecsemőt belefogták a *kivevő pelenkába*, feje alá is pelenkát tettek, s a vízben *locsolgatták*. Mielőtt megszappanozták volna, rendszerint ujjukra csavart vizes ronggyal *meghabargatták a szájacsáját*, különösen akkor, ha *tejes* volt a nyelve, hogy *szájpenészt* ne kapjon s majd tisztán beszéljen. Az eredmény a tanult bábaasszonyok szerint a vártak az ellenkezője lett: a *pirinkó* éppen e művelettől kapott *szájpenészt*, ami ha a *torkára ment*, halált okozott.

A fűrésztővíz kiöntését jó néhány ma még általánosan ismert, óvó jellegű intelm korlátozta: a több ezer éves prelogikus integritásos gondolkodás önmagát túlélő emlékei,⁹⁶ amelyek rendszere szerint a kisgyermeket a hozzá tartozó fűrésztővízzel meg lehetett rontani. Analógiás elképzelés szerint, ha a vizet tisztátalan, *pisís, ganyés helyre* öntötték, a csecsemő *sebbel telt meg*. *Tiszta helyet* kerestek tehát, vagy *csepegés alá loccsintották*, ahol nem *járják meg* az ártani vágyó *szépasszonyok* sem. Minthogy ezek éjjel garázdálkodtak, este a vizet mindig a cseberben hagyták. Aki éjszakára kiöntötte, az „a szerencsét öntötte el.”

Pólyálás

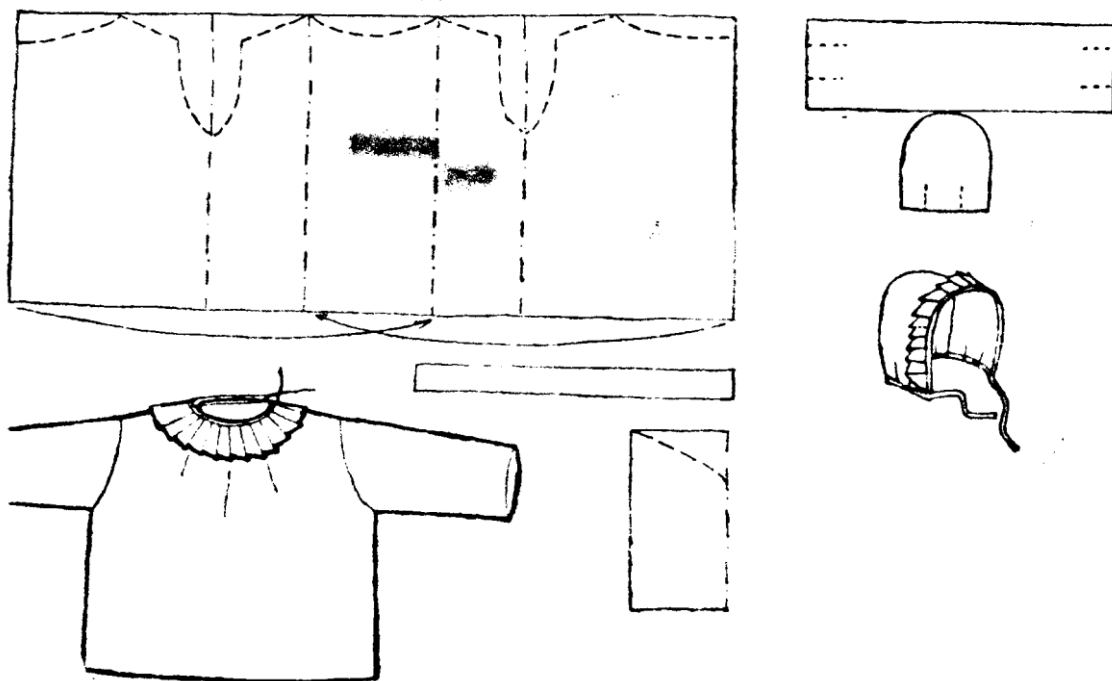
A fűrésztővízből kiemelt csecsemőt édesanyja — avagy első héten a bábaasszony — ölébe vette és *ptű, ptű, sohase igizzenek meg* szavak kíséretében a megbetegedés lehetőségét *elköpte*.⁹⁷ Majd az ágyon vagy az ölében *bépókálta*, tréfásan mondva: „Jó szorossan, nehogy elfusson.” Valójában, pólya

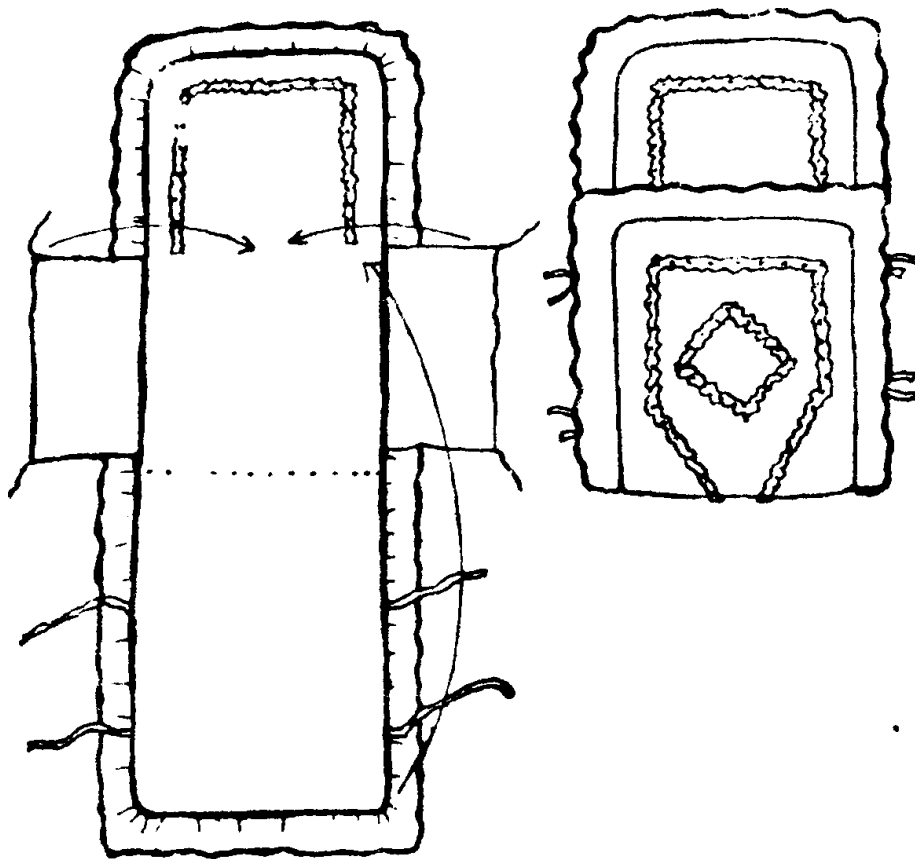
4. A régi *cula* (pelenka) emlékezet szerint.

meleget tartott, az újszülött épségét, csontjainak egyenes növekedését biztosította, és ezáltal egészségét védte. A kicsit főként a megfázástól féltették, mert a *hasacska felhülésében* látták a hasmenés okát. Az asztalon nem pólyáztak, mert ez különös tiszteletben álló bútordarab volt,⁹⁸ s ha valamelyik fiatalasszony rátette a gyermeket, az öregek rászóltak: „Letakarítsd onnan!”

A *culát*, vagyis *pelenkát* (4. r.) használt inghátból vagy rossz szoknyából, *köntösből hasították*. Anyaga eszerint beszegetlen *gyócs* vagy *parkétocska* volt. Előbb négyujjnyi széles fehér csíkkal, a *ködökronggyal* átsavarták a baba derekát. Felsőtestére *ingecskét*, kötött *réklicskét* adtak már a század elején is. A leányka fejére rózsaszínű, fiának kék fodros, csokros *csepszecskét* kötöttek, ami *varróné* munkája volt (5. r.). Ezután egy nagyobb, négy-szögletű, egyenes fekvésű gyolcsba, a *belső culába* belesavarták külön-külön a *lábacska*it, hogy egyenesek maradjanak, a *karocskait*, nehogy *esszekörmölje*

5. A csecsemő *ingecskéje*, *csepszecskéje* és szabásuk emlékezet szerint.

6. A donyha.

magát vagy *felijedjen* tőlük. Végül balról jobbra ráhajtották az egy m²-nyi, színes, vastagabb *legszélső rongyot* vagy *külső culát*, visszatúrték a láb alatt, majd *hímesen szőtt* vagy horgolt, rendszerint Kézdivásárhelyre vásárolt szalaggal, a *pókakötővel körbekötötték*; a hóna alatt körbecsavarták, a hasánál, a hátánál, a horgasinánál, a lábszárainál ferdén vezették, a bokájánál ismét körbe tekerték, majd a végét *bécsiptették* és a mellén kézzel keresztet vetettek. Ilyen szoros kötelékben csak az első hat hétben tartották a kisbabát. A szakképzett bábaasszonyok ellenezték a karja lekötését, megpróbálták leszoktatni róla az asszonyokat, ám ez nem ment olyan könnyen: „Mikor mentem el, úgy hagytam, mikor jöttem vissza, nem úgy kaptam” — emlékezik vissza a hetvenhat éves Acél Ágostonné.

A pólya helyét az 1930-as években a paplanszerű, házilag is megvarrható *donyha* (6. r.) kezdte átvenni. A következő nemzedék már ezt használta.

A pólyát éjszakára nem hagyták kint, mert azt tartották, általa megrontható a csecsemő, *elválthatják* a szépasszonyok, de legalábbis álmatlanságot okozhatnak neki.⁹⁹

Anyatej, szoptatás

A legfőbb csecsemőtáplálék, az anyatej bőségét az esztelneki asszonyok részben tejképző étrenddel: krumplis, mákos, köményes ételek fogyasztásával, részben pedig babonás cselekedetekkel próbálták biztosítani. Utóbbiak többsége az integritásos gondolkodásmód nyomait hordozó mágikus eljárások maradványa. Ezek rendszere szerint a tej akkor *apadt el*, illetve *ragadt el*, ha nem kötötték házhoz: ez esetben az anyával érintkező személy, a házból kiadott tárgy vagy a folyóvíz *elvihette*. A jelképes házhoz kötés elsősorban abból állt, hogy az egész mennyiségre kihatással levő első, azaz *előtej* vagy

fecstej egy részét a pince sarkába elásták,¹⁰⁰ mint ahogy a gyermek otthonhoz szoktatása érdekében a *gyermekházat* is az istálló padlása alá, a köldökzsinórt pedig a gerendába rejtették, másrészt pedig bőségvarázsló szándékkal a kisbuba fürösztővizébe tették. Az első hat hét során arra is vigyáztak, hogy semmit ki ne adjanak a házból, de legfőképpen tüzet, égő szenet ne, mert ez nemcsak a tej, hanem a szerencse kiadásával is egyet jelentett. E szabályt akkor is szem előtt tartották, ha tehén borjazott meg.

A tej bárkire elragadhatott, aki az anya közelébe került, még tulajdon csecsemőjére is: ennek megelőzésére szoptatás után ingével megtörölte a gyermek száját. Továbbá elvihették az ágyára ülő látogatók, még férfiak is, ha távozáskor nem dobtak *fócoskát* a ruhájukból, nem törtek le és adtak egy darab ágat a kosarukból, amiben az ajándékot hozták, vagy nem hagyták ott bár a pálinkásüveg dugóját, és szándékukat nem erősítették meg szavakkal: „Tejet, álmot, mindent itt hagyok, nem kell semmi.” Ha meg két *szoptatós fehérnép* találkozott, elővigyázatosságból egymás kezére fejték.

Az elragadt tejtől elvivője — akinek megduzzadt tőle a *mejje* —, csak úgy szabadulhatott meg, ha visszajuttatta eredeti tulajdonosának: kenyérré fejte s megetette vele. Így mindketten jól jártak. Csak akkor merült fel probléma, ha mindkét asszony szoptató volt, mert ez esetben a tej visszaadása az elvivő becsületén múlt. Ilyenkor egyformán ettek a kenyérből.

Hogy a víz ne *vigye el* a tejet, a gyermekágyas hat hétig nem áztathatott kendert, nem *rázhatott ruhát*, sőt a patakon se mehetett át. Utóbbira igaz, rákényszerülhetett, s ilyenkor — jóvátételként — háttal a vízre hajolt, és az edényt annak folyása irányában tartva, tehát visszafelé merített belőle, majd három cseppet meg is ivott. Ez a cselekedet eredetileg az ellenséges, rontó szellem félrevezetésére irányult.

Ha a tej elragadásának más okát nem lelték, azt az anya *ijedtségével* magyarázták. Elképzelésük szerint ennek a betegségnek a gyógyítására *holdfotán* és *újságon* forró viaszt kell önteni, mely a hideg vízben az ijedelmet okozó élőlény alakját veszi majd fel.¹⁰¹

Némelyik asszony minden felsorolt előírást betartott, s mégsem volt teje. Az ilyen kiábrándultan látta be: „akinek egyszer elvitték, többet sohase lesz.” A többségnek azonban — s ezt a bábaasszony hozzáértésének tulajdonítják — annyi volt, hogy éjszakára *csupa luszt* volt a háta közepe. Ma állítólag a fiatal anyáknak kevés a tejük, és ezt a modern életforma, az ingázás, éjszakai műszak terhére írják. Talán ezért közismertek az említett hiedelmek, noha jó részükön mosolyognak már.

Az első szoptatás időpontja attól függött, hogy milyen hamar jött meg az anya teje, de számított a csecsemő erőssége is. Rendszerint csak két nap eltelte után került reá sor. Addig *kalánkából köményteát* vagy vízzel hígított tehentejet adtak a kicsinek. Sokan cukrozták is, ezt azonban a bábaasszonyok helytelenítették. Az előtejről azt tartották, hogy *elcsapja* a gyermek gyomrát, ezért *kifejték*. A szakképzett bábaasszony felvilágosítása után, aki szerint *kitakarítja*, ellentmondásossá vált az asszonyok álláspontja: ezt is, azt is kezdték hinni, s egyikben sem bíztak eléggé. Kompromisszumos megoldással nyugtatták meg magukat: „Mind úgysem tudtuk kifejni, jutott a gyermeknek is.”

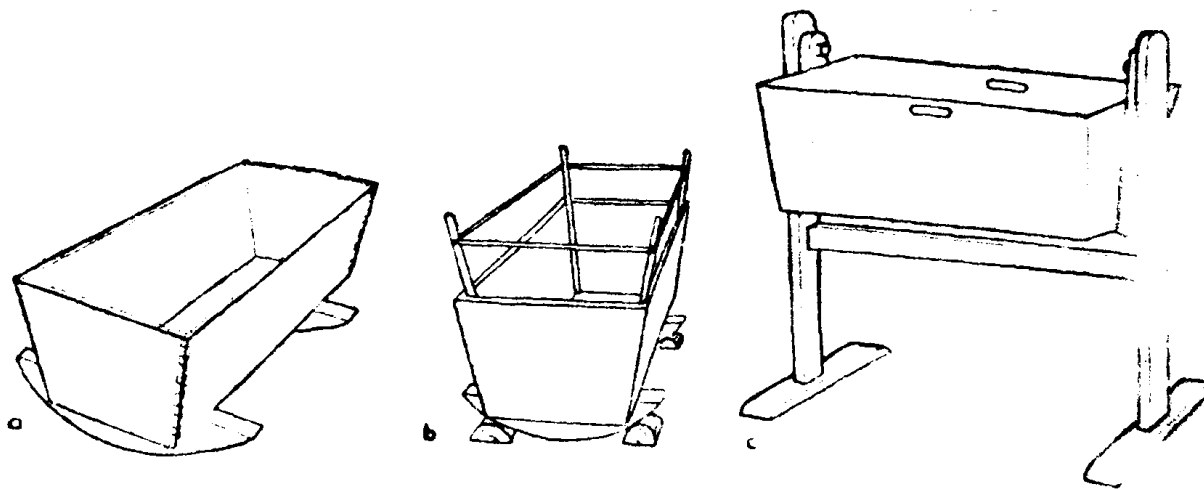
Annyiszor szoptattak, ahányszor a gyermek sírt, ezenkívül fürösztés és pólyálás után is. Az anya megnyálazta a mellbimbót, ölébe vette a csecsemőt, s a „szájába gyűrte a csecset”. A rendszertelen táplálás gyomorártalmak,

a mell megnyálazása szájpenész forrása volt, ezért a bábaasszonyok igyekeztek mindkettőről leszoktatni az anyákat. Akinek teje nem volt, kiskanálból tehéntejjel etette a gyermekét. *Szoptatós dajkát* a faluban nem fogadtak, az azonban megtörtént, hogy a bőtejű asszonyok Kézdivásárhelyre szegődtek szoptatni. Ha az anyának valahová el kellett mennie, előfordult, hogy a szomszédasszony szoptatta meg kicsinyét.

A mellet különösképpen nem gondozták. Ha a tejtől nagyon meg volt telve, akármilyen kicsi ütéstől meggyulladt, *kikelt*. Ilyenkor vizes kendőt tettek rá, amíg *megtért*. Mások *keréksáros*, azaz *degettes* ronggyal puhították. *Doktori könyvek* is forogtak közkézen, annak az előírásait is kipróbálták. Így a *keseűlapi* gyökerét megtisztítva két kő között összetörték, tejben megfőzték, rozs- vagy lenmaglisztet s egy kevés zsírt adagoltak hozzá. Ezt az *írt* kenderrongyra kenve borították a *tűző sebre*, míg az *kifakasztotta*. Utána tűzön *eligecke* megpuhított keserűlevéllel borogattak. Akadt, aki a keményedést saját magának borotvával vágta ki.

Altatás, a csecsemő álma

Az első héten a kicsibaba az anyja mellett feküdt. Amint az anya felkelhetett, külön fekvőhelyet, *böcsűt*, esetleg *tekenyőt* vagy még ritkábban *kosarat* vetett meg számára. A legáltalánosabban használt böcső, a *ringó*, barnára mázolt, alacsony, felfelé szélesedő, ládaformájú, haránttalpú asztalosbútor volt, rendszerint helybeli vagy kézdivásárhelyi mestermunkája (7. a-c r.). Némelyek magas tetejű függesztett *ringót* vásároltak.¹⁰² A böcsőül szolgáló bútor aljába *surgyé*, rá *csepűlepedő* (utóbbi el is maradhatott), a csecsemő feje alá pedig *párnácska* került; utóbbit a tanult bábaasszonyok helytelenítették. Takaróként többrét hajtott *pokrócdarabot*, újabban *paplankát* használtak. A böcsőben fekvő gyermeket nem szokták lekötözni, pedig könnyen kieshetett. Igaz, némely anya azon az alapon, hogy a csecsemő kéthónapos koráig úgysem tudja, mi a *rengetés*, később pedig olyanok lesznek az igényei, ahogy szoktatják, nem *rázta* a böcsőt. A szakképzett bábák is hasonlóan vélekedtek. Mégis a legtöbb asszony síró kisedét ringatással s dúdolással próbálta elhallgattatni. Este a lábával *mozgatta* a böcső talpát, éjszakára pedig az ágyból rákötött *madzagnál* fogva *huzigálta*, *fűrészelt* az urán keresztül. A nagyobb

7. Böcsűfélék: a. *ringó* Sszgyörgyi Múz.népr.gyűjt. Leltsz. 7762; b. hasábfával kitámasztott, léccel magasított *karosböcsű* az állni tanuló gyermek számára, emlékezet szerint; c. függesztett ingó.

gyermekek játékból is ringatták kistestvérüket úgy, hogy a bölcsőn áthalva maguk is hintáztak.

A kisbaba napközben az ágyon feküdt. A bölcsőt ilyenkor az ágy alá vagy a sarokba taszították, a kis szalmazsákot pedig száradni tették. Ma éjjel-nappal nagy- vagy kiságyon alszik, bölcsőt csak a legkritkább esetben, a *sírónak* szereznek. A faluban így alig lehet találni egy-két talpától megfosztott példányt. A rossz emberre viszont most is mondják: „Szúette volt a böcsű, amiből az anyád rengetett.”

Annak örvendtek, ha a gyermek jókat *aluszik*: ilyenkor nem volt baj vele, és úgy tartották, hogy ettől nő. Az éjszaka is éber, síró kisbabának a néphit szerint *elvittek az álmát*, vagyis a háznál megforduló idegen személyek, pl. a látogatóba jött asszonyok nem hagytak rongyfoszlányt, nem dobták vissza a dugót. Álmatlanságot okozott az éjszakára kint hagyott csecsemőruha, és mint korábban láttuk, az este kiöntött víz is. E betegséget *máklével*, a mák főzetével gyógyították, részben kényelmi, másrészt viszont gazdasági okokból. A szülőknek munkába kellett menniük, és másképp nem merték magára hagyni a csecsemőt, pedig, amint utólag elismerik, ez nem tett jót: ha túl sokat kapott belőle, „az esze odalett”, *tetentökká* vált. A bábaasszony szerint „kivastagodott a nyelve”.

Megkísértett beteg asszony, kicserélt gyermek

A vajúdasban túlságosan kimerült anyák gyengeségük szokatlan tüneteit a *rossz szellemek, ördögök, tisztátalanyok, szépasszonyok*¹⁰³ művének tulajdonították. A kisbabájuk fejlődésében mutatkozó egyes rendellenességeikért is e pontosan szét nem választható természetfeletti lényeket okolták.

Igyekeztek hát a legelső pillanattól felvértezni magukat, gyermeküket és házukat ellenük: küszöbük alá *lópatkót*, küszöbükre *piros rongyot*, mindkettőjük párnája alá vagy lábához *kicsikanalat*, *hóttszenet*, *tuluseprűt* vagy nyírfa-seprűből *törtágot*, *fokhagymát*, továbbá *imádságoskönyvet*, *keresztet* vagy *szentképet*, *olvasót* tettek. E tárgyak gonoszelhárító, mágikus hatásában való hit nem újkeletű. A lópatkó és a kicsikanál alapanyagát, a vasat, akárcsak a szén keletkezésében szerepet játszó tüzet, a benne rejlő segítő erejéért már az ősember is tisztelte.¹⁰⁴ A fokhagymát kellemetlen szagáért, a piros rongyot feltűnő színéért, a seprűt vagy a belőle tört ágat hasonló szerepéért ruházták fel szelleműző rendeltetéssel, a keresztény vallás kegytárgyai pedig hivatalból is azok voltak.

Az ártó szellemlények az udvaron ólálkodtak, és beleköltöztek a kiterített ruhába (ezért azt az első hat héten lehetőleg még nappal sem tették ki), de hatalmuk volt a kellően fel nem öltözött, *hajdonfejt* kimenő anyán is. Lestek, hogy mikor marad magára a gyermek pár percig is, és nincs átfektetve bölcsőjén vagy ágyán a tollseprű és az imakönyv, mert e helyzetet kihasználva *kicserélhették*. Aki hosszabb időre egyedül hagyta kicsinyét, számíthatott erre.

A szépasszonyok a sötétben még fokozottabban garázdálkodtak. Ezért a gyermekágyas egész éjjel égette a lámpát, vagy legalább arra vigyázott, hogy a *sód* alól a *hasábfá* világítson. Hanyatt se feküdt, és ha éjfélkor kopogtak az ablakon, vagy valamelyik halott hangján beszéltek: „Erzsike, engedjete bém” — nem felelt, ajtót sem nyitott, mert nyomban *felkapták* és *megettáncoltatták* volna, s valahol a mező szélén *elgyötörten*, *férement ajakkal* tért volna magához. Ha minden óvintézkedést nem tett meg, még a *kürtön* vagy a *kócslikon* is berepültek — a *meghammazott* földön látszott a lólábhoz hasonló nyo-

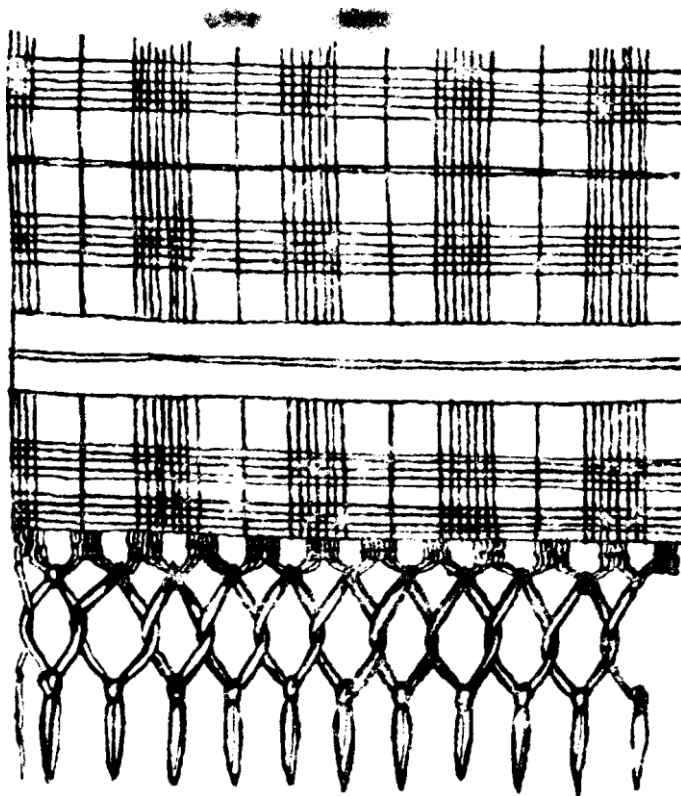
muk — megkörnyékezték, esszetörték a gyermeket, kitétték a bölcsőből a földre, elváltották, megrontották. A kicserélt gyermek nem fejlődött, törpe, kicsitestű, nagyfejű, eltorzult, csúnya arcú lett. A gyomra is elromlott, zódet kakált. A megkésértett beteg asszony rosszat álmódott. Haját megcseperítették, hideg kezük nyoma meglátszott rajta. Ilyenkor gyorsan háromszor keresztet kellett vetnie. Ha már megesett a baj, a beteget szentelt gyertyával és szentelt vízzel próbálták megkeríteni, hogy a színét visszakapja.¹⁰⁵ De sokszor sem ez, sem a szemelvények nem segítettek. A kicserélt gyermekek nem tudtak segíteni. A Fábrián Ferencné fiát sem tudták helyrehozni, az pedig még ma is él valami aggmenházban, ha meg nem halt.

Bár élnek még asszonyok, akik századunk első harmadában saját bőrükön „éreztek” a megkésértést, ma a szépasszonyban általában nem hisznek. Különben is állítólag „már az ördögnek sem kell a gyermek”.

Látogatás, félkézradina

A szülést követő héten, ha csak tehetett, a gyermekágyas asszony ágyban maradt. Mindössze harmad-negyednap kelt fel, hogy tetőtől talpig megmosakodjék; ha felhült, fürdővizébe szénamurha-, diófalapi-főztet tett. Családja táplálásáról ez idő alatt az asszonytársai gondoskodtak, akik felváltva radinát hoztak. Nemhiába állapította meg egyik-másik férj: „Legboldogabb vagyok, amikor gyermek születik. Egyik jó bé a kapun, a másik megy ki.”

A nagy forgalom már a szülés utáni első reggelen megkezdődött, amikor komaasszonya látogatóba, azaz látóradinába jött. A frustukot, egy tele literesüveg tejes- vagy feketekávé, kőttés tésztát, mód szerint 3—12 levél palacsintát, vagy a tángyér pánkót és félliter komámasszonypálinkát takaróruhával (8. r.) leterített radináskasban hozta. Ezt emlékezet szerint udvarhelyszéki vándor kosárkötők készítették, akik egy-egy hosszabb időszakra beszállásol-

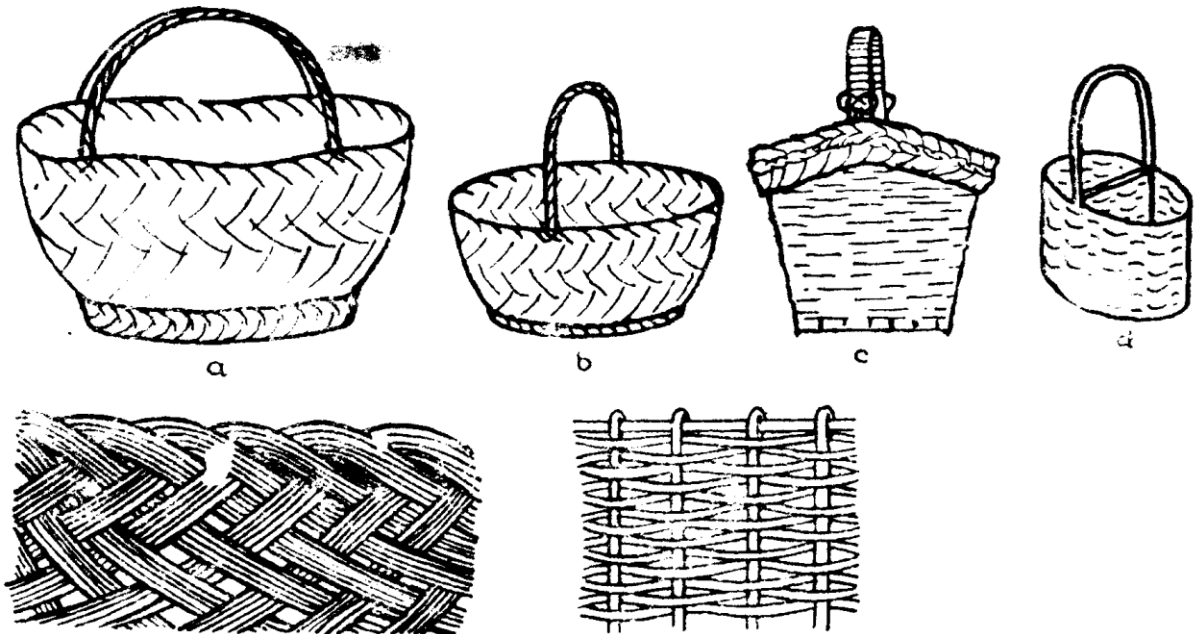
8. Szöttes takaróruha részlete.

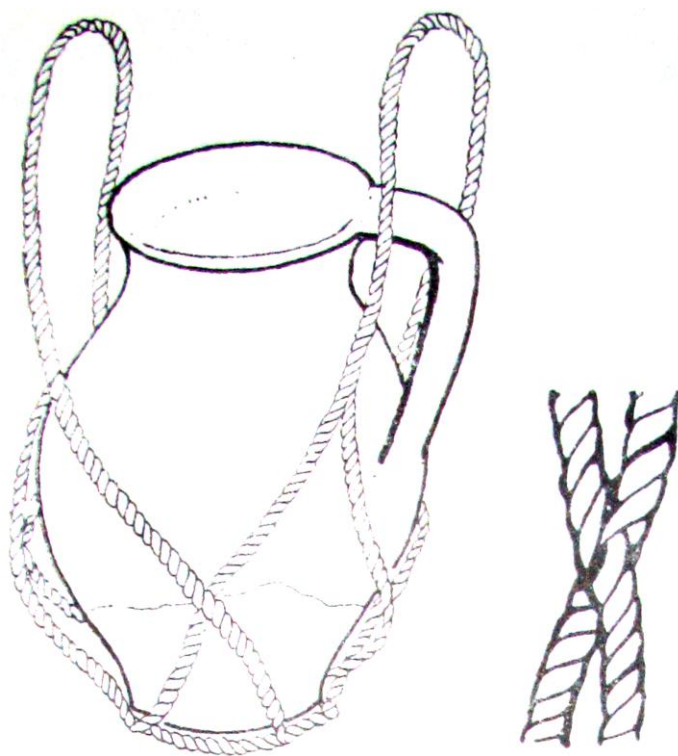
9. A radináskas első világháború előtti változata.

ták magukat valamelyik házhoz, s pénzért vagy terményért dolgoztak. Az első világháború előtt az egyfülü *fedeles kast* (9—10. c r.), azután a kétfülü ovális radináskast kedvelték (10. a r.).

Nemsokára, valamelyik este komaasszonya újból jelentkezett: ezúttal *kicsi- vagy félkézradinával*.¹⁰⁶ Sorra kettőnként megérkeztek a jobb barátnők, szom-

10. Radináskasok: a-b. első világháború utáni; c. első világháború előtti forma (anyaguk *hántott csigolyavessző*, készítők udvarhelyszéki vándor kosárkötők); d. *mogyorókávából font éveges kas*, helybeli pásztormunka. Lent a kosarak fonása.

11. Csiki fazék gyékénykantárban és a kantár fonása.

szédasszonyok, rokonok is, mindannyian étellel felcsomagolva. E megsegítő célú szokásnak az adatok szerint nem volt megszabott étrendje, legföljebb tiltott ételei: paszulyt, hagymát tartalmazó *szeles* ételek, amelyekről az anya és gyermeke *görcsölt* volna. A múlt században volt olyan, aki *lapító*ra tett, *szervébe* fogott *túrós puliszkát* hozott, más *szöllőcskével* édesített *tejbekását*, vagy *mákos galuskát*, ismét más *tökmagos levest* főzött, s ezt *gyékénykantárba* helyezett *csiki fazékban* szállította (11. r.). A század elején a *becsinált leves*, *kalács* és *palacsinta*, később *leves*, *paprikás* vagy *sóbafőtt*, illetőleg *sült*, továbbá egy *kalács* és valamilyen ital: egy liter *pálinka* vagy *bor* járta. Az 1930-as években ismerték meg a *madártejet*. Ma is elkacagják, hogyan fogadta ezt az egyik gyermekágyas asszony, aki még nem ismerte: „Komám-asszony egy kis madárdolgot hozott, melegítsük meg” — mondta.

Az első hónapokban a szoptatós anya nehezebb ételekből nem evett, mert félt, hogy *tejlázat* kap.

A látogatók egy-két órányit maradtak, beszélgettek. Elmenet *tejet*, *álmot hagytak*. Ha valamelyik nővendégnek *baja* (menstruációja) volt, jelképesen megtörölte a gyermek arcát, vagy megfogta az orrát, hogy seb ne verjen ki rajta, *tisztátalanságával* bajt ne hozzon rá.

Névadás

A közösségbe való befogadás első lépéseként az újszülöttnak nevet adnak. A névadás esztelneki törvényszerűségeit jól szemléltetik a születési anyakönyvi adatok. 1718—27 között a keresztnévek 26%-át a naptárból vették: a március első felében születő gyermeknek pl. Gergely, a második felében születőnek József, az áprilisének György, a júniusinak Antal, a novemberi leánygyermeknek Erzsébet nevet adtak, függetlenül attól, hogy a naptári névnap megelőzte vagy követte a születés napját. A kettő közti eltérés sokszor egy fél

hónapnál is nagyobb volt. Legtöbben azonban nem igazodtak a naptárhoz, hanem ötletszerűen válogattak az akkori divatos katolikus és protestáns nevek közül. Így feltűnően sok volt a Katalin, Anna, Borbála, Ilona, Judit, János, Mihály, György, István, Ferenc, Antal. A szülők, nagyszülők, keresztszülők nevét nem örökölték kötelező módon, s ha igen, nem adták föltétlenül az elsőszülött gyermeknek.

Egy későbbi időszakban, 1763—1767 között a szülőtől örökölte nevét az újszülöttek 10%-a, a keresztszülőktől 8%-a, a naptárból kapott nevet 37%, a fennmaradó 45% ötletszerű, divatos nevet nyert, köztük néhányan a rokonok vagy nagyszülők nevét — ezt azonban ellenőrizni nem állt módomban. Századunk első felében is hasonló volt a helyzet.

A női nevek száma általában kisebb, mint a férfiaké,¹⁰⁷ vagyis a nők között gyakoribb volt az azonos nevű. A XVIII. században minden negyedik leányt Annának hívtak. A fiúnevek közül a János volt igen felkapott: 1735—1744 között az újszülött fiúk 35%-át így nevezték.

Az idők folyamán néhány név (István, József, Antal) megtartotta népszerűségét, mások (János, György, András) vesztettek belőle. Ismét mások (pl. Béla) divatossá váltak. Ugyanez történt a női nevekkal is. Míg az Anna továbbra is a legkedveltebbek közé tartozott, a Katalin, Borbála, Ilona, Judit divatjamúlttá vált. A Máriát a XVIII. század közepén kapták fel. A Julianna, Rozália is a XVIII. század végén vált hirtelen kedvelté. Az új nevet rendszerint a helybeli nemesi családok honosították meg. Pl. a Szacsvai családban 1770-ben egy Juliannát kereszteltek, s ez a név rövidesen elterjedt a faluban. Századunk elején leggyakoribb nevek az Anna, Mária, Rozália és Erzsébet, s elég nagy közkedveltségnek örvendett a bibliai eredetű Veronika név is. A XVIII. század végén és a XIX. század elején divatosak voltak a kettős keresztnévek; elterjesztőik szintén a nemesek, jobbmódúak voltak.

Ma a különleges, ritka, „furcsa” neveket kedvelik, mint Csilla, Ibolya, Hajnalka, Angella, Viola, Ildikó, Attila, Tivadar, Elemér, Csengelle, Géza. „Naptárból veszik, azt nézik, minél cifrább legyen, s másnak ne legyen olyan neve.”

Keresztelő, komaság, nagyradina

A névadásra létrehozott egyházi szentségnek, a keresztségnek a néphit szelleműző, a pogány ártó hatalmaktól megszabadító erőt tulajdonított. A megkeresztelt gyermeket eszerint már nem kell varázsszerekkel és -cselekményekkel óvni, nem kell elrejtteni a gonosz elől, nem kell *szentakarócskával* letakarni, ha kiviszik a házból, és a *pogányka*, a *buha* megnevezés helyett a nevén is lehet szólítani. Ha pedig meghal, lelkének nem kell *bolyongania*. A nagyarányú gyermekhalandóság, az alacsonyszintű közegészségügyi viszonyok közepette az elmúlt századokban egyáltalán nem volt közömbös, hogy mikor tartják keresztvíz alá az újszülöttet. A XVIII. században a születési anyakönyv tanúsága szerint nagyon siettek vele: a szülést követő két-három napon igyekeztek túljutni rajta. Később a csecsemőhalandóság fokozatos csökkenésével ez az időpont kitolódott. A múlt század végén pl. egy-két hét, ma pedig egy-két hónap is eltelik, míg megkeresztelik a gyermeket, s mert nem sürgős, ennek időpontját ünnepre, de legalábbis szombatra, vasárnapra teszik. Régen mindössze a *nagypénteket*¹⁰⁸ tartották baljóslatú napnak.

*Keresztszülőkn*ek vagy *komákn*ak rendszerint idegen *páros emberek* (emberpár), a szülők barátai ajánlkoztak. Csak kivételesen, ha lánynak lett gyer-

meke, akkor beszélt össze egy leány meg egy legény, hogy *megkereszteltesse*. Akinek a gyermekét nem *kérte el* idegen, megszólták: „Na, ez es reászorult a testvéreire.” Egy családon belül általában gyermekenként változtak a komák, s ez alól kivételt csak a sokgyermekes szegény háztájak képeztek. „Egy unokatestvérem, akinek tizenhat született, négyet kereszteltetett velem. Többet nem kerestek komát, met sok visszavinni annyi radinát.” Egy másik egyholdas birtokú, kilencgyermekes, nyolcvan éven felüli anya is így emlékszik vissza: „Örvendtem, ha komát kaptam.” A szegénység miatt a jobbágycsaládokban az ikreknek sem jutott külön rend keresztszülő, mint ahogyan azt a módosabb családok, pl. a Bakák 1795-ben megengedték maguknak.

A *komaság* nem jelent szoros értelemben vett rokon köteléket, annál inkább szoros barátságot és nehézség esetén segítőkészséget. A *kalákákban*, közös munkákban a komák elsőként vesznek részt, ünnepnap pedig egymást meglátogatják. Gyermekük is *komacskának*, *komaasszonykának* szólítják egymást.

Komának már akkor *ajánlkoztak*, amikor észrevették, hogy terhes az asszony. Ilyenkor kürtőskaláccsal, fánkkaal és pálinkával felcsomagoltan látogatták meg: „Azért jöttünk, hogy a bubát adjátok nekünk.” Visszautasítani nem szokták, mert abból harag származhatott: „Megátkozlak, hogy ne legyen szerencséd a gyermekhez.” Ha több koma is *ígérkezett*, az volt a *rendje*, hogy az első jelentkezőt fogadják el: „Ne, ennek ígértük. Ha közösen meg tudnak egyezni, jó, ha nem, ő kereszteli meg.” Így történt, hogy *társkoma* is került; ez szokássá, divattá az 1930-as évektől és még inkább a második világháború után vált. A *keresztlevélbe* csak egy párt írnak be; ha kettő van, az egyik párból az asszonyt, a másikkból a férfit. Akik a keresztlevélben nem szerepelnek, azok a *szárazkomák*.¹⁰⁹ Ma sok gyermeket öt-hat *komapár* keresztel.

A *keresztanya kolozsmát*: 1—2 m fehér vásznat: *kolozsmagyócsot* és két gyertyát vásárolt (12. r.). A gyolcsnak kettős szimbolikus jelentést tulajdonítottak: egyrészt a gyermek lelkének fiatalosságát jelképezte, másrészt biztosíték volt arra, hogy „a túlvilágon nem lesz csóré”. Ma a több ruhadarabból álló csecsemőkelengyét üzletből veszik, a gyolcsot pedig a pap adja. A *szemtakaró* fehér selyem, sarkaira csipkéből körvirágokat, *rózsákat* varrnak.

A kolozsmagyolcsra és a gyertyára vigyázni kellett. Ha a gyertya eltört, abban baljós előjelt láttak: a gyermeket szerencsétlenség veszélyezteti.

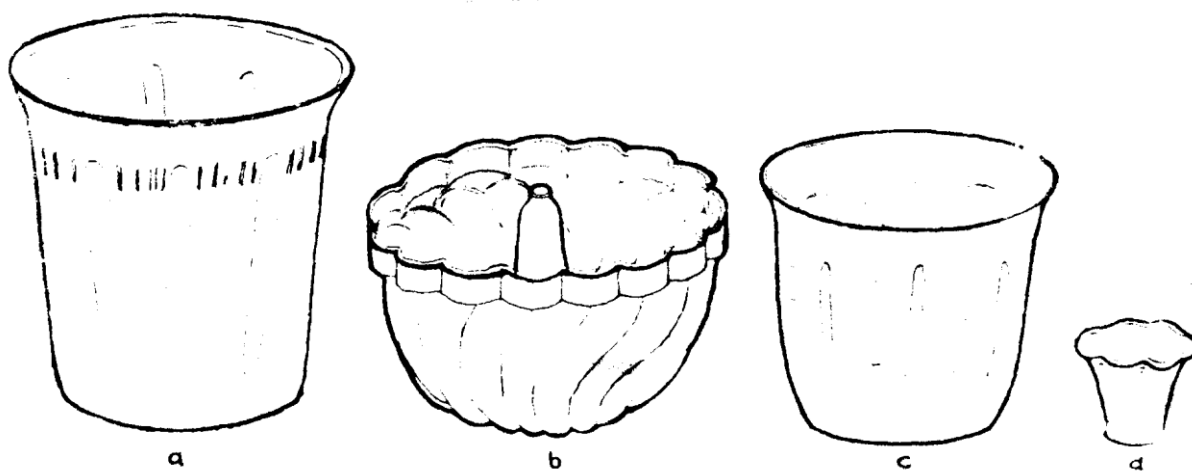

12. A kolozsma.

Nem volt tanácsos a gyolcsot és a szentakarót másra használni, mint az újszülöttnek ruhára. Rendszerint két ingecske is kitelt belőle.

A keresztelő időpontját a pap tűzte ki a nap tetszőleges szakára. Ekkorra a keresztszülők és a bábaasszony a házhoz mentek, ahol a szülők pálinkával várták őket. A babát felöltöztették már az első világháború óta *donyhába* tették, *paplankával* és szentakaróval betakarták, majd elindultak a templom felé. A keresztanya egyik kezében a gyermeket, a másikban a gyertyára csavart és szalaggal megerősített gyolcsot vitte. Ha több komapár volt, egyik vitte, a másik hozta a kicsit. Az úton szembejövők köszöntek, szerencsét kívántak az újszülöttnek. A templomban az oltár elé álltak. A gyolcsba takart gyermeket most is a keresztanya tartotta. A pap ezt mondta: *Olyan fehér legyen a lelke, mint a kolozsma*. A fizetséget: pénzt, bort és kürtöskalácsot a komák állták. Hazatérve ezt mondták: *Pogányt vittünk, keresztényt hoztunk*. A gyermeket régebb az asztal alá lendítették ilyenkor, hogy „legyen egészséges, mint a föld”. Végül a gyermek és a szülők egészségére kívánva elkoccintották a pálinkát.

A keresztelő estéjén, rendszerint tehát szombaton, nagy *lakodalmat csaptak*. Erre nem hívtak meg senkit, hiszen a család barátai — akikkel összejártak — hívatlanul is eljöttek. Előző nap a komaasszony két megtakarított tyúkot, zöldséget és *türt-* vagy *bordáslaskát* küldött, s a többi résztvevő is igyekezett valamilyen nyersanyaggal hozzájárulni a vacsorához. A húsleves, töltött káposzta és paprikás ugyanis otthon főtt, de elkészítésében valamelyik ügyes gazdasszony vagy a gyermekágyas asszony testvérei is segédkeztek. A sültet rendszerint valamelyik komaasszony hozta, a tésztáról, pálinkáról a részt vevő házaspárok gondoskodtak. Ezt az ételajándékot *nagyradinának* vagy *keresztelőradinának* nevezték. A bort, pálinkát, hat kürtöskalácsot, és ha fért, a két nagy *tepsiában* (13. r.) sült, piros *szalvétába* fogott *tepsiakalácsot* a már ismertetett vesszőből font *radinás* kasban szállították, *takaróruhával* leterítve. A komaasszony 5 liter bort és 2 liter pálinkát hozott. Az üvegeket kürtöskalácsba húzták vagy hasított mogyoróvesszőből font *évegeskasba* (10. d r.) állították. Az egyéb ételeket fazékba vagy tálra tették, majd *kantárba*, *szotyorba* helyezték. A keresztelő jó alkalom volt az evés-ivásra, nagy *murira*, mulatozásra. A *szóvivő* férfiak köszöntöket mondtak, éltették egymást és az

15. Esztelneken használt kalácsütő *tepsiák* és játék-kalácsütőforma. Sszgyörgyi Múzeum. népr. gyűjt. Leltsz. a. 6347, b. 6341, c. 6349, d. 5731.

asszonyokat: „Isten éltesen, komámasszony.” Gyakran zenészek muzsikáltak. Mivel gyermekeik nem vettek részt rajta, a háziak csomagoltak nekik.

A mai keresztelők vidámságban, eszem-iszomban, reggelig tartó mulatozásban fölülmúlják a régieket. Étrendjük egész sor *előétellel*: *szaládeböfivel*, *szalámival*, *sajttal*, *túróval*, *paradicsommal* és *tésztákkal*, *tortákkal* egészült ki. A gyermekeket pénzzel ajándékozták meg. Ez újabb szokás. A mai keresztanyáknak a későbbiekben is több pénzes kötelezettségük van. Már első áldozásra tetőtől talpig felöltöztetik keresztgyermeküket, sőt karórát, villanyborotvát is vesznek neki. Régen legfőbb férjhez készülő *keresztleányuknak* ajándékoztak egy-egy párnát.

Kiszabadulás

A beteg asszony hat hétig „nem léphette át a kerékvágást”, nem mehetett el hazulról, mert tisztátalannak hitték, aki *kárvallást* hagy a nyomában. Ha valahová bement, ugyanvalóst sopánkodtak az öregek: „Mért engedtétek bé, a bárány megdöglük.” Ha a határba ment ki, jégverésre számítottak. Azt tartották, hogy rontó hatással volt a kút vizére is: ha vizet merített belőle, piros kukacocskákkal telt meg a kút, a béka pedig bement a házba.

A nehéz munkáktól óvták. A *kenderáztatástól*, *ruharázástól* tiltották, hogy a tejét el ne vigye a víz. Sütnie sem szabadott. Az ura hat hétig *bornyúkötélen* volt, nem közeledhetett hozzá, mert könnyen *megterhesedett* volna az asszony.

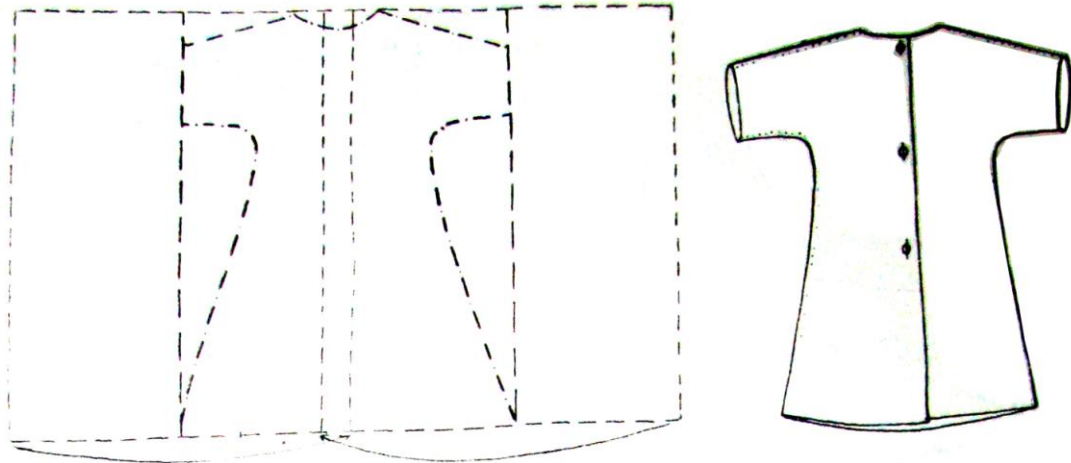
Mindezen tilalom alól a hat hét leteltével a *kiszabadulás* útján oldották fel. „Ahogy Mária a hat hét után templomba vitte a Jézuskát”, úgy ment ő is gyermekével, gyertyával a kezében, a templomba, az oldalajtóba. Mentében még utoljára innia kellett a patak vizéből. Zsebkendőben 6—10 tojást vitt az *angyalkának* — tulajdonképpen a papnak —, aki megszentelte, s ezáltal élete visszazökkent a rendes kerékvágásba.

Ezeket a tilalmakat a szegény asszonyok már a század elején sem tartották be: nem hittek már bennük, s rá voltak kényszerülve a nehéz munka végzésére. „Nem vót nekem még három óra sem, mentem dolgozni, nehéz munkára. Háromnapos vót Márikám, kimentem, szekeret raktam. Nem vótam nagy kímélet alatt. A babonákra nem hagytam magamat” — emlékezik vissza egy kilencgyermekes, jelenleg nyolcvankét éves asszony.

Ülő, álló, totyikáló és járó gyermek

A *bőcsübe való* kis csecsemő első hat hét utáni tisztántartására nézve nem volt pontos szabály. Volt anya, aki félesztendő koráig naponta kétszer fürösztötte, más csak egyszer; az ennél nagyobbat viszont már csak hetenként egyszer-egyszer, „ahogy esett, mikor idő volt rá”. A *járót* annyiszor mosdatták, ahányszor szükséges volt, hiszen *maszkatolt*, jött-ment, lucskos helyre leült, nem ügyelt magára. Ez természetesen ma is így van.

Egyéneként változott a szokás a pólyázást illetően is. Hat hét után rendszerint már csak éjszakára kötötték le kezét-lábát, ki hat, ki nyolc hónapig. Volt, aki nappalra is megpróbálta, az erőteljesebb kisbaba azonban nem hagyta magát: *rúgta szerte* a pólyát. Ezért csak a derekacskáját kötötték be fejkendővel, hogy melegen álljon a *gyomrocska*. Testére *hasított ingecskét* adtak (14. r.). „A végít felkötötték, hogy ne mocskolja esze.” Fejét *csepeszke* védte a megfázástól (5. r.).

14. A hasított ingecske és szabása emlékezet szerint.

A szoptatás mellett korán kezdtek ételféléket is adni neki. A hathetesnek már tejbe, teába kenyérmorzsát *nyomkodtak el*. Ha sírt, cuclival vigasztalták: cukrot vagy kenyérbelet kötöttek rongyba, tejbe mártogatták, s a szájába nyomták. Ez a bölcsőn átvezetett *kötőn* lógott, bármikor kéznél volt. A bolti gumicuclit már az első világháború tájékán is ismerték, de csak a jobbmódúak vásárolták meg.

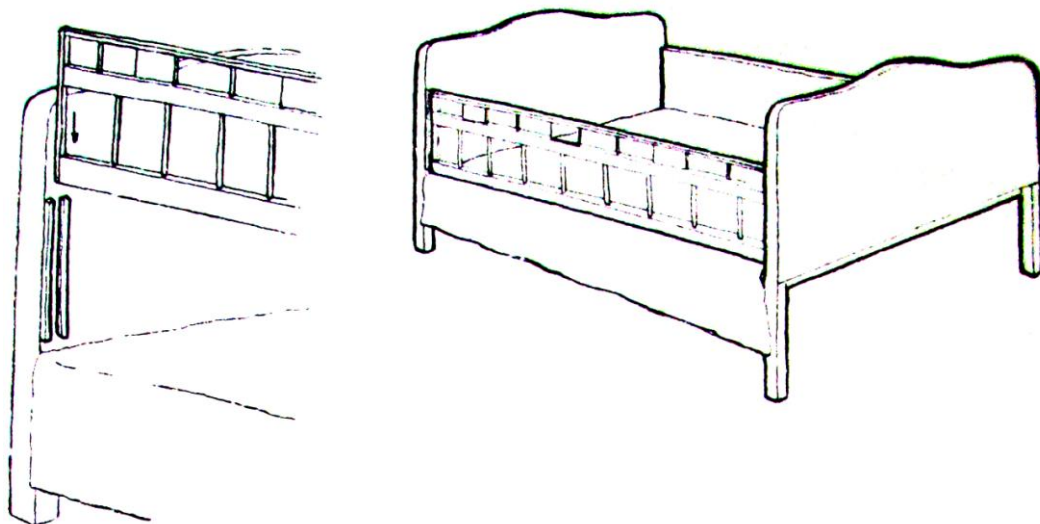
Akinek teje nem volt, előbb hígított tehéntejjel táplálta kicsinyét, majd hamarosan *tejbe zsemlekását, tejbe tört pityókat* készített neki. Négyhónapos korától minden csecsemő rendszeresen kapott *pépes ételeket*: cukrozott *híg zsemlekását, tejes málét*, krumplit. Sokan tojást kenyérrel *esszeaprítottak*. Vízét ki hamarabb, ki később kezdett adni. Egyesek már a kéthónapos csecsemőnek is cseppentettek a szájába evés után egy-egy kávéskanállal, mások csak nyolchónapos korában, amikor már mindent evett. Fokozatosan, aszerint, hogy *keményebb* vagy *gyengébb* volt a gyermek, hamarabb vagy később szoktatták rá a felnőttekével azonos táplálék fogyasztására, amit *előrágtak* neki. Amikor *a foga jött*, murkot vagy kenyérhéjat nyomtak a kezébe, hogy azt rágja.

Miután a gyermek rászokott a *mindenevésre*, el lehetett választani. Ennek időpontját a gyermek erőssége, az anya elfoglaltsága és más szempontok siettették, vagy késleltették. Legtöbbször egy évig szoptattak, napközben egyszer-kétszer, mert azt tartották, hogy addig nem fogamzik újabb gyermekük. Az is megtörtént, hogy „a gyermek ment az anyja után, s kérte a csecset”. Az elválasztás nem volt könnyű. Az anya *kefét* dugott a mellébe, s hozzáütötte, hogy szúrja meg a gyermek orrát. Közben ijesztgette: „A banka [képzeltbeli szörnyeteg] ott van, megharap.”¹¹⁰ Ha volt hová, hosszabb időre elvitte hazulról, hogy felejtse el, szokják le a szopásról. Arra kellett vigyázni csupán, hogy ne kelljen kétszer elválasztani, mert az ilyen gyermek állítólag *igízős* lett.

A kisbaba éjszaka továbbra is bölcsőben aludt.

Állni, járni tanítás. Gyermekbútorok. Nevelkedés

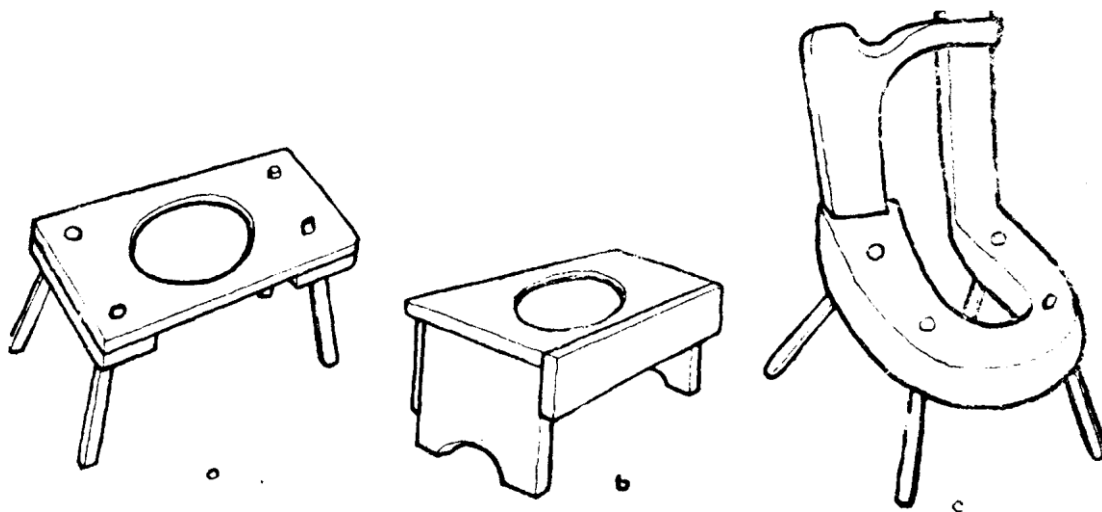
A hathónapos gyermek már ül. Leteszik a földre a pokrócra, és azon csúszkál. Mikor magától feláll, kezdik csalogatni, hívogatni, míg megindul. A *totyikálót* apja, anyja vagy két felnőtt közreveszi, s nyújtja feléje a kezét. Székeket tesznek egymás mellé, hogy *tipegjen* körbe.

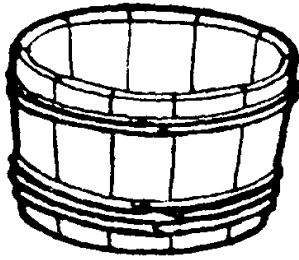
15. *Párkán* a nagyágyon az állni tanuló gyermek számára.

Régebb lúgzóba, de leginkább itatóscseberbe állították, annak szélébe fogózkodva lépdelt. A bölcső talpát szokás volt hasábfával kitámasztani, oldalait pedig lécekkel felmagasítani (7. b r.), hogy mikor feláll, annak *karjába* fogózhasson. Ma a rácsos *kicsiágy* vagy a *nagyágy* szabad oldalát elkerítő *párkán* tölt be hasonló szerepet (15. r.). Ha a már jární tudó gyermek mászni kezd, azt mondják: „vendéget mász”.

Különben a sok elfoglaltságtól nem nagyon értek rá külön gyermekbútorokat készíteni, legfeljebb befűrt lábú, alacsony *gyermekülőszék*re futotta. Az adatok szerint állóka nem volt. A gyermek nem is *járókázott*. *Járkálókocsika*, *járóka*, *járókacska* vagy *tanulószekerke* elnevezésű háromkerekű alkotmányt¹¹¹ legfeljebb beteg, csípőficamos vagy lábadozó gyermekeknek készítették a század első harmadában egy helybeli mesterrel; ez indokolja, hogy miért nem találtam egyetlen példányt sem belőle. A *budikát*, *vécécskét* (16. r.) — amelyre igyekeztek mielőbb rászoktatni a kisgyermeket — a férfiak házilag fenyőfából állították elő. Állítólag ugyanerre a célra használták a Sepsiszentgyörgyi Múzeumba bekerült, 5061 leltárszámú, gyökérből hajlított széket (16. c r.) is.

16. Házilag előállított *budikák*: a-b. fenyőfából; c. gyökérből. Utóbbi a Sszgyörgyi Múz.népr.gyűjt. Leltsz. 5061.

17. A fűrésztésre, mosdatásra szolgáló *kerekcsebrecke*. Haralyi vagy helyi kádármunka.

Kisbaba a mezőn. Dajkák

Az asszonyok helyzete dologidőben rendkívül nehéz volt. Sürgette őket a munka, menniük kellett a mezőre, erdőre. Ilyenkor a kisbabájukat — hacsak nem volt olyan közel a földjük, hogy szoptatni hazaszaladhassanak vagy utánuk hozhassa a dajkája — kénytelenek voltak magukkal *cocókáztatni* a munka színhelyére. Természetesen ha nagyobb gyermekük volt, azt is, hogy legyen, aki ügyeljen rá. Keserves volt egy-egy ilyen kimenetel: az anyák egyik kezében a levesétel, másikban a *szopó*, szoknyájuk mellett jobbról-balról a *nagyobbacska* gyermekek. A fáradtságtól el-el sírták magukat. A csecsemőt egyesek ölben, mások *kasban* vitték ki. A mezőn kapáláskor a *borozdába*, aratáskor a *kévére*, *kalongya* vagy *boglya* tövébe fektették. Alája rossz kabátot vagy fűvet tettek. Árnyékot esetenként a *kalongya*, az e célból körbe állogatott kékék, illetve a téglalap alakzatban földbe szúrt, *ruhával* (kendővel) letakart, csereágakból rögtönzött *eszténa* vagy az ehhez hasonló, hajlított csigolyavessző vázú *sátor* biztosított. Az 1930-as évektől kezdve többen esernyőt húztak ki föléje, ami némiképp a vihartól is védte. Sokszor alaposan megverte a *csorgóeső*. Kaszáláskor a szántófölddel nem rendelkező családok egy hétre felköltöztek az erdőre. Ilyenkor a kisbabát minden esetben vinni kellett. Rendszerint szekérral mentek fel kosarastól, a fűrésztésre szolgáló *kerekcsebreckéstől* (17. r.). A csecsemőt igyekeztek védett helyre: magasba, a *szekér derekába* tenni, vagy fa alá kosárba, mert féltették a kígyótól, amely a tej szagra rámehetett. Ha csak tehették, a pépes ételeket már megevő csecsemőt otthon hagyták, ahol a nehezebb munkára még vagy már képtelen gyermekekre vagy öregre, kistestvérré, déd- vagy nagyszülőre bízták. Ha ilyen a családban nem volt, a szomszéd öregasszony vagy a kilenc-tíz éves fogadott *dajkacska*, azaz *pesztra* viselt gondot rá, aki fűrésztötte, etette, altatta és öltöztette. Előbbinek hálából *dugtak* valamit, vagy viszontmunkával hálálták meg a segítségét, utóbbit egyezség szerint fizették.

Ma egyáltalán nem szokás kisbabát az erdőre, mezőre vinni. Igaz, a legtöbb fiatalasszony nem is mtsz-ben, hanem gyárban dolgozik. Így a kicsi gyakran marad öreg nagy- vagy dédszülőkre, akiknek állítólag több türelmük van hozzá, mint a szülőknek, és úgy érzik, jobban szeretik őket, mint egykor saját kisgyermeküket.

A kisbaba szellemi nevelése. Dajkarímek

A testi gondozás mellett a kisbabának szeretetre, gyöngédségre, lelki, szellemi nevelésre is nagy szüksége van¹¹²: ezt sok-sok becézés, kedveskedés, dajkarím, dalocska formájában meg is kapja. A nagyobb testvér, *nagymámá*, *nagy-tátá* s a szülő is gyakran *megédikéli*, foglalkozik vele, hogy legyen *kedvesége*, *vizslasága*. *Büzsög*, *csücsög* neki, mindenre van valami kedves szava: ha a kicsi, aki még alig tud állni, *lebukkázik*, azt mondja: „Na, ledöllött a szé-

naboglya teteje.” Az anya *hoppá fel*-lel felveszi, *didilni* hívja, vagy *pápát, püpiüt* ad neki. Ha nem ér rá *ölbe felkaptatni*, megteszi azt a nagyszülő vagy testvér. *Bübe, tájba* viszik. Megmutatják neki az állatokat, a *macsít, ceccet, múmút, kotát, a tütűket*. *Csicsis*, mondják arra, ami szép, ha pedig piszkos helyre nyúl, így figyelmeztetik: *á-ás, kakás*. A seb gyermeknyelven *bibi*. Mihelyt a gyermek egy kicsit is „értelmet fog venni”, maga is így nevezi meg a fogalmakat.

Altatását, etetését, fürösztését, állni, járnit tanítását mind dajkarímek kísérik. Mikor *belbelni, nánikálni* fektetik le, *dúdolnak* neki, míg álom jön a szemére (1—7. j.).¹¹³ *Tente, baba, tente* — kezdődik az ének, majd természeti kép festi alá az este leszálltát (1. j.). Szalmás vackukon alusznak már a kisbuba figyelmét annyira lekötő háziállatok, a kicsi kutya, a macska (3—6. j.), ideje hát, hogy párnáján ő is elszunnyadjon. Édesanyja „ingó-bingó kicsi virágbimbójának”, „szíve szentjének” szép álmokat kíván, s azt kívánja, tejről, vajról, tejfölös kenyérről, cinegesóhajról, két tucát egérről álmodják, míg a hajnali fülemüledal fel nem költi (4—7.j.).

Az éber kisbabát álomba ringatja a szintén síró, majd elszunnyadó *gerlicéről* szóló meseszerű mondóka is (10. j.). Ha sír, mondókával hallgattatják el: tréfásan farkassal, ördöggel ijesztgetik (11—12. j.), de hogy védelmet is érezzen, feje búbjáig betakarják. Megígérik, hogy sétálni viszik, hogy cipót sütenek neki; két garast, kiskertet, aranyalmát, termő szép fát, kék szárnyú, zöld szárnyú kismadarat láthat, de még az is csengő hangon, csendre inti (13—16. j.). Mindebbe a gyermek „beletátja a száját”, s elhallgat.

Az anyja úgy mosdatja, fürdeti, úgy töröli meg, hogy közben játszik, évdik is vele, cirógatja, csiklandozza, és rigmust is mond. Minden mozdulatát, cselekedetét a természetből, házimunkákból, mindennapi életből merített metaforával nyugtázza. „A kulcon egyet csavarintunk” — mondja, miközben a kicsi orrán csavar egyet (17—21. j.).

Végtagjai létezésére, tulajdonságaira, használatának módjaira játékosan, szórakoztató ujjkiolvasó (25—28. j.), tenyérbemutató (29—31. j.), tapsoltató (34—35. j.), ökölütögető (37—38. j.), állni-járnit tanító (44—46. j.) mondókákkal hívja fel a figyelmet.

Aki ráér, csak a játék kedvéért is *ölbe veszi*, karjára emeli, meghintáztatja (39—40.j.), térdére, lábfejére ültetve meglovagoltatja (41—43. j.), vagy csipicsókázik vele (32—33. j.).

Játékszert ebben a korban még nem kap, legfeljebb *lúdgége-zergőt* (394. j.; 59. r.) nyomnak a kezébe. Látva a hangok iránti fogékonyságát, régen bölcsője karján *csengőt* kötöttek keresztül, olyant, amilyen a kisbárány nyakán is csüngött. Bölcsője felett a gerendáról színes szárnyú, a légáramlatra ingómozgó *famadár* (471. j.; 97. r.) csüngött alá, amit hosszasan megbámult.

Gyermekbetegségek és gyógyításuk. Gyermekhalál

Betegség természetesen nemcsak csecsemőt, hanem bármilyen korú gyermeket és felnőttet és érhetett, a halálozási anyakönyvek mégis azt bizonyítják, hogy a fertőzéseknek legkevésbé a legfiatalabbak szervezete tudott ellenállni. Aki a csecsemő- és kisgyermekkort szerencsésen átvészelte, az jórészt hozzáedződött a körülményekhez. Ezért a gyermekek életében előforduló összes betegségekkel és azok gyógyításával kapcsolatos szokásokra itt, a két kritikus kor határán térek ki.

A betegségek már jórészt kirajzolódtak. A fertőzések számára kitűnőbb táptalajt, mint a születéskor alkalmazott brutális, kezdetleges eljárások s a csecsemőgondozás fogyatékoságaiból eredő gyengeség, fogékonyág, aligha lehet elképzelni. Ráadásul a már ülni, járnai tudó kisgyermekkel a mindennapi kenyérért küszködő szülők nem is értek rá törődni. „A falusi ember ment dolgozni. Mikor a gyermek megindult, ment, ahogy tudott; vízbe ült, meghűlt, beteg lett...”

Így aztán nem csoda, ha mindezt természetesnek tartva, a néphit a rendkívüli kereste a baj okát; vagy olyan reális tárgyban, történésben, amelynek nincs lényegi, csak látszólagos köze a betegséghez, vagy az irrealitásban, képzelt lények képzelt ártalmaiban. Ugyanúgy a gyógyítás is a rendkívüli erővel felruházott tárgyak, anyagok, mozdulatok, szavak bűvös erejére alapozott. Az eredmény pedig csak olyan lehetett, amilyent mindentől józan ésszel el lehet várni.

A néphit szerint — mint már láttuk — egyes születési rendellenességek okozója maga a terhes asszony volt, aki megszegte a közösség által előírt tilalmakat. Érdekes az egyik ilyen eredetű baj, a *szőrösség* gyógyítása. Az anya perecet sütött, s azt kiakasztotta a *tanórok kapujába*, mert úgy hitte, hogy vele együtt a betegséget is eltávolítja házából.

Az egyik legkorábbi csecsemőbetegség az *ótvár*. Rendszerint már az első héten *kiüt, kiver* a gyermekben; *kijövések*, azaz *szökéskék* lepik be a lábacska-ját, popsiját, s ez a jobbik eset, mert ha késik a kiütés, megfertőződhetik, „lelheti valami”. Sokan nem bánják, mert állítólag ettől *tisztul* a bőre, s mert úgylis magától elmúlik, nem is kezelik. Megelőzésére vagy gyógyítására a régiék *ótó-* vagy *ótvárvirágot*, ill. *ótó-* vagy *ótvárfüvet* tettek a fürösztővizébe.

Szökéskék lepték be a gyermeket akkor is, ha az *apró, himlő megkötte*. Ennek több válfaját ismerik: van *piros apró, csipke apró* és *hólyagos apró*. Bár jönnek tartották ezt a már említett ótvárfü-teával, a szomszédos Bélafehérván meg száraztól szedett *vadcsombor* főzettel mosogatni, gyakrabban nem kezelték, mert magától is meggyógyult. *Himlőn* a járványos feketehimlőt értették. Aki ezt megkapta, annak készíthették a *hálóinget*, rendszerint nem is fölőselegesen.

Ha a csecsemőnek csak az arcán ütöttek ki pattanások, azokat anyatejjel *lefejték*, közvetlenül rá vagy közvetve, a fürösztővizébe fejték.

Amikor a baba *ágyéka varas* lett, a felpállott, megvörösödött testrészt olajjal vagy zsírral bekenték, és kenyérhéjra rápergelődött *liszttel* vagy púderrel behintették. Utóbbit már a legidősebbek *érésében* is lehetett kapni.

Néha a csecsemő sírásának nem lelték okát; ilyenkor *igízés*re gyanakodtak. Nemcsak zsenge gyermeket lehetett megigézni, hanem felnőttet, sőt állatot is; mégis a kicsik különösen fogékonyak voltak rá. A betegnek ilyenkor *csattogott* a feje. A betegség előidézői összenőtt *szemszűrő*, nem feltétlenül rossz-szándékú *igízősök* voltak. Az ilyenek ismerve másokra gyakorolt ártó hatásukat, elejét vehették a bajnak, ha valakit megnézve, a sapkájukon, kalapjukon egyet *fordítottak*; ezzel elvették a szemük rontó erejét. A csecsemő családjának is meg kellett tennie az óvintézkedéseket. E célból minden fürösztés után el köpték a betegséget: *Igizet ne fogd meg, ptű, ptű, ptű!* A baba főkötőjére gonoszelhárító piros szalagot vagy *Mária-érmecskét, keresztcecskét* tettek, de legalább *korommal* kenték meg a homlokát, hogy a vendégek szeme *abba akadjon*, ne a gyermekbe, vagyis azt lássák meg hamarabb, „arra vessék a szemiket”. A küszöbre is azért szegeztek piros rongyot. Az igízet súlyos betegség volt, ami-

be bele is lehetett halni. Gyógyításának több módját ismerték. Így pl. megnyalzták a beteg fejét, mondván: *Ptű, ptű, ptű, igizet szálljon a pusztába!* Még hatásosabbnak tartották a *vízvetést*, amellyel egyben arra is választ kaptak, hogy tényleg igizet okozta-e a betegséget. A legtöbb öregasszony ma is tud *vízvet* vetni, hisz is benne, és mégsem szívesen vállalkozik rá, mert mondják, *rámehet* a betegség. A gyógyító keresztet vet, majd háromszor egymás után kútvizet merít egy csuporba, háromszor elmondva: *Elindultam, hogy háromszor vizet merítsek a Jordován vizéből, mint Szűz Mária is elindult, s háromszor vizet merített, az ő áldott szent fiának vizet merített. Úgy használjon ez a vízvetés Marinak, az ő fejinek, testinek, mint a boldogságos Szűz Mária vízvetése használt az ő áldott szent fiának.* Ekkor a kályhából *szenet* vet a vízbe. Ha *sír* a szén, leszáll a víz fenekére, a beteg valóban *halálra, dögre van igízve*. Ezalatt a vízvető elimádkozza a Miatyánkot s az Üdvözlégy Máriát. Majd késsel vizet vesz ki a csészéből, kétszer a kályhára preckeli s azt mondja: *Ptű, ptű, ptű. Ha asszony igizte meg, szálljon a kontyára. Ha fekete szemű igizte meg, fekete ég alatt az Úr Jézus lássa, s az Úr Jézus maga vigasztalja. Ha kék szemű igizte meg kék ég alatt, az Úr Jézus lássa, s maga vigasztalja.* Ezután a beteg iszik a vízből. Egy másik, Esztelneken ismert, igizés elleni ráolvasás így hangzik: *Elindula a Boldogságos Szűz Mária 77 fiával, 77 leányával, ezt a gyermeket hogy gyógyítsa meg. Ptű, ptű, kék ég alatt megigizte fekete szem, fekete szem megigizte kék ég alatt. Ptű, ptű, menj a pokol fenekére!*

Komplexebb és archaikusabb hiedelemkör, mint az igizésé, aligha van Esztelneken. A baj okozói, az igizősök, feltűnő kinézésű emberek. A betegséget feltűnő színű vagy szentnek tartott tárgyak háritják el, de hatásos egy-egy félrevezető mozdulat: a rosszat köpéssel, nyállal lehet távol tartani, a kimondott szó varázserejű. Jelentős szerepet kapnak a mágikus számok, így a 3 és a 7. A gyógyítás fő eszközei az ősi elemek: tűz, víz, vas; ezekkel analógiás alapon a betegség fokát is fel lehet becsülni.

A gyermekbetegségek vélt oka igizet, szépasszonyok mesterkedése, de *csemer* is lehetett. A baba akkor *csemellett meg*, ha nem volt *étvágyas*, s anyja mégis erőltette a szopást. Gyógyítására *ánist* és *köményt* főztek össze, s ezt a levet kanállal etették. Ha meg tudta mondani, hol fáj, sajgó testrészét *megmasszérozták*, jól *megdörgölték*. A csecsemő *görcsöcskéjét* szintén *köménylével* vagy *hagymasziruppal* kúrálták. Ha a hasa fáj, *áfonya-*, *hárs-*, *akác-* vagy *bodzavirág-teácskát* adtak, amibe egy borsószemnyi *keményítőt* is belesúrtak. Máskor *hagyma*, *petrezselyem*, *celler* és *káposztalapi* főzetét tea-ként itatták, vagy ezzel a hasát borogatták. Csillapító hatásának tartották a köldökre tett szeszes rongyot is. A *síkulást* a fürösztővízbe tett *ótófü* előzte meg, de ha már késő volt, fél kávéskanálnyi korom lenyeletése is meghozta a gyógyulást. Nagyobb gyermekkel izzó vasra *öntött almaecetfőzetet* lélegeztettek be, majd a *lebuzogott* cseppeket megitatták. Gyakrabban *pipefü-*, *cickafark-*, *lósósd-* vagy *cserefahéjteát*, valamint *vízbevását* adtak a betegnek. A gyomorszorulás megszokott gyógyszere a végbélbe dugott *szappancsap* volt. A *szelességé* — ha valaki jókat fingott — a *sült hagyma* leve. A *vérhas* oka a néphit szerint a *felfázás*, ezért a beteget *meleg téglára* ültették, s figyelmeztették, hogy a kezét is szorítsa magához. *Geleszta* ellen olyan tejből itattak a beteggel, amelyben fokhagyma ázott, de csak szombaton, mert a giliszta „egész héten fejjel lefelé van, csak szombaton van felfelé”. A vesebetegség gyógyítására a fenyő *csalókájából* főzött fürdőt ajánlották — ame-

lyet más hüléses betegségekre, reumatikus fájdalmakra is jónak tartottak —, vagy a *kokojza* szeszbe áztatott bogyóját etették, illetve a vizelethajtóként ismert *fentőfű* teáját itták. Az *orbáncfű*, *porcsfű* és *vérejáró* teáját a máj-bajosok itták.

Gyakori gyermekbetegség a *hülés*. *Torokfájásra* az öregek *pinészes* (penészes) kenyeret vagy *fodormentateát* ajánlottak. Ha a gyermeknek *torokgyíkja szökött*, vizes kendőt kötöttek a nyakára, s olyan asszonyt hívtak, aki *olvasni* tudott rá, mert ezt nem mindenki értette. Az öregek drasztikusabb gyógymódokra is emlékeznek: egy asszony „a kalán nyelit megveresítette, s a fájós torkot megsütte”. Nem csoda, ha belehaltak a gyermekek. A *köhögés* ellenszere a *borzavirágtea*, cukros főtt kukorica, de jó rá a *hagymaszirup*, továbbá a kifűrt fekete retek, melybe *rajmész*et tesznek, vagy a *füge*, *szentjánoskenyér* és *sárgacukor* főzete. Súlyosabb formáit: a *fujladást* vagy *fojtást* és *szamárköhögést*, amitől a betegnek a szemét „előtötte a vér”, ugyanezekkel, valamint *szamárcsipke* és a *féregfarkú fű* teájával gyógyították. A lázas, hideglelés beteget ki-ki a családi tapasztalat szerint gyógyította. Volt, aki forró teát itatott vele, vagy hideg-langyos vizes *gagyát keresztborogatás*-nak a betegre tett. Más vizes ujjal *meghúzogatta*, megdörgölte a nyakát, *almaecettel* lemosta a testét. Kevésbé hatásos lehetett a beteg *liszteszákba* dugása vagy *dohányázalékkal* való itatása, ami után kétszer *kecskebukát* kellett vernie. A *gyulladást* szintén vizes lepedőbe csavarással gyógyították. A vakbélgyulladás régi neve *pokolszökés* volt. A benne szenvedő beteg *rohamos égedelmet* érzett a hasában. Gyógyítására *pokolfűből* főztek teát. A *szemfájás* és *fülfájás* gyógyszere kamillateás *borogató* volt. Az *árpát* itt is *learatták*: a megduzzadt szem előtt sarlóval az aratáshoz hasonló mozdulatokat végeztek, miközben ráolvastak: *Árpa, én téged learatlak, lekaszállak, boglyába raklak, hazaviszlek, megcsépellek, megrostállak, malomba küldlek, ott megőröllek, hazahozlak, megszitállak, megdagasztalak, megsütlek, megeszlek, ptü, ptü, ptü, sohase lássalak!* A fájós fog megvontatására *vadcsombort*, *kékkövet* és *cintorját* főztek össze. A *kéz*, *láb* elvágásából származó *sebre* egy régi orvosi könyv előírásai szerint *zsírt* vagy *szalonnát* tettek. A mély sebet *pokolfű* főzetével locsolgatták. A *kelést* sült hagymával borogatták, mert az előbb *esszeszedte* a *gennyet*, majd ki is *likasztotta* a duzzanatot. Ha *megeredt* (gennyezni kezdett), mázas edényben megfőzött *kerek nádralapi* levéllel mosogatták, és az így megpuhult levéllel vagy nyers *útilapival* borogatták. Volt, aki a *szentantal-liliom* megszáritott, majd szeszbe áztatott szíromlevelével puhította. Ha *orbánc folyta be* a gyermek lábát: sebes kiütések *terültek* szét rajta, *nyírfaviriccsel* vagy *nyírfaolajjal*: tűz fölé tartott, megsütött nyírfaág kicseppenő *mezgéjével* (mézga) kengették. Ugyanerre jó volt az említett módon használt *nádralapi* és a fűrésztóvízbe öntött *orbáncfűfőzet*. Az *ütést* hidegvizes ruhával borogatták. Az *égés* okozta sebre hideg sarat kentek, ami a *tüzet* (égő fájdalom) is oltotta is a megdagadást is akadályozta. Mások *kányalevél* és *-bogyó* teájával vagy *öntött borsika* vagy *fehértényő keresztjének* főzetével locsolgatták, majd *szújporral* behintették.

A *sümölcstől* való megszabadulásra az öregek több módozatot is ajánlottak. Így: „Kend meg vérejárával”; „Amikor valaki vizet visz a kútról, amíg észrevenné, göbbögtesd [mártogasd] belé az ujjad a viderbe”; „Üsd bele az ujjadot egy kezdetlen vider vízbe, kötővel kötözd meg, a kötőt tedd ki a csepegés alá. Mire elrothad, a sümölc is elmegy.” Mások nem gyógyították, azt

mondták: „Magától jő, elmegy.” A *feketehólyagot* nem vágják ki, megvárták, míg leszárad.

A *viszkető bőrpírt*, azaz *öpsömöreget* az öregek tanácsa szerint *macskafarokkal* kellett *meghúzni*.

Ha valakit *befolyt a tűz*, vagyis vörös foltok lepték be a testét, szentelt *pimpót* vettek a tűzbe, s olvastak rá. A ráolvasás szövegét töredékes formában találtam meg: [...] *Szálkás húsát ne hasogassátok, piros vérit ne szívjátok, hanem menjetek el a tenger fenekére, a cethalnak gyomrába, menjetek el a hideg havasokra [...]*.

A nyelvre *falatka* akkor nő, ha valaki más után ugyanabba az almába harap. Ha azonban közben mondja: „*Falatka lesz a nyelvemre, szökjék a cigányné seggire!*” — megelőzheti a bajt.

A gyermek életében gyakran előforduló betegség az *ágyba pisilés*. A régiek ennek gyógyítására *tüzes vesszővel* vagy kenyérsütéskor használt *pehete*ggel a gyermek fenekére vertek. A *csuklás* ellen azt ajánlják, igyék vizet.

Súlyosabb, pontosan nem diagnosztizálható betegséget okozott a néphit szerint az *ijedtség* is. A beteg fejére tett vizes edénybe megolvasztott *viaszt*at öntöttek, melynek alakja pontosan mutatta, hogy mitől ijedt meg, majd a beteg ivott ebből a vízből.

A gyógymódok többsége tehát a gyógyfüvek használatán alapult. Ezeknek megelőző és gyógyító hatása nem kétséges.¹¹⁴ Megismerésük feltehetően hasznos tapasztalati tudás felhalmozódásának, továbbá orvosi és fűvészkönyvek közkezen forgásának s a papok művelődésterjesztő tevékenységének a következménye. Az sem vitás azonban, hogy a néphit nem egy növénynek reális alap nélkül, analógiás mágia szerint tulajdonított gyógyító szerepet. A többi gyógyászati eljárás még vegyesebb értékű. Egyes tüneti kezelések: a masszírozás, vizes borogatás vagy a korom, vizeskása stb. alkalmazása a gyomorbetegségeknel jó diagnózis esetén eredményesek lehetnek. Alapjában véve nem is használnak, nem is ártanak, illetőleg főként azért ártalmasak mások, pl. a vízvetés, ráolvasás, mert helyettük a súlyos beteg valóban kezelésre szorult volna. S végül egyes drasztikus orvoslási módok, mint pl. a torok kanállal való megsütése, siettették a beteg állapotának romlását.

Egészeben véve az ilyen egyszerű gyógymódok hatástalanságát vagy épp káros voltát a nagymérvű csecsemő- és gyermekhalandóság bizonyítja. Ha eltekintünk a rendkívüli járványos időszakoktól (1719-ben *nagyszerdától az aratás kezdetéig* a faluban a *mirigy* 159 személyt ragadott el, és 1879-ben a diftéria is sok áldozatot követelt), akkor is a születési és halálozási anyakönyvek összevetése megdöbbentő képet mutat:

Időszak	Újszülöttek száma	Elhalálozott gyermekek száma				Az elhalálozott gyermekek újszülöttekhez viszonyított aránya %			
		0-1	1-5	6-14	Összesen	0-1	1-5	6-15	Összesen
		évesek				évesek			
1761-70	166	37	°pontos adatok nélkül						
1779-88	198	34	33	1	68	17,1	16,6	0,5	34,2
1821-30	359	40	63	13	116	11,1	17,5	3,9	32,5
1901-10	346	pontos adatok nélkül			107	pontos adatok nélkül			30,9

Az első világháború előtti időszakban tehát átlag minden harmadik gyermek meghalt. Az anyakönyvek 1826 körül leggyakoribb halálókként a *debilitást: vele született gyengeséget*, néha konkrétan testi vagy szellemi fogyatékoságot neveznek meg. Sok esetben *láz, mellfájás, köhögés, szívfájás* a halál oka, de előfordult a *rüh*, a *különös betegség* és nemegyszer maga a *halva születés*. Egy 1910-ben kiadott és a csomortáni Veres György által megőrzött, a képesített halottképek számára készült lajstrom a következő halálnemeket jelöli meg: *vele született gyengeség, görcsök, gyermekaszály, gyermekek hasmenése, ázsiai kolera, vérhas, roncsoló toroklob, kanyaró (vereshimlő), szamárhurut, vörheny, hólyagos himlő, hasi hagymáz (tifusz), kiütéses hagymáz, orbánc, pokolvar, gumókor (tüdővész, heptika), tüdőgyulladás, mellhártyagyulladás*. Egyébként a tüdőbaj a faluban jobban pusztított, mint átlagosan Kézdi járásban: 1901—1905 között Kézdi járásban 2,9%, Esztelneken 3,3% az ezen betegségben elhalálozottak aránya.¹¹⁵ A természetes szaporodás is jóval kisebb volt a faluban (4‰). mint a környéken (8,5—9,3‰), éppen a halálozások magas száma miatt.¹¹⁶

Pedig körorvosi rendelő és gyógyszertár működött már 1901—1910 között Esztelnektől 11,5 km-re, Berecken. Az egészségügyi szolgáltatások a század első harmadában mégsem gyarapodtak, javulást legföljebb a szakképesített bábák tevékenysége eredményezett. A születésszám csökkenésével aztán csökkent a gyermekhalandóság is. A felszabadulás után bekövetkező mélyreható átalakulások eredményét híven tükrözi a statisztika. Ez esetben helyi adatok hiányában kénytelen vagyok a gyermekhalandóság országos átlagait figyelembe venni¹¹⁷:

	0—14 évesek	15—19 évesek	
1956		24,9 ‰	1,2 ‰
1965		11,3 ‰	0,9 ‰
1973		9,9 ‰	0,8 ‰

A gyermekhalált régebben természetesebb tények fogták fel, és mégis a kis elhunytat a szülők sokáig siratták, „met az es olyan gyermekünk vót, mint a másik”. „Kilenc gyermeket neveltem fel. A kilencedik meghalt egyéves korig. Az uram úgy elkeseredett, hogy a kalapot verte a földhöz. Ha egy meghalt, éppúgy fájt, mintha egy sem lett véna.” Csak a *könnyelmű* anya nem törődött a gyermekével. Az nem bánta, ha meghalnak is, nem gondozta, *mocsokba, gennybe* nevelte, de szándékosan még az ilyen *félügyű* sem okozta egynek sem a halálát.

PORBAN JÁTSZÓ GYERMEKEK

Hat éven aluliak

Életkori sajátosságaiknál s az abból következő helyzetüknél fogva az egy-hat év közötti *kicsitke* gyermekek, *kicsitkék*, *purkulykák* vagy *porban játszó*k külön korcsoportot alkotnak. Megnevezésük azonban nem mindig hangsúlyozza életkorukat: a kisfiúkat néha csak *kölykeknek*, *gyermekeknek*, *legénygyermekeknek*, *férfi gyermekeknek*, a kisleányokat csak *cinkacskáknak*, *leánykáknak* nevezik, akárcsak nagyobb társaikat.

Öltözet

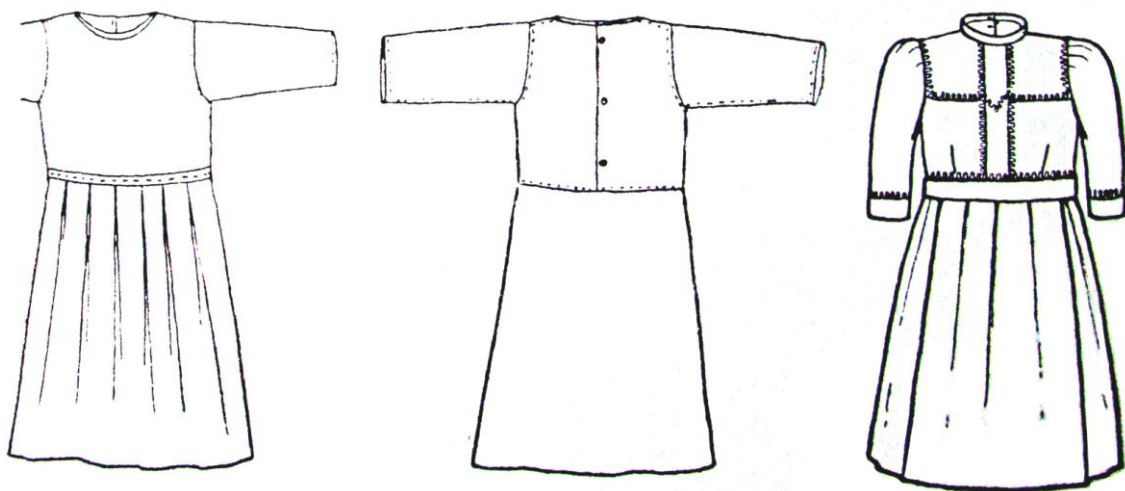
Öltöztetésükből nagy dolgot nem csináltak, hiszen a kicsi gyermek úgyszemint tud vigyázni, hamar elpiszkolja magát. Egy-két rend ruhájuk volt mindössze, a azt is rendszerint szakadt, viseltes csepülepédőből, derékaljhuzatból, vászonból, függönyből varrták.

Amint az egész kicsi, mászni vagy járni már tudó kinötte ingecs-kéjét, lábszárközépig érő *hosszúinget* vagy *pendelyt* adtak rá. Ennek *mejje* gyolcs-, *alja* kendervászonból készült nyakrésze madzaggal csukódott. Nyáron *lájbival*, télen melegebb, hosszú ujjú felsőruhával viselték. A leánykák lábszárközépig érő alsóinge ujjatlan, melyen lekerekített nyakú, enyhén lera-kott vállpántos és vállgombolós volt. A *viselős* inget házilag állították elő, az *innepes* varrónő munkája volt. Az első varrógép megjelenése (1906) előtt valamennyit *kézen* (kézzel) varrták.

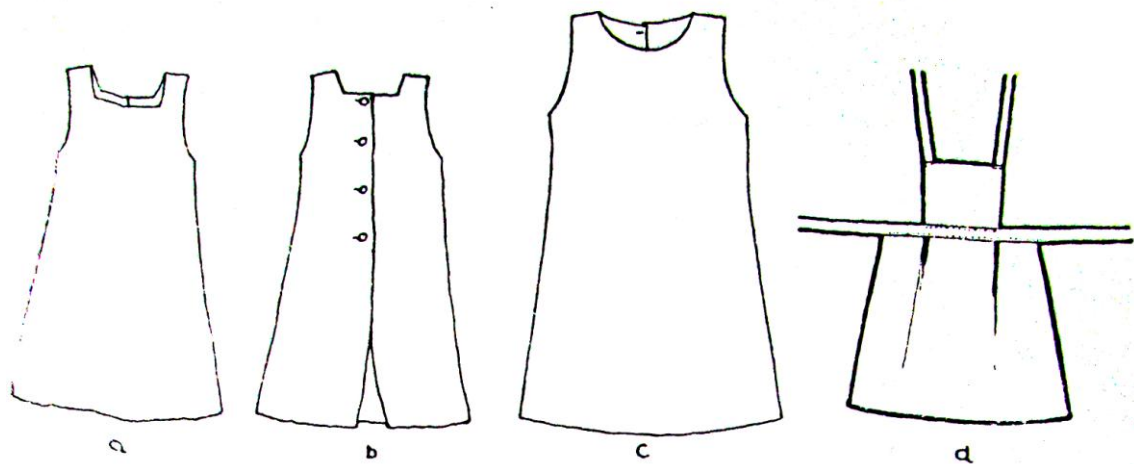
Az egész kicsikre csak télen, a két-három évesekre viszont már télen-nyáron felsőruhát: *macskanadrágot* vagy pedig *köntöskét* adtak. Bár a két nem öltözete nem különült még határozottan el, előbbi inkább fiú-, utóbbi inkább leányruha volt. A kettő közül talán a köntöske volt a gyakoribb, amely alatt, ha hideg volt, még mindig elfért a hosszú szárú *bugyi*, sőt ujjatlan macskanadrág is.

A köntöske, *ujjas-* vagy *mejjesköntös* hétköznapi változatát pirosra vagy gálicosra festett csepü-, az ünnepi változatát pedig piros, kék vagy lilás, egyszínű, csíkos vagy kockás fejtős gyapotvászonból szabták. *Karocskás*, *plát-kás* vagy plátka nélküli *hátagombolós* vagy megkötött *ruhadarab* volt, melynek *lerakott* alsó részét rendszerint *övvel* varrták hozzá a részhez. *Bo-káig* vagy *szárközépig* ért (18. r.). A köntös fölé *surcot* kötöttek. Ennek is volt hátagombolós, melles és egyszerű vállpántos változata (19. r.).

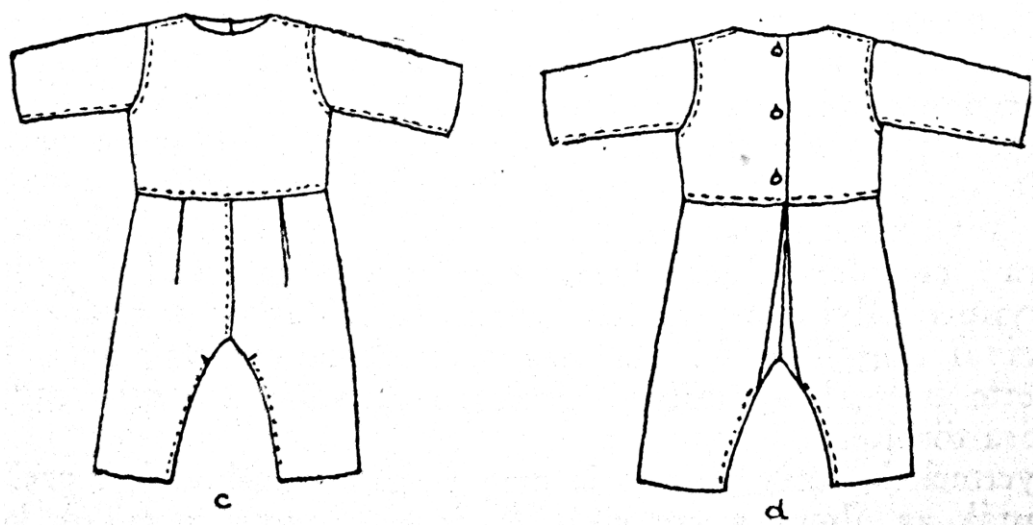
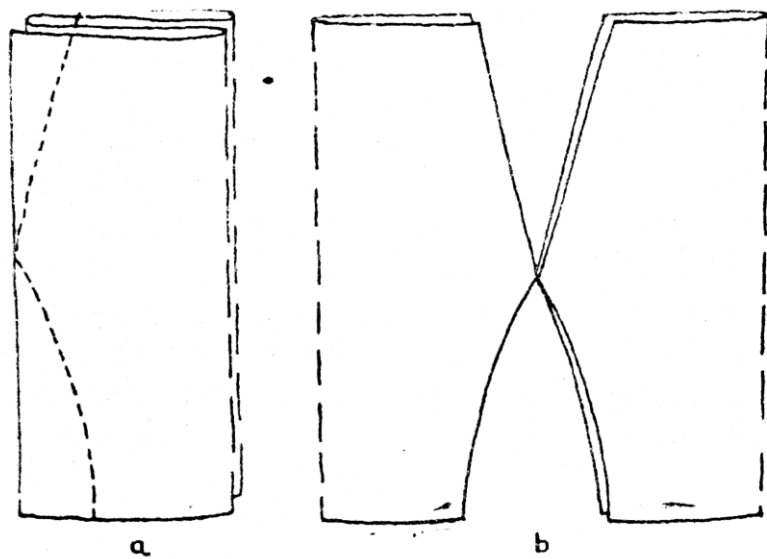
A *macskabugyi* vagy *macskapantli* (20. r.) lehetett hosszú ujjú és ujjatlan. A nyárit, őszt kékre festett kender- vagy gyapotvászonból, a télit szürke *gyapjúposztóból* varrták. Egyesek házilag *megfürmölték*, mások szabóval csináltatták. *Hosszú derekú*, hátul nyaktól *farcsukig* gombolódó meleg ruhadarab volt, kikerekített, beszegett nyakkal, néha állógallérral. A *fenékrészt* *nem* varrták össze, ezért az ingecske elől is, hátul is *kifityegett*, „kújjel farka

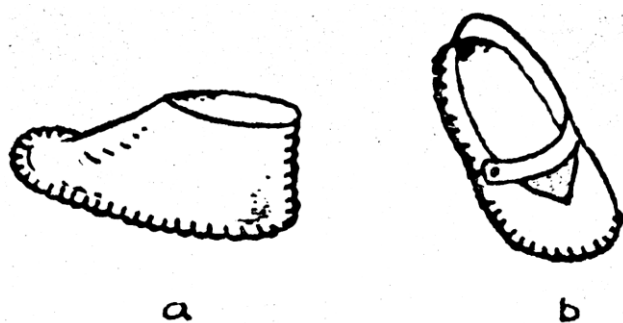
18. A köntöske szemből, hátulról és a plátás köntös. Első világháború előtti fényképek alapján.

19. A *surc* változatai: a-c. mellyes *surc* előlről; b. ugyanaz hátról; d. vállpántos *surc*. Első világháború előtti fénykép alapján.

20. A *macskabugyi*: a-b. szabása; c. előlről; d. hátról. Vizi Miklós szabó munkája. Sszgyörgyi Múz.népr.gyűjt. Leltsz. 7789.

21. Gyapjúpapucsák. Helybeli szabó munkái.

vót”. Viselőjére ezért tréfásan azt mondták, hogy „a szalvétát hátul hordja”. *Gyorstüzelő*nek is nevezték, mivel nem kellett lehúzni, a gyermek csak lekuprodott, s végezhetette a dolgát.

A két világháború között a hagyományos viseletelemek helyét fokozatosan átvették a városias ruhák. Az átváltás nem egyik napról a másikra s nem minden esetben a módosabbak kezdeményezésére ment végbe. Egy nyolcvan év feletti, csaknem nincstelen szegény asszony például macskabugyit egyáltalán nem varrt a gyermekeinek, pedig kilencet nevelt fel. Helyette kezeslábasszerű kis gyapjúadrágot kötött. Mondta is a falu népe: „Mit fel nem ér az esze.” Egy másik 3 holdas birtokú, nagyon öreg asszony gyermekei is városias ruhában nevelkedtek. Általában azonban az 1930-as évekig még hordtak köntöskét is, macskanadrágot is, ma viszont már alig emlékeznek a szabására.

Cipőt a kisgyermeknek nem vettek. Nyárára nem kellett, mert mezítláb jártak, télen pedig a házban *ültek*, s ha ki kellett menniök, felhúzták valamelyik nagyobb testvérük *bakkancsát*. Bent posztóból szabott *gyapjú-* vagy *kerekpapucs*kában, *gyapjúbocskorkában* (21. r.) jártak. Ezt általában szabó készítette, de több ügyes öregasszony maga is megvarrta, vagy kötött *gyapjúharisnyával* helyettesítette. A kisfiúk télen *kalapot* hordtak.

A mai gyermekek öltözködésmódja teljesen a kereskedelem kínálatát, a divat hullámlását követi. A felszabadulás óta a kisleányok egyéves korukban rendszerint fülbevalót kapnak az édesanyjuktól.

Tisztálkodás

A kisebb gyermeket az anyja vagy nagyobb testvére mindennap megmosdatta: az arasznyi magas *kerekcsebre*cskében (17. r.) meleg vizet készített elő, a gyermeket bekapta és beszorította a lába közé, a víz fölé nyomta, jól megszappanozta és megmosta az arcát. Nyáron a hosszúkás *feresztőcseber*ben (3. r.) napon felmelegedett vízben fürdette az apróságokat. Fürösztésre rendszerint hetente került sor; a mosdatás, a már említett hetit leszámítva, nem volt időhöz kötve; az anya elfoglaltságától s a gyermek *maszatosságától* függött. Napközben gyakran letörölték hideg vízzel az arcát, s hogy a szél el *ne fújja*, nemegyszer a kinyitott kályhaajtó mellett szárították. Máskor a *kendő* vizes, majd száraz sarkával *dörgölték le*. Ha meg már elindultak valahová, s az anya útközben vette észre, hogy milyen *cirmos*, megnyálazta a zsebkendőjét, s *lecirmolta*, tisztára törölte.

A nagyobb gyermekek, akik maguk is meg tudtak mosakodni, reggel hideg vízzel „kimosták az álmodt a szemükből”, és este, mivel a szülők kötelezték rá, lábat mostak. A szombat esti *nagymosakodás*kor előbb a kisebbek, utána a nagyobbak mosdottak, de az is előfordult, hogy a csebet — újab-

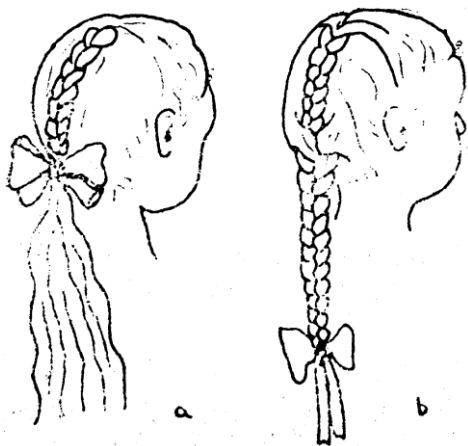
ban mosdótálat — körbeállva egyszerre mosták meg a kezüket, arcukat és sorra a lábukat. Ez manapság is így van. A gyermekek nem nagyon lelkesedtek a tisztálkodásért. „Evés előtt is mosattak kezét, de az eszünk mindent felért, hogy megszabaduljunk” — mondja egy tizennyolc évet leány. Ha zsirosat ebédéltek, szinten meg kellett mosdaniuk.

A fogápolással régebb nem törődtek: „A gyermek nem tudta magamagának csinálni, a szülő nem es engedte; ki mert akkor hozzányúlni? Legföljebb a szájukat öblítették ki, de ezt is jórészt csak ünnepnap, vagy fogmosás helyett almába haraptak. A mai gyermekek rendszerint korán kapnak fogkefét, de nem mindenik.

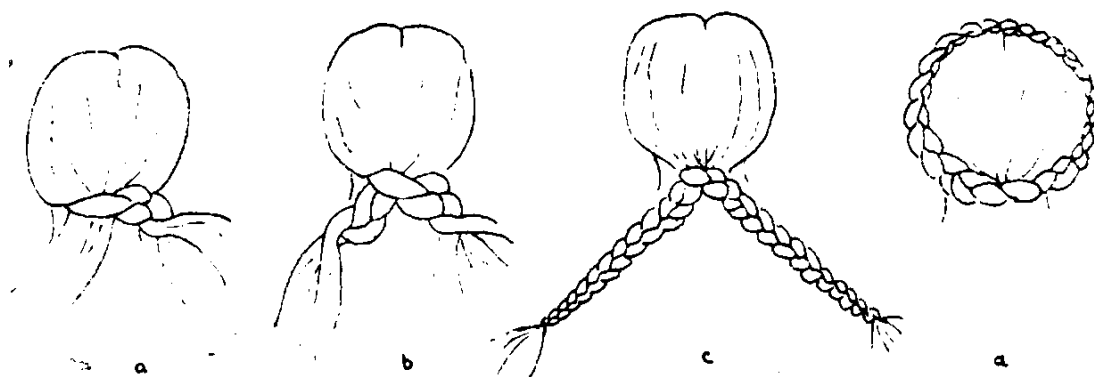
A fejet *hódfottakor* mosták, mert azt tartották, hogy az *újságra* mosott haj korpásodik, „viszketül tőle a fejbőr”. A hajhullás megelőzésére és gyógyítására *tilinkpálinkával* vagy *gázzal* (petróleum) öblítették. Ez utóbbtól, ha a kúrát naponta ismételték, gyorsan nőtt és nem töredezett a haj. Jó volt e célra a „vizzé vált” (vízzel felhígított) tojásfehérje, továbbá a kapcsos korpafű (helyi nevére nem emlékeznek) főzete is.

A kisfiú haját rendszeresen nyírták. Egyszer-kétszer a kislányét is levágták, hogy minél *tömöttebb* legyen. Amint elég sűrűnek ítélték, fonni kezdtek. A kisleányt az anyja vagy a nagyanyja fésülte: előbb, hogy ne legyen borzos, a szájából a tenyerébe eresztett vízzel lesimította, majd lehetőség szerint *be is fonta* a haját. Ha az még túl rövid volt, a fejtetőn levő hajmennyiséget jobbról-balról és hátulról is *elválasztotta* a többtől, *felfüsülte*, és cipőfűzővel vagy szalaggal a tövéhez visszakötötte, vagy *leeresztve* hagyta. Amint a haja nőtt, a feje tetején *keresztbe* (a fülek felé) húzta a választékot, a fejtetőn levő hajmennyiséget középen egy ágba befonta és hátraengedte, majd a tarkónál összefonta a választékon aluli hajmennyiséggel (22.b r.). Az első világháború után egyesek vasárnapra a hasonló módon fésült haját a tarkón alul már nem fonták be, csak szalaggal összekötötték (22.a r.). Ettől az első áldozó hajviselete csak annyiban tér el, hogy a szintén tarkóig befont ágat a tövénél kötötték meg, alatta sátorszerűen terült szét a kifésült haj.

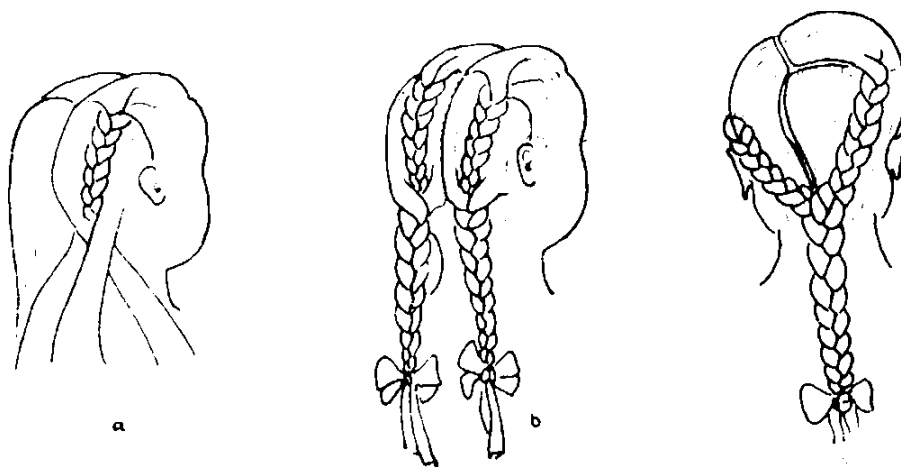
Sokan, mihelyt a kellő hosszúságot elérte, *kétágba* fonták a kisleány haját: a homlokra merőlegesen *félre* (oldalt), vagy *kétfelé* (középen) elválasztották, a fültre merőlegesen rendszerint még egy választékot húztak, az *apró*

22. Kisleány-hajviselet: a. vasárnapra; b. hétköznapra. Emlékezet szerint.

23. A koszorú fonási módja emlékezet szerint.

24. Kétágba font kisleány-hajviselet.

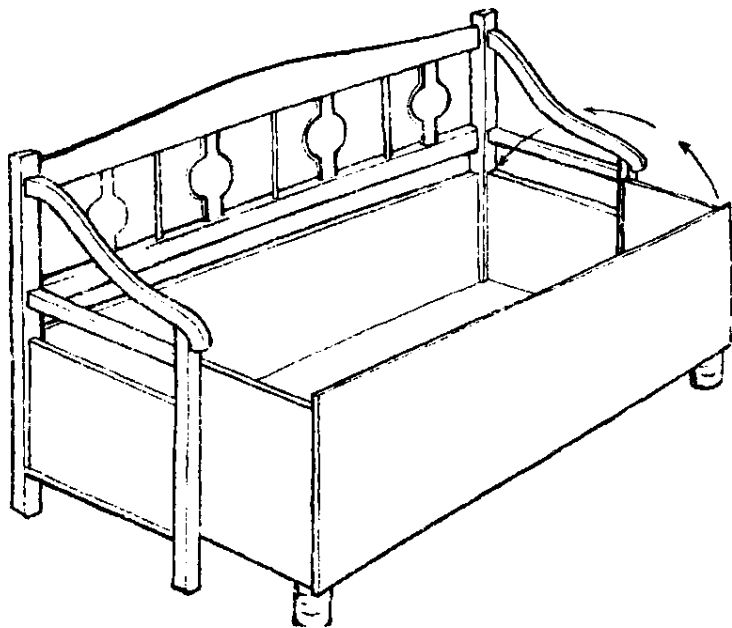
haját a homlok peremén végigvezetve hátrafelé *kitűrték*, majd az így keletkezett sodratot belefonták a közeli hajtincsbe. A részfonatok számát és egymásba kapcsolódását a választékok száma és iránya határozta meg (24. r.). A második világháború előtt a fonatok a tarkó közelében mindig hátul helyezkedtek el; újabban viszont *felfonják* őket a fül felső csücske mögé, és tetszés szerint a váll alá vezetve, leeresztve hagyják, vagy valamilyen módon felkötik.

Az első világháború előtti legtipikusabb hajviselet már három-négy éves kortól a *koszorú* volt: félre vagy kétfelé választották, vagy akár választék nélkül simán hátrafésülték a haját, a tarkó alatt egy ágba fonni kezdték, de már a tövénél kétfelé is választották; a két befont ágat szükség szerint madzaggal meghosszabbították, majd *koszorúba tették* — azaz körbecsavarták a fején. A fonatokat végül az ellentétes ág tövéhez rögzítették (23. r.).

A rövidre vágott haj már a két világháború között kezdett tért hódítani. Ma hosszú hajú kisleány alig van, és a fésülés módjában különösebb rendszer nincs.

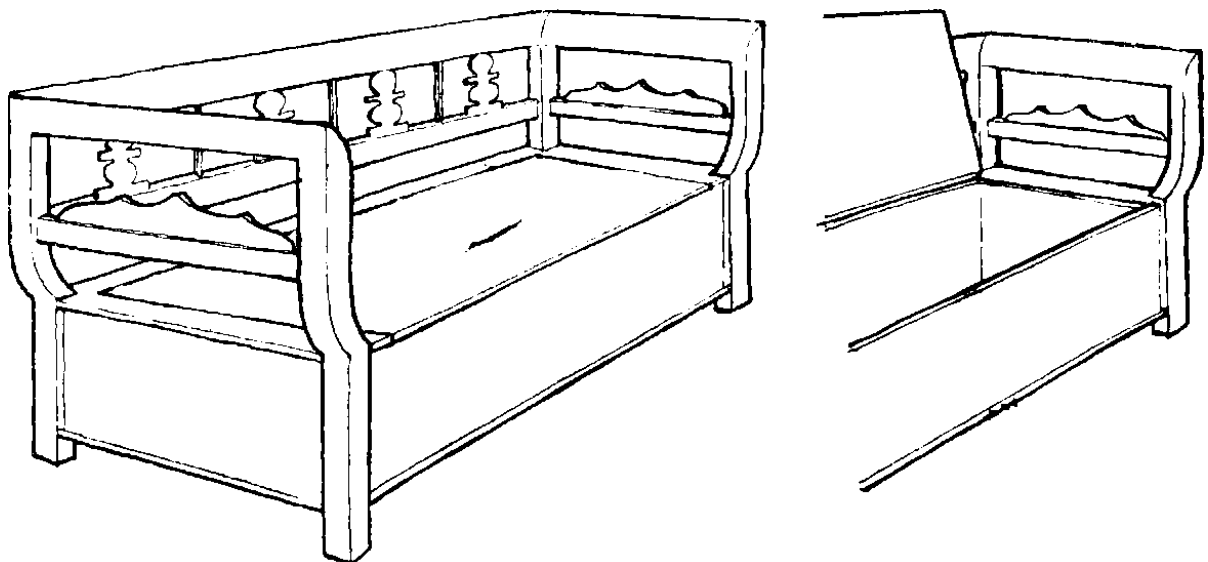
Alvás

Míg ki nem nőtt belőle, két-három éves koráig a gyermek a bölcsőben aludt. Este *ringózott* benne: hajtotta magát, „úgy dörögözött, hogy aki hótt részeg vót, az se tudott elaludni”. A nagyobbak a *ládáskanapében*¹¹⁸ kaptak

25. *Ládáskanapé*. Készítette Opra Dávid helybeli asztalosmester a századforduló táján. Sszgyörgyi Múz.népr.gyűjt. Leltsz. 7761.

helyet. Ennek az első világháború előtt két változata volt. Opra Dávid asztalosmester keskeny, de megkettőzhető belvilágú, dupla oldalú ládáskanapékat készített oly módon, hogy ezek fedelét enyvvel és faszeggel hozzáerősítette az elő- és oldaldeszájukhoz. Az elődeszka alul három vassarokkal kapcsolódott a fenékhez, s ennek következtében lefordítható volt. Hiányzó lábait fatuskók pótolták (25. r.). A Sántha Antal készítette *kanapéágyak* jóval egyszerűbbek voltak, de több helyet foglaltak el, mivel megvolt a kellő szélességük, s így csupán a fedelüket kellett felnyitni (26. r.). Bennük nappalra is érintetlenül ott maradhatott a *csihányzsák surgyé*, lepedő, párna és *ványolt pokróc*. Éjjelre négy fejtől-lábtól fekvő gyermeknek biztosítottak alvóhelyet.

26. *Kanapéágy*. Készítette Sánta Antal helybeli asztalosmester a századforduló táján.

A legtöbb házban két ládáskanapé is volt; ahol még mindig szükség volt fekvőhelyre, ott deszkából karikán járó *kicsidágyat*¹¹⁹ készítettek, amit nappalra az ágy alá taszítottak. Ebben is elfért három kisebb vagy két nagyobb gyermek. Másutt a nagynak volt kihúzható *fiókja*. Külön hálóinget nem viseltek, mindenki abban aludt, amiben nappal járt, s ha elpiszkolódott, váltotta.

Ezek a bútortípusok a múltéi: a faluban nem találtam egyetlen karikás-ágyat sem, ládáskanapét is csak nagy utánjárásra. A mai kis létszámú családokban mindössze üzletből vásárolt rácsos kiságyat lehet látni.

Táplálkozás

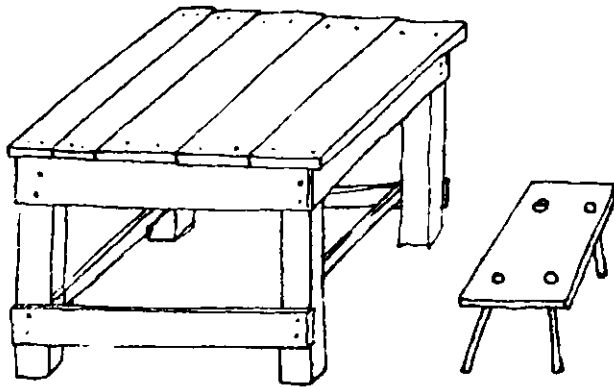
A kicsi gyermek ugyanazokon a sovány, szegényes *szűzételeken* élt, mint a felnőttek: velük együtt *rongyoskodott* és *ehezett* meg ő is minden újabb földdarabot, amivel a család a birtokát gyarapította.

Mindhárom főétkezés csak egy-egy tál ételből állt. A *délebed* rendszerint levesféle: *pityóka-*, *fuszulyka-*, *kömény-* vagy *tökmagleves* volt — utóbbi *de-relyével*, *laskával*, vagy máskor *piritott hagymalé morzsolttal*. A *frustuk* az első világháború előtt *haricskapuliszka*, később pedig *törökbúzalisztből* főzött *málé* volt *téjjel*, a vacsora ugyanaz *túróval*, *mákkal*, *körte-* vagy *szilválé-*vel. A télen napjában csak kétszer étkező napszámosok asztalán gyakori volt a sült vagy főtt krumpli. Ez különben is nagy szerepet játszott az esztelneki táplálkozásban. A legfontosabb gyermekeleség a tej volt.

Díszes étel: hús, kalácsféle csak ünnepéken került az asztalra. Napközben, ha a gyermek *megéhesült*, leginkább *szilvalekvárral* megkent kenyeret nyomtak a kezébe. Évődtek is aztán vele, ha elpiszkolta magát: „Jaj, hogy elvágtd a kezedet. Ugye malacot szoptál?”

Emlékezet szerint az első világháború előtt vízen, tejen, aszaltszilva- és körtelén kívül csak szeszes italt fogyasztottak. A pálinkából és borból a jobb gondolkozásúak régen sem adtak a gyermeknek, néhol viszont még ma is megengedik, hogy kortyoljon a felnőtt poharából. Teát a századfordulóig csak orvosságként ittak. Így amikor az egyik asszonyt először kínálták meg vele, nem is tudta, mi van a *csiporban*: „Se nem körtelé, se nem szilvalé, komám-asszony valami sárgát csavart bele.” A kávé is a század elején kezdett elterjedni.

Az első világháború előtt a gyermekek főétkezéskor nem ülhetek a *nagyasztal* mellé, mert ott csak a kenyérkeresőknek volt helyük. Nekik a ház közepére tett *kicsi kerek asztalkát*, a négyzögű *terpeasztalt* vagy *székecskét* terítették meg¹²⁰, amit *kicsi székecskéken* ültek körül (27. r.). A századforduló táján még valamennyi gyermek az asztal közepére tett közös *tálból* merített. Később mindenki külön fa- vagy cseréptányért és fa- vagy pléhkanalat kapott, csak a *szárazabb ételeket*: *mákos pityókát* és *puliszkát*, *tökmagos laposkát* szúrták továbbra is villával egy tálból. A kenyérsütéskor készített *kovászos palacsintát* viszont tányérból kézzel ették, *türték*. Almát szotyorban hoztak fel a pincéből, s a gyermekeknek egyet-egyet kézbe adtak; azok még a *héjának* is örvendtek, ami *almástészta*sütéskor járt ki nekik. Néha, amikor megkívánták s idejük volt, *kakast* pattogtattak: a kukoricát lefödött lábasban rázták a forró tűzhelyen. Néhány családban, talán egy korábbi szokásmód maradványaként, a küszöbön vagy a szabad tűzhely párkányán, a *sód alatt* ettek s csak a nagyobbak, néha csak az iskoláskorúak ülhetek a kicsi asztal melle. Másutt meg az étkezés közben *helytelenkedő* gyermekeket ker-

27. *Terpeasztal kicsi székecskével.* Orbán Lázár bélafalvi gazdálkodó gyűjteménye.

gették félre a füstfogó alá. Az egyik öregasszony meséli, hogy egy alkalommal, amikor mint kisleány ott kanalazgatta a levesét, a *kürtőn* át egy fecskéfészek egyenesen a tányérjába pottyant. *Nagy asztal* mellé előbb egy-két nagygazda ültette egykéjét, majd ezt az új szokást az 1930-as években már más kisebb létszámú családokban is bevezették.¹²¹ A népesebb családokban viszont a második világháború végéig fennmaradt a régi rend. Ezért mondják, hogy „minden háznak más a szokása”.

A kicsik nyakára rendszerint *ruhát* kötöttek, hogy ne egyék le magukat. A szülők megtanították néhány illemszabályra: elvárták, hogy evés előtt és után imádkozzanak, egyenek szépen, ne *pancsoljanak*, ne *csemmegtessenek*, ne helytelenkedjenek, ne *hörpöljenek*. Ők azonban evés közben is csintalanokdakt: „Rosszak voltunk. Tanítottuk egymást, kacagódtunk. A leveseskalánt édesanyám úgy hezzáütötte a fejünkhöz, hogy eltört.” A *gazolást* is tiltották: a leszelt kenyeret mind meg kellett enni. Ha a töltött káposztából csak a hús fogyott el, az apa rászólt gyermekére: „Edd meg, fiam, a bundáját, met anyád este nem ad takarót.” A rosszékú kicsi gyermeknek meg az édesanyja ezt mondta: „Állj ki, nézzem meg, átlátok-e a hasadon?”

A gyermeknek kedveskedésből is készítettek vagy főztek bizonyos ételeket, amint azokról a későbbiekben szó esik.

Foglalkozás, nevelés

Sok anya nemcsak a csecsemőjét, hanem a kicsi gyermekét is kénytelen volt magával vinni a mezőre, erdőre, kertbe. De mert ez külön gond volt számára, tekintve, hogy attól is félnie kellett, nehogy *belecsoszogjon* a veteménybe, most is szívesebben hagyta nagyszülőre, szomszéd öregasszonyra, a nagyobb gyermekre, s ha egyik sem volt, fizetett dajkára: ez odaadta neki a kihagyott ételt, s még ügyelt is rá, foglalkozott vele. A szegények körében az is előfordult, hogy a szülők idegenbe mentek dolgozni, s a gyermek *tartásban maradt* valamelyik rokonnál. Természetesen a nevelő személyek helyzetüknek, pillanatnyi állapotuknak, hangulatuknak megfelelően bántak a kicsivel. Némelyik öregasszony hamar kifogyott a türelméből, különösen ha a kicsi gyermek *nyűgös*, *rossz* volt. Más a sajátjával sem volt elnézőbb. A nagyobb gyermekek pedig azért, hogy feladataik elvégzése közben vagy utána a környékbeli társaikkal még játszhassanak is, „mindenhová magukkal hurcolták kicsi testvérüket, mint hangya a tojását.”

A gondozójával sétáló vagy padra kiülő kiskorú gyermekhez minden arjárónak van kedves, tréfás szava; ez nincs múlthoz vagy jelenhez kötve.

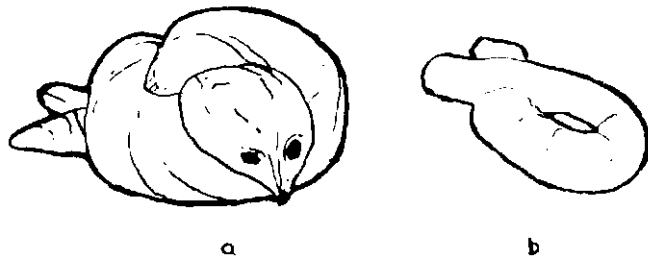
Tréfás komolysággal, mintha felnőtt volna, kezét ráznak vele: „Szervusz, László!” De csakhamar becézőre fordítják a szót: Máriát *Mariskának*, *Márikának*, *Marikának* vagy *Mariskának*, Juliannát *Julacskának*, *Jucikának*, Rozáliát *Rózsikának*, Ágnest *Ágniskának*, Annát *Aniskának*, *Annacskának*, *Nusikának*, Borbálát *Boriskának*, *Borikának*, Ilonát *Iluskának*, *Ilonkának*, Erzsébetet *Erzsikének*, *Böskének* hívják. Az Istvánok *Pistacskák*, a Ferencek *Ferikék*, *Ferenckék*, a Józsefek *Jóskák*, *Józsikák*, a Gergelyek *Gergécskék* az Antalok *Antikák*, a Györgyök *Gyurikák*, a Jánosok *Jancsikák*, *Jankók*, a Gáspárok *Gazsikák*, a Gyulák *Gyulácskák*, az Andrások *Andriskák*, a Gyárfások *Gyafikák*. Kérdéseket intéznek hozzá: „Ki fiacskája vagy?” Erre, alig tud beszélni, már megtanítják: „A Sz. B. édesapámé.” „Hát ma vert-e meg, lelkem, téged?” Aztán arról érdeklődnek, hogy testvére van-e. gyermek azt is tudja, ha lesz: „Mikor jönnek vissza a gólyák, akkor hoznak” — felel rá. Nemcsak a gólyák, a víz is *hozhat* gyermeket a kicsik tudomása szerint. Ilyenkor aztán tanácsot adnak neki, hogy ha öcsikét akar, *törökbúzaszemet*, ha *húgocskát*, *búzaszemet* tegyen ki az ablakba. Még személyes közbenjárásukat is megígérik. Táncolásra vagy általában szereplésre biztatják. Ilyenszerű kérdéseket tesznek fel: „Nagyapád hogy köhög, te? Hogy prüszög nagytátá?” Ha a gyermek utánozza, jót mulatnak rajta. „Lacika, énekelj, met ad valamit Nusi néni!” „Egyet üss nagyapádnak a seggire. Koppants a fejire!” Vagy tréfásan hívják: „Gyere, csücsülj belé a kosárba, a néni viszen.” „Gyere, menjünk a malomba!” Bármilyen mutatványát tréfás hűhóval fogadják: „Hú, azt a jóreggelit!”; „Azt a hét szál gombostűjít!”; „Azt a rigófüttyit neki!”; „Az anyja mindenit ennek a nőnek” — ti. kétéves leánykának. Nem hagyják szó nélkül, ha valamivel nevetésre fakasztja őket: „Te hórattolvaj!” — mondták régen. Ma meg: „Te butuka, te!”; „Te huligánfejű!”; „Ildikó, te nagy hortobágyi vagy!”; „Hogy a fene rúgjon meg!” Ha szomorú, megállapítják: „Elvitte a tyúk a kenyerit!” A beszédes nagymamák állandóan mondanak a gyermeknek: maguk sem tartják lényegesnek, mit, semmiségeket, köznapi dolgokat csupán, de azt ritmikusan tagolják. A hangsúly tehát a hogyanra esik. Máskor meg egyre-másra kérdezzetik: elég, ha két fadarabkát összedörzsöl vagy felügyelet mellett bicskával ügyetlenkedik, már megkérdezik: „Mit faragsz, hej? Szekeret? Viszünk benne szénát a püspöknek. Faragd meg simára, hogy a szépasszonyok meg ne botorkájanak.” Ha meg arrább totyog: „Hová mész, Móricka?” — Aztán hozzáfűzik: „Örökké mejen, mint a számár, örökké a szemétdombon jár.” Kislánytól ilyeneket kérdeznak: „A bubák fázna-e, hej?”

„A gyermek jó, de mikor aluszik, akkor a legjobb” — szokták mondogatni. „Jó, mint a likas mogyoró.” Valójában nem örülnék, ha túl jó, túl csendes, s akkor se, ha *lator*. Azt tartják, jól kell *szoktatni*, mert „ahogy nevelik, úgy veszik hasznát”. Az ekkorát főként az illendő viselkedésre oktatgatják. Először megtanítják a nevére, szülei nevére, figyelmeztetik, hogy köszönjön. Régen *dicsértessék a Jézus Krisztussal*, ma inkább *jó napot kívánok*-kal és *csókolommal* köszön a gyermek. Régebb kezét is csókoltattak vele. Megtanítják, hogy miként *csapjon bele* a felnőtt kezébe, ha az azt kéri: „Adj egy pacsit!”; „Na, adj egy parolát!”; „Adj egy pokkos puszikát!” Ha a balt nyújtja, megmutatják, melyik a *jó* (jobb) keze. Nagyobb korában meg már őt akarják becsapni: a felnőtt nyújtja a bal kezét, mire a gyermek rászól: „Nem jó kezedet adtad! Megszokja, hogy kit hogyan kell megszólítani: *mamá*, majd *édesanya*, *tátá*, majd *édesapa* a szülők neve, a nagyszülőké: *nagymamá*,

nagytatá; a keresztszülők: *keresztmamá, kereszttatá*. A szülők testvéreit nevükön nevezi: Lina néni, Róza néni, csak az apja testvérének a felesége *ányika*. Általában nem tegezheti csak a vele egykorúakat. Régebb ha vendég jött a házhoz, a gyermeknek *kuss* volt az asztalhoz menni, helye a *kamara küszöbe* volt. A felnőttek igyekeztek nem beszélni előtte olyasmit, ami nem gyermek fülének való, mondván, hogy *gerenda van*. Megtanítják illedelmesen beszélni: ha éhes, ne mondja, hogy *vágjon* vagy *adjon* kenyeret, mert „csak a pofot szokták vágni”, hanem így szóljon: *kérek szépen*. Ha *káromkodik*, amit persze a nagyoktól hall, vagy *elhallgatják*, mintha észre sem vették volna, vagy rászólnak: „Ügyelj, met Máriacska megver.” Ha rossz a gyermek, s ilyenszerűen felel vissza: „Én nem félek Máriacskától, meglepcselem” [megverem] — megbüntetik. Nem nézik el, hogy *belekotyogjon* a nagyok beszédébe. Ha szólnak hozzá, elvárják, hogy válaszoljon, a nem felelő kisgyermekre rápírogatnak: „Na, jól elbócsültél!”, „Ekkoracska, mint a kujakom, s már tudja a büszkeséget”, „Bőcs paraszt!” A *kényeskedésről* is igyekeznek leszoktatni. Régen azt kérdezték tőle: „Nem kellene-e pástétom?” — holott ők maguk sem tudták, hogy az mi. Asztalra nem ülhetett, ez hallatlan felháborodást váltott volna ki a régi öregekből. Mondogatták is: „Gyermek az asztalra ne üljön, mert túros lesz a fenéke.”

A nyűgös, szófogadatlan gyermek, ha kell valami neki, *sápit* (sír). Erre mondják, hogy „az ördög a honcsokra [vakondtúrás] került”. Először vigasztalni próbálják: „Nem sír Lacika.” Vagy igyekeznek elvonni a figyelmét: „Állj meg, te, valami a zsebembe van.” Ha ez sem használ, ijesztgetni kezdik: „Ügyelj, a kutya jó, s megharap!”, „Nénike [ez a jelenlévő idegen] megver”, „Jó a cigány, látod-e?”, „Jó a cigányné nagy kassal, s adlak oda, s beléteszen. Gyere, fogadj szót!”, „Ügyelj, met gúzsba kötlek!” Régen *csendérekkel, rablók*kal is ijesztgették. Legjobban a képzeletbeli *Magyar Gyurkától* féltek. Ha magukra maradtak a gyermekek, még az ajtót is bezárták, pedig valójában sohasem járt betörő a faluban. Máskor a rosszalkodót pappal ijesztgették: „Na, jó a pap bácsi, s le es vágja az ujjadat!” Aki a nyelvét kinyújtotta: „Na, jó a pap bácsi, s ki es vágja”, „Tegyek borsot rea”, „Ne nyújtsd ki, met kiheréllek!” Természetfölötti, képzelt vagy valóságos lényekre főképp régen hivatkoztak: „Jó a Banka!”, „Ne menj a kúthoz, met a béka behúzza!”, „Ne keringj, met lüderc van a fűzfákon, lüdercek járkálnak.” S ha már semmi sem használ, az anyja sírást tett: „Hadd el, sír édesanya.”

Sok szülő vagy nevelő, ha már végképp elvesztette a türelmét, szidással halmozza el a rendetlenkedőt: „Hogy a fene egye meg a kölykit!”, „Te disznó! Nem szégyelled magad? Minnyá megferesztelek!”, „Olyant vágok a fenekedbe, hogy a kék nadrág megveresedik!”, „Ma bocskorszíjat hasítok a hátadból!”, „Mi az öreg Isten történt, hát bolondok vagytok?”, „Mintha esztek nem lenne”, „Kell-e collstok? Kell-e lábszój?” Mert ezután valóban tetteles büntetés következik: a kukoricára, hasábfára *térgyeltetés*, de főképp a *verés*. Elég, ha *lökdösődnek, hancúroznak, válogatnak* az ételben, máris jól *megronkolyázzák őket*. Rájuk csapnak bármivel, ami épp kézügyben van. Persze a büntetés osztogatásában nem mindenik szülő egyforma. Van anya, aki állítólag egyszerűen sem ütött gyermekeihez, az ura se *hagyta* (engedte) volna. Másoknál könnyen állt a *verés*: a gyermekei állandó ütlegek közt nőttek fel, különösen az elsőszülött, mert azt tették felelőssé testvérei csínytevéseiért is. Azt azonban valamennyi asszony fenntartja, hogy seprűvel nem szabad *hezzaverni*,

28. *Madárka és percec.* A gyermekeknek sűtik a kenyér- és kalácstészta vakarójából.

mert nem nő meg a gyermek. Persze a gyermektől is függ, hogy *kikap-e*: egyik-másiknak elég a szidás is.

A megbűntetett gyermek bocsánatkéréssel engeszteli ki a szüleit: „Édesanya, bocsássa meg, többet nem leszek rossz.”

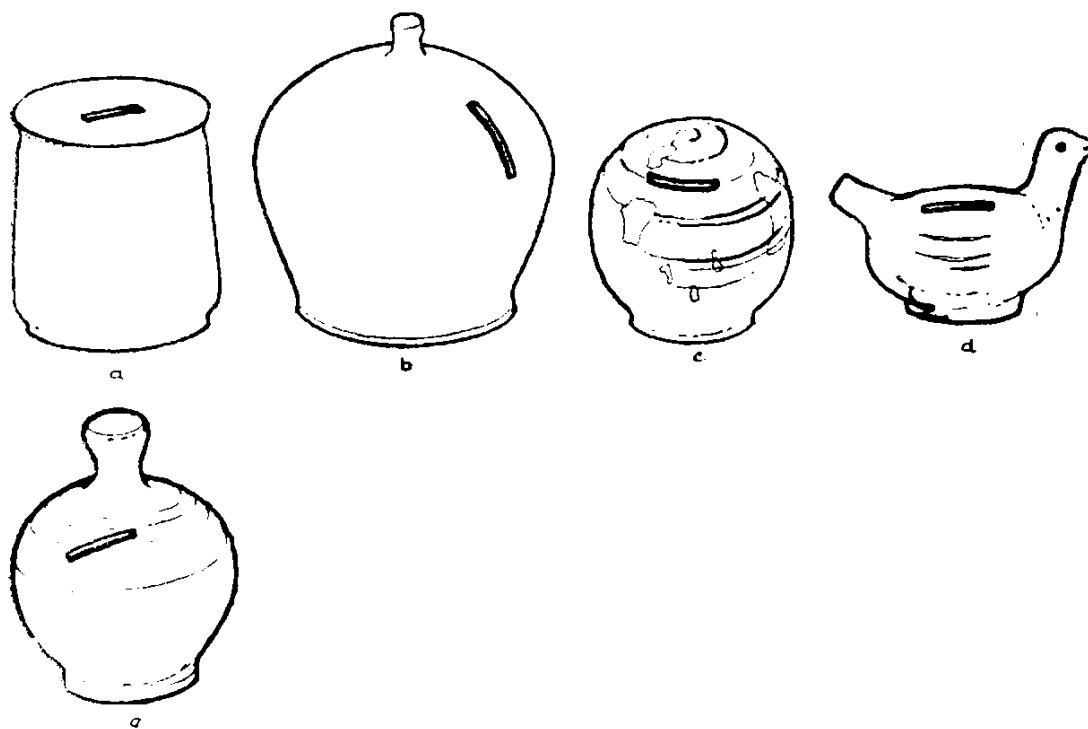
Általában, bár sokat *regulázzák* a gyermeket, *kedvibe is járnak*, megengedik, amit akar. A szeretetüket sokan eltitkolják, mert az az elvük, hogy „A gyermek ne tudja, hogy szeretik. Csak titkon szabad szeretni”, de azért *megédikélik*, megcsókolják, ajándékokkal lepik meg. Kenyérsűtéskor a *vakaró*ból 10—12 cm átmérőjű kerek lyukas *percecet*, cipót kap (28. b r.). Igaz, ma már a legtöbb család üzletből veszi a kenyeret, így a percec elmarad, legföljebb csak a régen is szokásos ünnepi kalácstésztaból jár ki neki a *gólya* vagy *madárka* (28. a r.). A megmaradt tésztát henger alakúra nyújtják, összebogozzák, úgy lesz feje, csőre és farka, még szemet is tesznek neki fekete borsóból. A laskatésztaból a gyermekek kérnek egy keveset, s a *fűttő* tetején megsűtik. Disznóölésikor az övük a megperzselt *farok* és a belső részében található izmos rész, a *madár*, amit megsűtnek nekik.

Az erdőről gyümölcsöt: *epret, málnát, kokoját, áfonyát, szedret, mogyrót*, vagy ha egyiknek sincs szezonja, legalább *rigófűttyöt, madárlátta kenyeret* hoznak neki. Régen madárfiókéval is kedveskedtek. Ezt otthon betették a tyúk alá, ott csicsergett, s ha éhes volt, eléjött. Nagy öröm volt szorongatni, simogatni, csak az állat pusztult bele. Hasonló sorsra jutott a mezőről hozott kicsi nyúl is. A vásárról a szülő *kiflicskét, cukort* vásárolt. A *Szentháromságkor* Kézdivásárhelyre búcsúba menők a szotyrukban mindig hoztak *kakast*, azaz *bócsúfiát*. Ha otthon nem volt gyermekük, ezt a falu tiszttára elsepergő útján a kapu előtt ácsorgó gyermekeknek dobták marokszámra.

Régebb a vendégek, a rokonok megajándékozták a kicsi gyermeket: „Nagyot nőj!” — mondták, ha szépen köszönt, megcsókolták, majd egy *krajcárkát* adtak neki; azt kapott akkor is, ha jól szerepelt előttük. Az ajándékpénzt *némába* vagy *tömlecbe* (berecki fazekasok készítette persely) gyűjtötték (29. r.).

Karácsony szenvedején, amikor annyira *nyílt a világ*, az 1910-es évek óta a szülők ajándékot tettek a gyermekek kitett papucsájába: cukorkát, harisnyát, szalagot, esetleg ruhánakvalót. A ruhaneművel gyakrabban olyankor lepték meg őket, amikor a régi elszakadt. *Karácsonyfát* az *angyal* csak a századforduló táján kezdett hozni, de sokáig csak a módosoknak.” Tészta, cukorka volt rajta. A gyermekek nem nyúlhattak hozzá, csak „miután a pap bácsi megszentelte”. Azzal ijesztgették, hogy fájni fog tőle a torkuk. Ha megrosszalkodtak, megfenyegették, hogy az angyalka *visszaviszi* a fát.

A kisgyermek tehát családján, gondozóin kívül egész korán kapcsolatba kerül a rokonaival, szomszédaival, sőt más falubeliekkel is. Találkozik velük

20. Tömlec vagy néma formák. 1903-ban a kézdivásárhelyi piacról a Sszgyörgyi Múz. népr.gyűjt. számára vásárolta dr. László Ferenc. Leletsz.: a. 130; b. 150; c. 150; d. 154; e. 150. Magasságuk 7—10 cm közt.

az úton, a kapu előtt. Nagyobb testvére, nagyanyja vagy anyja magával hordozza a szomszédba, vagy elmennek *megnézni* a keresztanyját. Később, ha meg tud szökni, már egyedül is elmegy. A látogatóba jött gyermektől azt szokták kérdezni: „Mit ettetek?” — s egy szelet kenyeret *nyomnak a kezébe*. Ha sütemény van a háznál, azzal is megkínálják. Biztatják, hogy vegyen, mert ez jobb, mint az otthoni, hisz: „madártejjel s varjúvajjal készült”. Azt is megkérdezik, van-e *szereje*.

Régen nagy eseményszámba ment, ha idegen, főként ha vándorkereskedő jelent meg a faluban. Örvendtek is neki a gyermekek. A csiki fazekasoktól cserépsípot, kicsi edénykét (52, 102. r.) vásárolhattak. „Ne musztikás!” — kiabáltak, s futottak a viaszgyűjtő, lóháton járó fura figura után. 1918 előtt *drótostótok* is jártak, őket azonban már nem kísérték.

Nagyobb társas összejöveteleken való részvétel

Társas összejövetelekre ma sem szívesen hordozzák a kicsi gyermeket. Ha lehet, otthon hagyják, hogy *üljön veszteg*, mert *nyűg*: „Az anyján es nyáskál, az apján es nyáskál”; „Gyermek otthon légy, otthon nem csíp meg a légy” — mondogatják. Ritkán, ha mégis úgy hozta a helyzet, a kiskorúak is részt vettek a *vendégségben* (lakodalomban), *keresztelőben*. Ilyenkor a felnőttek igyekeztek valamit a *kezibe sütni*, hogy *majszoljon*, ne legyen baj vele. Leginkább a rokon *menyegzőjére* vitték el, ahol a leánygyermek még külön tisztséget is kapott: ő volt a *kisnyoszolyó* vagy *pocogó* (koszorúsleány), ő fogta a menyasszony *slájerjét*, amiért ajándékba kendő járt. A *vőfély* az ő részéről is *beajánlott* valami ajándékot, amiről a szülei gondoskodtak. Ez gyakran

10—12 rend dobozba csomagolt cucli vagy baba volt, amit a menyasszony éjfélkor nagy derűtség közepette bontott ki. Előfordult, hogy a kisfiú a menyasszonnyal eljárta a *gyertyástáncot*. Ha csak egy gyermek volt jelen, a szülei mellett ült, ha viszont több is, külön asztalt terítettek nekik; így együtt játszottak, táncoltak egész idő alatt. A lakodalmi menetben ki-ki a szülei megett ment. A násznépet az egész falu megnézte, köztük az otthon maradó kisgyermek is, akiknek a szekérből zacskóba tett kalácsot dobtak. Ma is így van ez, noha a szokások némiképp módosultak.

A kisgyermeket lehetőleg bálba se vitték, csak ha már értelmesebb volt. Ha volt kire hagyni, olyankor is otthon maradt, mikor a szülők *virrasztásra*, *torra* mentek. Ő legfőljebb rokon temetésén vett részt.

Az öt-hat éves gyermek kezdett bekapcsolódni a jeles napok szokásaiba. Két-három *cimborájával* együtt *perecénekelni*, *aprószentekelni* és *vízbevetni* (locsolni) járt, igaz, még csak a szomszédságba, rokonokhoz. Templomba ünnepnap a *már nem síró, saját lábán járó* gyermeket vitték. Az *egyéveskét* az anyja ölébe vette, a kétéves mellette ült. Az öt éven felülieket a pap *külön hajtotta*: az oltárral szemben helyezkedtek el, egyik felől a fiók, másik felől a leánykák.

Szellemi nevelkedés, játék, munka

E három fogalom a kisgyermek életében szervesen összefonódik, s valamennyinek döntő eleme a játékosság. A nevelő, legyen az a három, sőt négy nemzedék bármely tagja, de főként az öreg nagymama, most is ugyanazokkal a dajkarímekkel, játékos mondókákkal köti le az egy-két éves kisgyermek figyelmét, mint a nagyobb csecsemőét. A gyermeket viszont már nemcsak a ze-neiség, ritmus, hanem a szavak értelme is megragadja. De sorra kerülnek ilyenkor a meseszerű mondókák, játékos dallamocskák (10, 126—136. j.), minden bizonnyal művi eredetű, alkalmoszerű oktató versikék (57—59. j.), amelyekkel illendő viselkedésre intik a gyermeket, néhány esti, reggeli, evés előtti és utáni imádság, amit nekik is meg kell tanulniok (120—125. j.), sőt bármilyen más funkciójú gyermekrímus. Az egyik öreg nagyszülő például nemrég kiszámolóval szórakoztatta unokáját.

Ha a felnőtt ráér, a gyermek unszolására el is játszik a kicsivel. Ilyenkor mindketten a fantázia világában járnak: a gyermek lábujjkái kemencébe vetett *cipócskák* (49. j.), talpa megtalalandó csikótalp (48. j.); teste *eke*, amelyet nagyapó elvet (50. j.) stb. E játszadozások, akárcsak a kötött szövegű lovagoltató (41—43. j.), csipicsókázó (32—33. j.) játékok, működésbe hozzák a kisgyermek fantáziáját, és — tekintve, hogy most már aktív résztvevő is bennük — mozgásélményt, igazi mulatságot nyújtanak számára.

A gyermek gyakran kéri, hogy meséljenek neki. Az öregek ezt élénk gesztikuláció, hangsúlyozás kíséretében meg is teszik, de ha éppen nem érnek rá, vagy nincs kedvük, legalább csali mesével (60—64. j.) kifizetik.

Ahogy nő a gyermek, úgy tárul ki előtte a világ. Kora tavasztól késő őszig a szabadban tartózkodik: az udvaron, erdőszélen — hisz ez nem egy felszegi kertbe benyúlik —, a patakparton — nincs esztelneki ház, mely távol lenne tőle —, a kapu előtti füves térségen vagy az utcán, erdei kaszálón. Ismerkedik a természettel. Társaitól környezete élőlényeit és élettelen tárgyait megszólító vagy megszólaltató mondókákat (65—114. j.), dalocskákat (126—137. j.) tanul el. Fantáziáját főként az állatok hangja és mozgása foglalkoztatja (77—114. j.) A természet kész játékszerekkel, homokkal, sárral

(322—325, 331—334, 413, 447, 467. j.), füvel (336—339, 347, 370, 378. j.), más növényekkel (352—355, 448, 469, 504—519. j.), bogarakkal (371—373. j.) is megajándékozza. A gyermek valamennyit áttelekíti. Nemhiába nevezik a pszichológusok ezt az életkort a fantáziajátékok korának. Nyirkos *füvenyből* (homok) *kemencét* (333. j.), *házat* (323. j.) lehet építeni, *pogácsát*, *kenyeret* gyúrni (333. j.), agyagból *emberkét* (447. j.) formálni és *képkertet*, amelyben a virág *szenkép* (331. j.). A *cikóriavirág* (gyermekláncfü) bóbítás termése *lámzás* (369. j.), a faágat vontató *szarvasbogár* igásállat (342. j.). Már ekkor kezd szétválni a nemek érdeklődési köre. Míg a leánykakat inkább a virágok vonzzák, abból *koszorút* (509—513. j.) fűznek, jósolgatva tépik szirmait (352—355. j.), a kisfiúkat a bogarak zümmögése köti le (371—373. j.). Leginkább a felnőttek életét utánozzák (333—351. j.). A fiúk *pásztorkodnak*, *fenyőcsutka tobozokat báránycákként* terelnek (340. j.), faágból *házat*, *kertet* (kerítés) építenek (326. j.), a leánykák sütnék-főznek, *bubáznak* (333—335. j.).

Szüleiktől, nagyobb testvéreiktől kezdetleges házi készítésű játékszereket is kapnak, amelyek vagy a belőlük kicsikarható hangjukkal (377—396. j.), vagy mozgásukkal (397—403. j.) kötik le figyelmüket. Egy másik sor játék utánzási ösztönüket táplálja: a felnőttek munkaeszközeinek kicsinyített másain próbálgatni lehet a nagyok munkáját (483—503. j.).

Hagyományos játékszerekben a falu mindaddig gazdag volt, míg helyüket az utóbbi időben át nem kezdte venni a gyári portéka. Egyes játéktípusok még fennmaradtak. *Szekérekét* (441—442. j.) még ma is huzigál a kisgyermek, *sípba* (378—385. j.), *kürtbe* (386. j.) ma is fúj, *gombos surrogatót* (391. j.), cérnakarika *traktort* (440. j.) némelyiknek még ma is készítenek. *Szór- és rongylaptára* (408—409. j.), *csutka- és rongybabára* (457—460. j.) már nincs szükség. A valószínűleg vásárok révén elterjedt *fajankónak* (463. j.), *kovácsoknak* (465. j.), *famadárnak* (471. j.) s általában a kicsinyített munkaeszközöknek ma hült helyük sincs.

A kisgyermekkor kezdetén a gyermek még nem alkalmas a társulásra: ha társaságban van, akkor is egyedül vagy a többiektől függetlenül, azokkal párhuzamosan játszik. Az együtt játszás igénye csak fokozatosan, növekedése során, öt-hat éves korában ébred fel. Az egymás iránti érdeklődés konfliktusokhoz, összeveszésekhez s játéktárgyak csereberéjéhez, visszakeréséhez (141—143. j.) vezet, amint ezeket a társas gyermekmondókák (138—317. j.) is tükrözik. Előszertettel ugratják, csúfolják egymást, s nem riadnak vissza a vaskos, trágár kifejezésektől sem. Nem meglepő, hogy Esztelneken a gyermekmondókáknak ez a rétege valamennyi többinél gazdagabb: ugyanez tapasztalható a magyar folklórterület bármely pontján. Érdekes viszont, hogy a keresztnév- (211—237. j.), jellem- (154—171. j.), nem- és életkor- (187—191. j.), falurész- (197—200. j.), falu- (201—210. j.) és alkalmi helyzetcsúfoló (183—186. j.) mellett foglalkozás- és nemzetiségcsúfolókra itt nemigen bukkanunk. Ennek valószínű oka az, hogy a falu lakossága az említett szempontokból jórészt homogén. Ezt a közel fekvő, hajdan városi rangot betöltő, iparosréteggel rendelkező Bereck ellenpéldája is bizonyítja, ahol szép számmal található mesterségcsúfolók. A ferencendi kolostor viszont a gyermekek figyelmét a papokra irányította (192—194. j.). Kedvelik a nyelvi játékokat, így az alliterációkat (238—243. j.), próbálják gyorsan és hibátlanul ismételtetni a nehezen kiejthető nyelvtörőket (238—244. j.), rímes csattanókkal felelnek a számokra (245—246. j.), a hét napjaira (247—248. j.).

Az együttműködésen alapuló közös játék felé jó átmenetet képeznek az egyedül és közösségben egyaránt játszható játékok, így a *szökőkötelezés* (613. j.), *kockázás* (608. j.), *hintázás* (405. j.). Ez utóbbiban mondókák időtartamával biztosítják az egyenlő arányú részvételt (303—312. j.). Szaladni szintén lehet egyedül is, de ha ketten vannak, érdekesebb, mert *gyeplőbe fogózkodhatnak*, mint *ló és hajtókocsis* (349. j.), s a nagyobb létszámú társaságból *menyasszonyra*, *vőlegényre* is futja, sőt egész *násznépet* is szállíthatnak (349. j.).

A felnőttek életét, munkáját, látványos ünnepi szokásait utánzó fantáziajátékaik egyre színesednek, gazdagodnak. A leányok *komámasszonyoznak*, *egymást vizitelik* (348. j.), kínálgatják, a fiúk *háborúznak* (351. j.). Szereposztásban végigjátsszák a lakodalmat (349. j.), a temetést (350. j.).

Az iskolások kötött játékaik közül kezdetben az egyszerűeket játsszák: a kislányok keresztbe fogott kézzel énekelve forognak, *süfityölnék* (535. j.), tánc lépésben, *malomszökésben* ugrálnak (532. j.). A fiúk a könnyebb testedző játékokat kedvelik: *mákot törnek* (617. j.), *talicskáznak* (615. j.), *dobolnak* (616. j.), *papszékben* hurcolják a kicsiket (56. j.).

A nagyobb testvérek, ha nem tudnak mit kezdeni a rájuk bízott nyafogó kicsivel, beveszik saját játékaikba, így az fokozatosan megismerkedik az iskoláskor jellegzetes folklórkincsével is.

*

A mai gyermek szellemi nevelésében nagy szerepet játszik az *óvoda*. Noha ez a kisdiednevelő intézmény már az 1930-as évektől működött a faluban, eleinte a lábbelihiány meg a szűkös öltözet miatt kevés szülő járatta oda a gyermekét; ma viszont kivétel nélkül minden kisgyermek részesül óvodai oktatásban. Az óvónők számos játékra megtanítják őket, olyanokra is, amelyeket az előző nemzedékek csak iskoláskorukban játszottak. A nem helybeli származásúak új, a faluban eddig ismeretlen játékokat is meghonosítanak. Ebből adódik aztán, hogy a gyermekek játékkismerete évfolyamonként változik, s nagymértékben függ attól, hogy ki volt az óvó- vagy később a tanítónőjük.

A hagyományos játékszerek — eltekintve az iskolai eredetű *papírhajtogatásoktól* (523—531. j.) — hiányoznak az óvodából. Pedig az ekkora korú gyermek már többet is el tudna készíteni közülük, s ezzel kezűgyessége és munka iránti szeretete is fejlődne. Hatásos nevelő módszer lenne bennük azt a tudatot táplálni, hogy nemcsak rajzban tudják kifejezni magukat, nemcsak kézimunkát, hanem saját kis eszközeiket, kedves játékszereiket is képesek előállítani.

A kicsik játékeletében könnyű fölfedezni a munka csíráit. Utánzási ösztönüket a szülők több úton is élesztgették: egyrészt játék munkaeszközöket készítettek nekik, másrészt igazi munkaalkalmakat is teremtettek számukra. Így van ez ma is. Mosáskor ott lábatlankodik egy-két rongydarabbal a is, tésztanyújtáskor egy darabkát ő is kér. Nemrégiben egy hároméves *komámasszonyozást* (348. j.) játszva „igazi” (rántás nélküli) krumplilevest főzött, lerben laskatésztát sütött, amit meg is etetett a nagymamájával. Egy adott ponton a játék valóságos munkavégzés, s fordítva: „A munka es játék.” A gyermek seperget, kicsi székre állva zsebkendő vasal, tésztát nyújt, távollevő szüleit meglepve mosogat, igaz, nem mindig úgy, ahogy kellene. A szülők, feltéve, ha kárt nem tesz valamiben, nem bánják, ha *foglalkozik*. Mi több, már ők adnak apró-cseprő megbízásokat a három-négy éves gyermeknek: „Hozz

bé egy kicsi fát!"; „Hajtsd ki a csirkéket a kertből!; „Hajtsd bé a báránycát!"; „Vidd el a tejet a szomszédba!” Az alig nagyobb elmegy a boltba. Régebben az öt-hat éves már kivitte a *frustukot* a mezőre. A kisgyermek együtt válogatja a krumplit, *súrolja* a kukoricát a család többi tagjával. Míg kenderet természetettek, vele hajtották a *dörrögőt*. Buzgalmát dicsérettel ösztönzik: „Jaj, milyen drága jó ez a gyermek.” A kisfiú az apjával együtt megy az istállóba, megismeri, megszereti az állatokat. Régebb az ötéves a nagyobb testvérével *örözni* (legeltetni) ment, hogy *szokjon*. Egymagában csak a közeli oldalba irányították, a báránka mellé, innen szemmel tarthatták, s a kicsi is hazakiálthatott, ha valami baja volt, pl. megéhezett: „Édesanya, van-e már dél?” A leánykát „mikor még éppen csak annyi eszük volt, hogy a ludakat tudták számolni”, már küldték libapásztorkodni. A *térítés*, *itatás*, *őrzés* gondjait leszámítva kiváló alkalom volt ez a játéokra. Sok szülő, mielőtt óvoda nyílt, nem tudván, kire hagyni a gyermekét, mindenhová magával *fityegtette*: a juhásztor kisfiát a havasra, a gazdálkodó a mezőre vitte. Ennek ugyancsak örvendett a gyermek, kivált ha felülhetett a szekérre. „Ha édesapám nem vitt vóna, sírtam vóna.” „Felkötözött az ágasba, hogy ha elalszom, ne essek a kerék alá.” *Nehéz földben* való szántáskor felültette az ekére. Szekérrakáskor a marhák elé állította, vagy *bojittal* legyeztette az állatokat. Bár nem várták tőle *felelős munkát*, *kicsi kapát*, *villát* és más, ezúttal igazi, törött szerzből a gyermek méretére alakított munkaeszközöket adtak a kezébe. Hogy kárt ne tegyen, megmutatták, melyik a vetemény és melyik a gyom.

Ma a kisgyermek, mivel amúgy is az óvodában tölti a délelőttjét, csak a házimunkában segédkezik.

ISKOLÁSOK

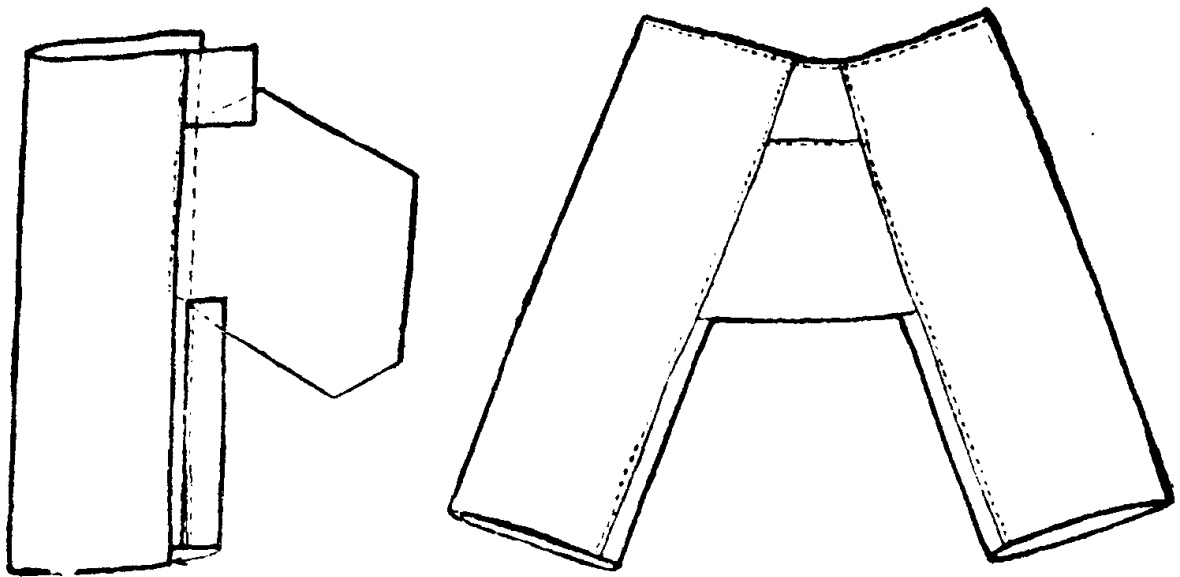
Hat és tizenkét év közöttiek

Az iskola küszöbének átlépése határkö a gyermekek életében: ettől fogva fokozatosan fogyatkoznak önfeledt, gondtalan napjaik, s szaporodnak kötelességeik. A kisebb, hat-nyolc évesek még aránylag szabadabbak, ahogy azonban szellemiekben gyarapodnak, többet és többet kell tanulniok, ahogy testiekben nőnek, nagyobb és nagyobb részt kell vállalniok a gazdasági és házi munkákból. Az is igaz, hogy személyiségük gazdagodásával színesedik is az életük: elmélyül kapcsolatuk az egykorúakkal, kiépül saját társadalmuk, amelynek keretében kedvükre válogathatnak szellemi kincsestárukból, a minden más kiscsoportnál gazdagabb és változatosabb játékokból, próbára tehetik mozgáskultúrájukat és testi erejüket, ügyességüket és kombinációs-készségüket, fegyelmeztségüket. A jeles napok szokásaiban is egyre nagyobb odaadással vállalnak szerepet. Megnevezésükre nincs különösebb kifejezés, egyszerűen csak *iskolások*, a leányok *cinkák*, *cinkacskák*, *leánykák*, a fiúk *gyermekek*, *legénykék*.

A korszakot záró serdülőkor kezdete, ha egyénekenként némi eltéréssel is, éppen az általános iskolai évek vége tájára esik.

Öltözet

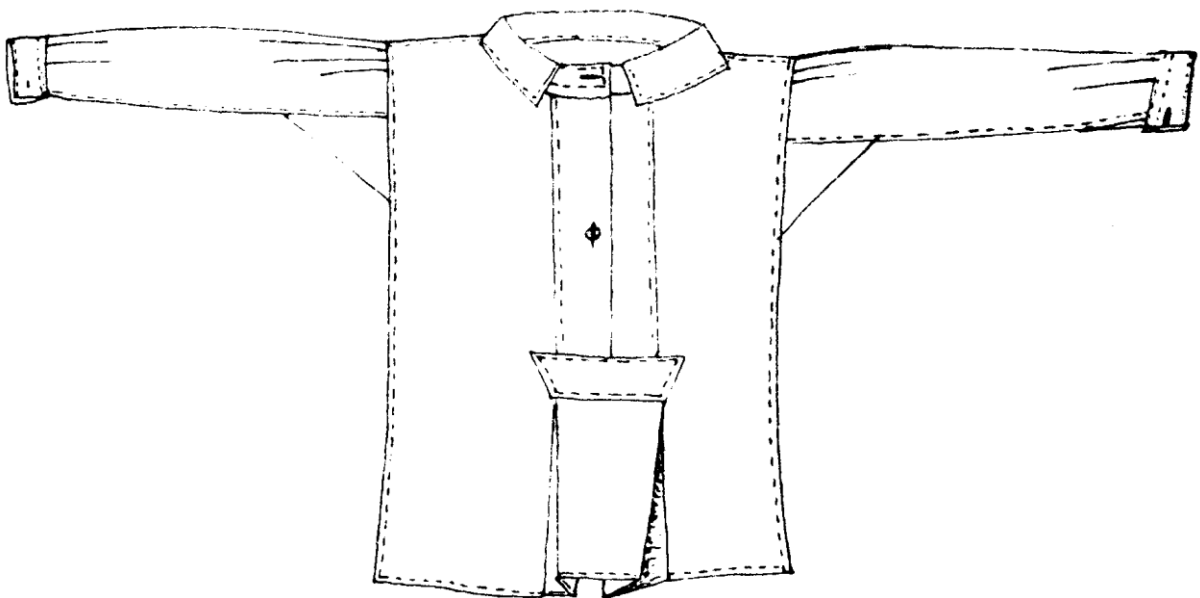
A második világháborúig, sőt utána még néhány esztendeig az iskolás gyermekek szegényesen öltözködtek; ruháik száma *szűk* (szűkös) volt, „nem nagyon hánnya magát”. A leánykáknak még aránylag több rend kikerült, a legénykéké viszont csak a legritkább esetben kaptak külön ünneplőt: *iskolába*

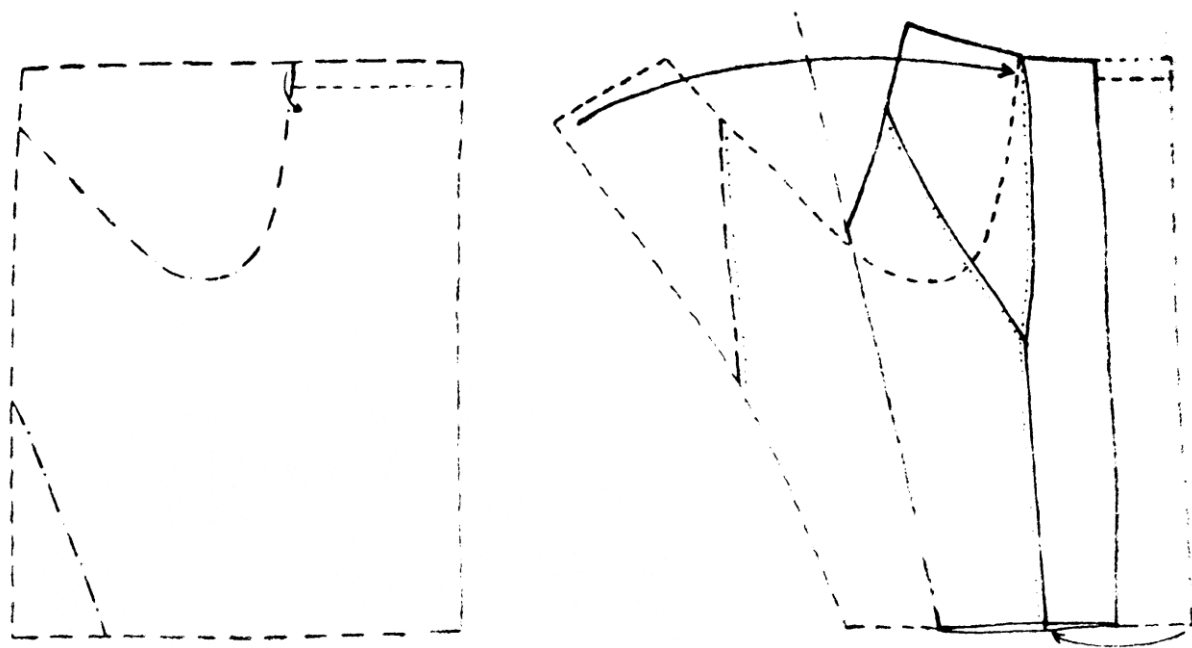
30. A csepűgagya és szabásrajza emlékezet szerint.

járó ruhájukban töltötték a sátoros ünnepeket is, s csak játszani vagy dolgozni vettek fel rosszabbat. A szegényebbek ruhadarabjai testvérről testvérré öröklődtek, nem csoda hát, ha *rongyoskák*, toldozott-foldozottak voltak. A nap-számos családokban a gyermekek rendszerint felváltva viselték az egyetlen rend meleg ruhát, s így a gyapjúholmi és lábbeli elégtelensége miatt nem tudtak rendszeren iskolába járni. A század elején történt, hogy a papok cipőre pénzt adtak egy novemberben még mezítláb járó kisleánynak, de az mégsem mehetett iskolába, mert az új lábbelit meg kellett osztania testvéreivel.

Az első osztályos fiúk még felvették a macskanadrágot vagy köntöskét, de édesanyjuk rendszerint már „bevarrta a bugyi fenekét”, és igyekezett *tisztességesen felöltöztetni* gyermekét. Csepűből *szűk szárú, bő derekú gagyát* varrt neki (30. r.), amit viselője — mert nem volt rajta se gomb, se madzag — a derekán összehajtott és *bécsíptetett*. Nem csoda, ha szaladás közben le-lecsuszott. Az *ingnek* valót rendszerint csepűből, kenderből vagy lenből

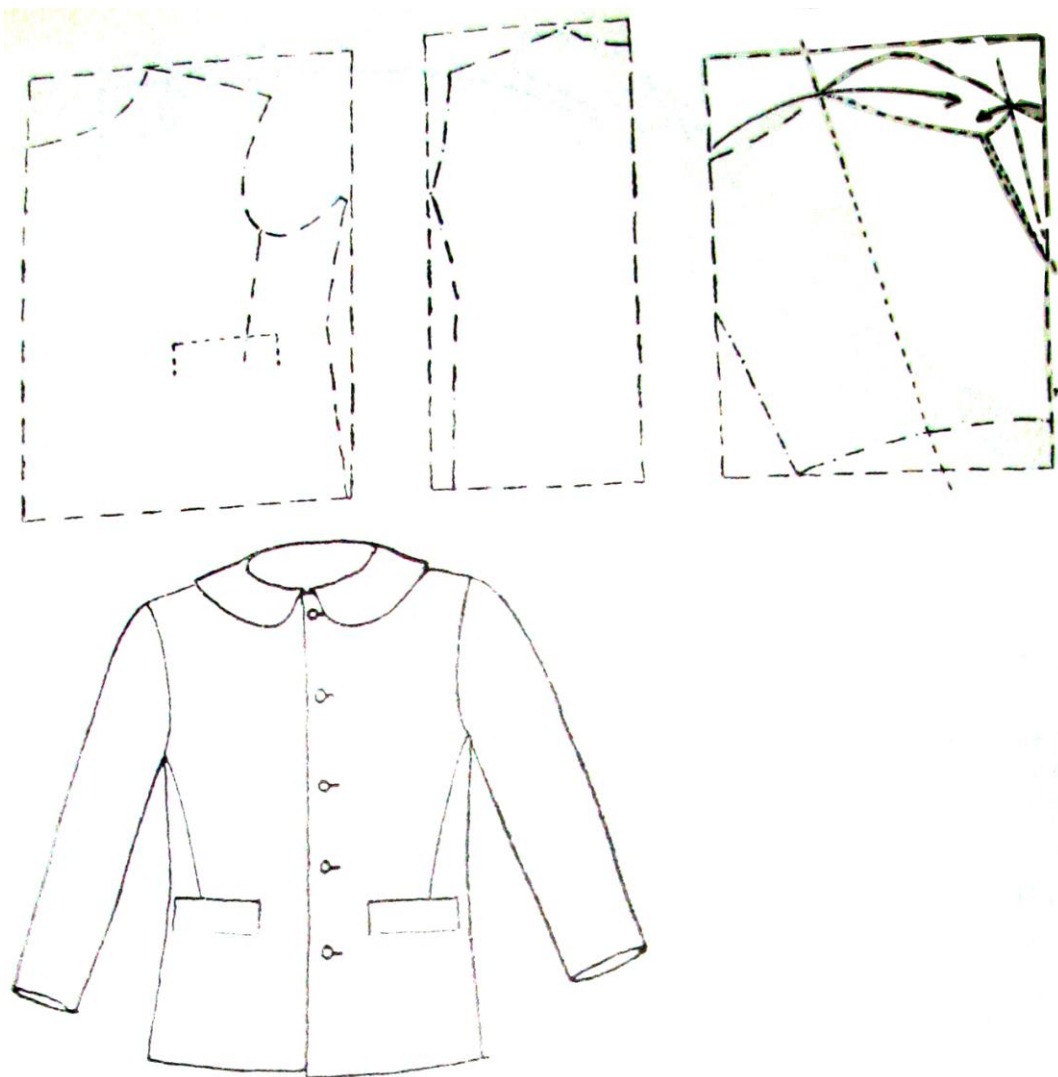
31. Az iskolás fiú inge emlékezet szerint.

32. A harisnya szabásrajza Vizi Miklós szabó szerint.

szótték nyersszínűre vagy tarka-, leginkább piros-kék kockásra, de a módosabbak az 1920-as évektől üzletből is vásároltak hozzá finom *sárgavásznat*. Hosszú és bő, *ráncos* vagy *lerakott* ujja *hónaljpiccel* kapcsolódott a testrészhöz. Hasítékát, amely századunkban gombbal, azelőtt pedig *kötőcskével* csukódott, alul vízszintes *picc* zárta le. Nyakára és kézelőjére visszahajtott *gallért* varrtak (31. r.). A szegények tavasztól őszig vászonruhában jártak. Az alsógagyára *egerfahéjjal* kékesfeketére festett, szűkebb szárú, pantallószerű *csepűgagyát* vagy *csepűnadrágot* húztak, melyet *gorcába* fűzött *nadrágszíjúval* erősítettek a derekukra. Ez míg új volt, szúrta viselőjét, s ezáltal korlátozta a mozgásban. Ezért — úgy mesélik — a gyermekek *megavatták*, azaz a cserefa varas kérgén meghúzogatták, puhították. *Gyapjúharisnyát* a szegények csak télen, a módosabbak télen-nyáron viseltek. Anyagát, a házilag, kétnyüstösen szőtt természetes szürke vagy házilag feketére festett *daróc*-, azaz *condraposztót* a lemhényi *víziványolóban* ványolták. A tehetősebb iskolásfiúk ünnepi ruháját az 1920-as évektől *szentgyörgyi posztóból* szabó varrta. A harisnya szűk szárú, *szártekerővel* ellátott ellenzős gyapjúruha volt, derekán szíjének való *korccal* (32. r.), nem zsinórozták, s egyáltalán nem díszítették, mindössze zsebet varrtak rá. Az 1930-as évek múltó divatja szerint többen háromnegyedes bő szárú *pumnadrágot* viseltek. Ennél időtállóbbnak bizonyult a *csizmanadrág*, ezt az első világháborút követő években egyelőre még csak kevesen, ünneplőként viselték olyanok, akiknek *csizmácskára* is tellett. Az 1930-as évektől aztán egyre általánosabb lett, s a *gyapjuszvetterrel* együtt fokozatosan kiszorította a *lájbival* és *ujjassal* hordott harisnyát. A lájbinak a háta posztóból, ék alakú kivágású, gombokkal ellátott *eleje* pedig kender- vagy lenvászonból készült. Az ujjas csípőaljíig érő, zsebes, galléros, gombos kabát volt (33. r.). Télen a fiúk csuklókra posztóból szabott *karmantyút* gomboltak.

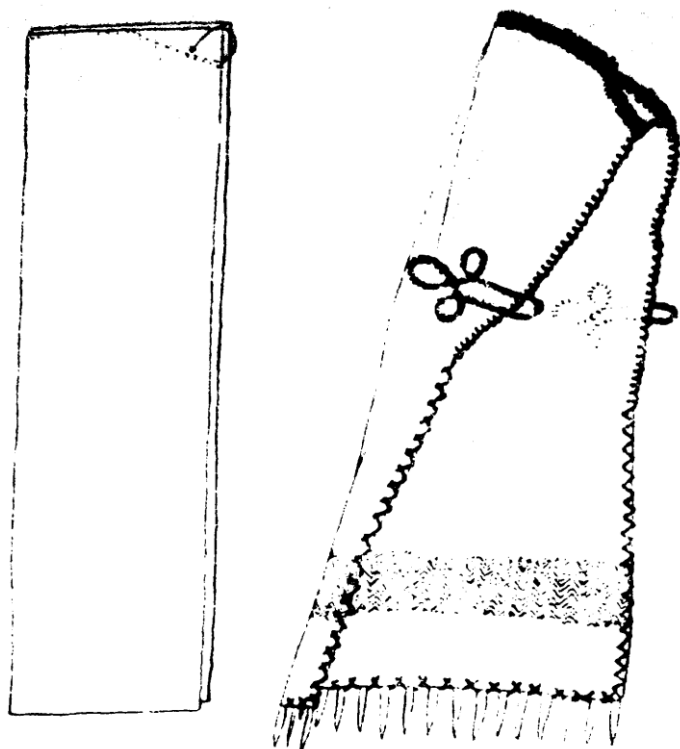
A második világháború előtt az eszternelki szegény- és középgazdák, a felnőttek és gyermekek többsége még *Szentgyörgytől Szentmihályig* mezítláb járt. A rosszabb anyagi körülmények között élők annál is korábban, mihelyt az *idő kinyílott* (kitavaszkodott), a hó elment, sokszor már márciusban, *Gergely*

33. Az *ujjas* és szabásrajza Vízi Miklós szabó szerint.

pápakor mezítláb indították útnak gyermekeiket azzal a biztatással, hogy „a kégyó nem marja meg lábukat”.

Télire a módosabbak a helybeli *susztertől* vagy a kézdivásárhelyi vásáron felsorakozó cipészek valamelyikétől *bakkancskát* vásároltak gyermekeiknek. Mivel ez drága lábbeli volt, posztóból sarkatlan, megtalpalt *posztópapucskát*, *suskát*, *susont* húztak rá. Ez a csikorgó hidegekben még meleget is tartott. Ünnepi csizmát kevés iskolás kapott. A napszámosok gyermekei jobb lábbeli híján fával vagy bőrrel megtalpaltatott *gyapjúpapucsban* vagy pedig *talpbocskorban* jártak. Utóbbit a gazda maga varrta elpusztult disznója téglalap alakúra felszabdalt bőréből. Ennek egyik keskeny oldalát összehajtotta és összevarrta: ez lett a bocskor *orra*; belső peremét kicsit megráncolta; a *sarkát* nyelv alakú bevágással kiképezte, és végül az orrától kezdve az oldalán és sarkán át az egész darabot zsinórral összefűzte. Egy disznóbőrből rendszerint több pár készült. A fölösleget eladták. A bocskort lószőr *pórással* rögzítették a lábukhoz: azt nyelvhez erősített *karikába* fűzték, majd ameddig a rossz posztódarabból feltekert *kapca* ért, *szárközépig* *megetkérték*. Esős időben elnyúlott, ezért otthon *sámfára* húzva szárították. Nyáron a bocskort csak az erdőn pásztorkodó gyermekek viselték.

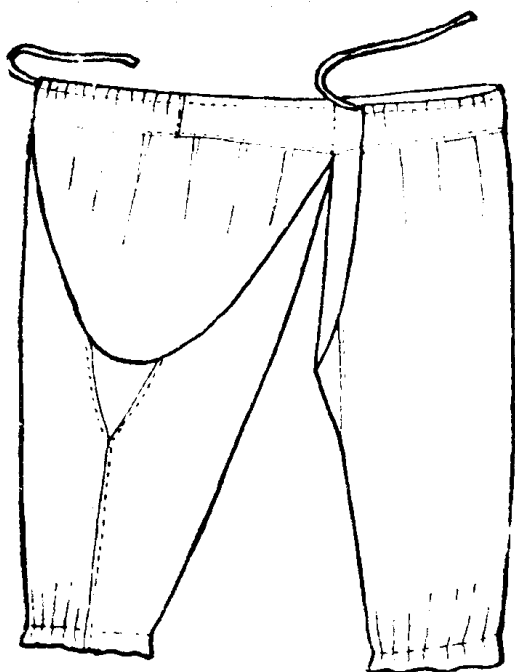
34. A pásztorok *csuklyája*. Sszgyörgyi Múz. népr. gyűjt. Leletsz. 5340.

A kis pásztorok öltözete nem sokban különbözött a szokványostól. Egyik-másik *pakulárkának bőrös lábija*, sőt hosszú csergekabátja, *szárikája* is volt. Utóbbit a berecki román asszonyoktól vettek. A juhászok esős időben *csuklyát*, azaz egy téglalap alapú, egyik keskenyebb oldalán összevarrt, szabad végén pedig rojtos posztódarabot borítottak a fejükre, amit a nyakuk alatt *pórászkötővel* kötöttek meg (34. r.). Szép időben a vállukra akasztott csuklyában kenyeret szállítottak. A marhapásztor-gyermekeknek, akár csak az iskolába menőknek is, kender- vagy posztótarisznyába *pakkoltak*, amit ők a nyakukba akasztva viseltek. Mondják, a *kötője* (füle) hosszúságától függően kinek a *horgasinát*, kinek pedig a fenekét verte a tarisznya.

A fiúk haját majdnem *kopacra* nyírták. Nyáron sokan *hajdonfejt* jártak, vagy mások *zöld kalapot*, esetleg *szalmakalapot* tettek a fejükre. Télen *báránybőr sapkát*, azaz *kucsmát* viseltek.

A lányok öltözködésmódjában jóval nehezebb szabályosságot felfedezni. A régi fényképek éppúgy ellentmondanak egymásnak, mint az adatközlők. Eszerint már az első világháborút megelőző években sem beszélhetünk mindenki számára kötelező érvényű élő hagyományokról sem a viseletelemek *számát*, sem szabását, anyagát illetően. Volt olyan szegény iskolás lány — ma hatvanhat éves —, aki saját állítása szerint, „míg a mejjecskéje kiszökött”, tavasztól ősziig egy szál lábszárközépig érő *ingecskében* járt. Ez a vállán *laposránca*ba volt rakva. Pertlivel kötötték meg. Mások tizenkét éves korukig változatos szabású és anyagú köntöskét hordtak, köztük a már leírt plátkásat. A csepűvásznon általában a kockásra szőtt vagy az egyszínűre: kékre, pirosra festett háziszöttes vásznak mellett egyre jobban elterjedtek a gyári anyagok. Román házaló kereskedők hordták a hátukon, kiabálva, hogy „Háj lá gyócs!”; „Háj lá zefir!”; „Háj lá párkét!”; „Venni nó!”; „Venni jó!” A kapu előtt pénzért

* Gyolcsot vegyenek!

35. A nyitott fenekű ünnepes gagy Sszgyörgyi Múz.népr.gyűjt. Leltsz. 6218.

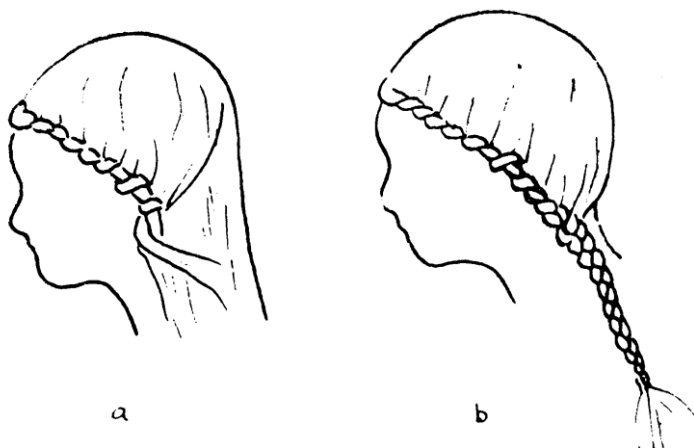
mérték. A köntöskére továbbra is négyszögű nyakkivágású, ujjatlan, hátul gombolódó *surcot* (19. a r.) öltöttek; ez jobbára gyári kelméből készült. Több iskoláskorú leányka már *rokolyát* is kapott, mégpedig több rendet, amelyek közül az alsó csepűvászomból, a felső-, vagyis *porcelánrokolya* gyolcsból készült. Arra nézve, hogy mikor vehet fel a leány először rokolyát, nincs semmiféle szabály.¹²²

A köntös alatt egyesek ujjatlan, kerek nyakú és karöltőjű kezeslábasszerű *hosszúgagyát* viseltek, mások pedig felül hasonló szabású, az egyik vállán gombolódó *hosszúinget* (ez egyben hálóruga is volt); utóbbi mellé viszont derekig érő, derekán összehúzható gagyát húztak. Az *ünnepes gagy* (35. r.) bő *fodorral* díszített szára kilátszott a ruha alól. Téltre a leányoknak öt tüvel *gyapjúharisnyát* kötöttek, amit csak *madzaggal* erősítettek a combjukra.

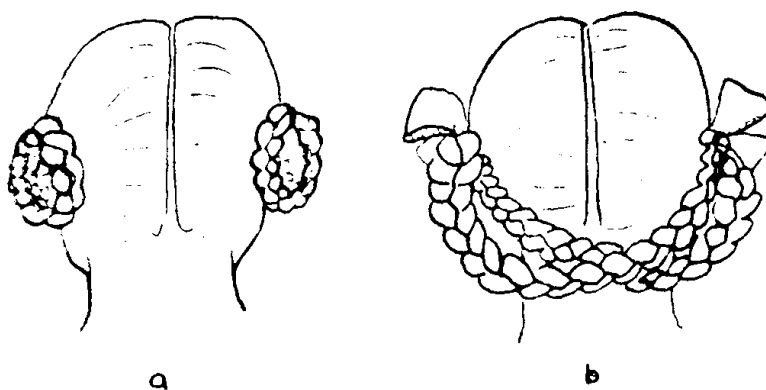
A fiúkkal ellentétben, a leányok télen hosszú *darócposztó kabátot* viseltek.

A régi formájú női lábbeli, a *topány* magasszárú, *oldalgombos* cipésmunka volt. Horgas *gomboló* segítségével gombolták be. Az első fűzős bokscipőt állítólag Zentáról rendelték 1908-ban. A *félcipő* és a téli fűzős *száras* cipő az 1930-as években már kezdett elterjedni. Télen a kemény bőrlábbelibe vékony *posztósuckit* — házilag megvarrt papucsfélét — húztak. Leánygyermek régen csizmát nem vettek, ez az *újabb kor* „jellegzetessége”. Otthon *posztópapucskát* viseltek. Nyáron ők is mezítláb jártak.

Télen a fejükre *mintás fejkendőt* kötöttek. Nyáron hajdonfejt jártak. Hajviseletük a kisgyermekkorhoz képesít alig változott: a megszokott módon fésült és befont ágakat továbbra is a megszokott módon rendezték el. Különösen a *koszorút* kedvelték. Az iskoláskor mégis hozott néhány újabb fesülködési lehetőséget. Tipikus *iskolábajáró hajviselet* volt pl. az apró hajszálakat teljesen lefogó — tehát a *megkancsulástól óvó* —, *körbefont*, azaz a homlok, majd halánték és fül peremén vezetett, felülről lefelé újabb és újabb tincseket magába foglaló, tehát az egész fejet pártaszerűen keretező haj (36. r.). Az 1930-as években némelyek a nagyobb leányok új divatja szerint fülük felett a hajfona-

36 A haj körbefonása emlékezet szerint.

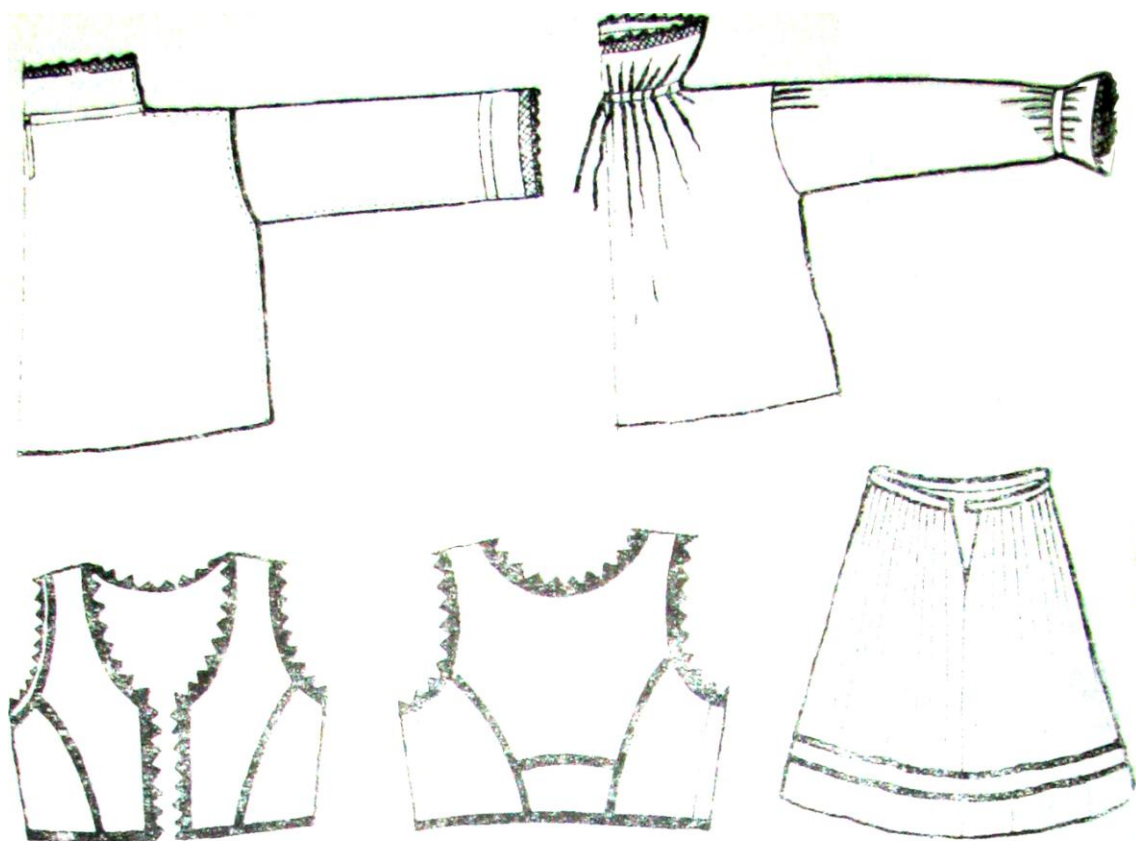
37. Első világháború utáni hajviseletek: a. fültekeres emlékezet szerint; b. kétágba font felkötött haj.

tukat *fültekeres*be tekerték, majd dróthajtűvel megtűzték (37. a r.). Ünnepre viszont simán hátrafésülték, a tarkójukon *egyágba* fonták, és leeresztett végét masnival *megcsokrozták* (22. b r.).

A ruházkodáshoz az anyagi fedezetet egy-két eladott juh vagy más állat ára biztosította. A városon szolgáló nagyleányok rendszerint osztoztak a szegény szülők gondjában, amennyiben kisebb testvérüknek időnként ruhát küldtek. Ez persze a népviselet felhagyását jelentette, de legalábbis siettette.

A második világháború utáni átalakult életforma nemcsak a korábban szórványosan fellelhető hagyományos ruhadarabok végleges kiszorulását hozta magával, hanem a *luxot*, a *gálavilágot* is, amin elsősorban az öltözködésre fordított nagyobb hangsúlyt, a fényűzést értették.

Első áldozásra a kisleányoknak székely ruhát kezdtek varratni. Tartozéka a fehér vászoning igen fodros nyakgallérral és kézelővel, fehér vászonszoknya (alsószoknya), combközépig érő *szótt szoknya* fekete bársonypánt díszítéssel, egyszerű piros vagy lilás szóttésből készült *lájbi* és fehér vászonkötény (38. r.), kiegészítői a kisleányok válláról elől-hátul hosszan lecsüngő szalagsokrok. A szóttanyagot Lemhényben szövették. Mintáját: a színeket, csíkok arányát, megoszlását jóval korábban, az 50-es években a Sepsiszentgyörgyi Múzeum anyagából másolta az egyik tanító felesége, Kiss Zoltánné, majd meg is szótte több anyának. Nemrégiben az iskola is beszerzett néhány rendszóttest: A gyermekek ezt iskolai rendezvények alkalmával és nagy ünnepeken veszik fel.

38. A mai *székely ruha* tartozékai: *ing*, *lájbi*, *szótt szoknya*.

Alvás

Hat-nyolc éves korukra a gyermekek már kinőttek a *kicsidágyból*, sőt a *ládáskanapéból* is; így a *nagyágyban* kaptak helyet. Ebből rendszerint kettő volt a lakóházban: az egyikben a szülők aludtak, a másikban fejtől-lábtól két vagy három, szükség esetén négy gyermek. A régi kandallós házakban a kamra tüzelő melletti oldala nem volt fallal elválasztva a lakószobától,¹²³ s ahol a szükség megkívánta, itt helyeztek el hosszain a fal mentén két-három *piriccset* (alacsony heverő), amit a gyermekeknek szalmazsákkal, csepülepédővel, párnával és kockás gyapjúpokróccokkal vetettek meg. Ha nagyleány volt a háznál, az a szomszédos *elsőházban* zavartalanul fogadhatta legény látogatóit, mert a családtagok a kamrába húzódtak vissza. Az alvóhelyek száma, fajtája egyébként a család körülményeitől, főleg létszámától függött. Minden gyermeknek állandó fekhelye volt, azt nem csereberélték egymás között. Fiúk-leányok ebben a korban még együtt *háltak*, de a leánykák párnája *tulul*val, a legénykéké *szalmával* volt megtöltve, hogy a katonaságig szokják meg a keményebb életmódot. Nyáron pásztorkodás közben sok fiú szabad *ég alatt* vagy valamilyen ideiglenes hajlék földjén aludt.

Táplálkozás

Az iskolások étkezésmódja nem sokban különbözött a kicsikétől leven még kenyérkeresők, ők sem ülhetek nagy asztalhoz. A mezőn, erdőn a hideget tarisznyából ették; a főtt ételt — ebédet — szabadban a család közösen egy tálból fogyasztotta el. A pásztorkodó fiúk a havason főztek maguknak.

Nevelési elvek, normák, illem

Az idősebb nemzedékből viszonylag kevesen tudják megfogalmazni, hogy milyen célt, elvet követtek a gyermeknevelésben: „Legyen jó gazdaember belőle”; „Legyen jó szorgalmas ember”; „Tudjon megállni a maga lábán” — ezek a legtipikusabb elvárások. Vagy egyszerűen: „Legyen ember.” Edzett, kitartó, munkára mindig kész felnőtt. Olyan, aki megadja a másnak kijáró tiszteletet, a máséhoz nem nyúl, nem hazudik, mindig egyenes úton jár; aki *nem keveredik* pletykába, sem *törvényes ügybe*. Aki egyszerű és vallásos.

Míg ezt az eszményt megközelíti, gyakran kell a gyermeket figyelmeztetni. Ahogy nő, úgy kerül nagyobb s nagyobb *régula* alá. A gazdaság *emeléséért*, szépitéséért folyó állandó, fáradhatatlan szorgoskodásban neki is egyre jelentősebb szerep jut. S ha azt végre nem hajtja, vagy tökéletlenül végzi, megbüntetik. Nagyon felingerli szüleit, ha valamilyen kárt tesz. A szülők parancsának *tűz-víz* engedelmeskednie kell. A szófogadatlanságért, felelésért kikap. Rossz szemmel nézik azt is, ha *kering*. Dologidőben egyáltalában nem engedik el, s máskor is, csak ha kérezik. A szülőnek mindig tudnia kell, hogy hol jár, hisz ha valami baj történik, őt *veszik elő*. Bárhová megy, időben kell hazaérkeznie. „Mikor a nap egy ölnyire van az égtől, itthon légy!” — figyelmeztették régebben, s ha *ott felejtette magát*, a csordával együtt nem érkezett haza, vesszővel várták. Azért, hogy féljen az el sötétedéstől, azzal ijesztgették, hogy *ludérc* van a fűzfában. A lopásért megszégyenítették: a jogtalanul eltulajdonított tárgyat az apjával együtt kellett visszavinnie, s ráadásul még jól el is verték. A gyümölcslopást nem tartották éppen olyan nagy bűnnek, „de lopás az es”, hát megszólították érte. Ha a gyermek pénzre tett szert, szigorúan ellenőrizték, hogy valóban becsületes úton szerezte-e. Ugyanezek a vétségek ma is büntetéssel járnak, de ma a tanulás és az iskolában való viselkedés is központi kérdés.

Noha sokszor elég a szidás, a ránézés, a legáltalánosabb fegyelmezési módszer a verés. Egyik-másik szülő csak a *szájával ver*: gorombán *reakárimkodik*, „de bár verne másképp”. *Laskasirítót*, *leveseskalánt*, akármit egyaránt *hezzavágnak*: „Rosszul vezettem a marhát — emlékezik vissza valaki —, s ostorral úgy megvert édesapám, hogy az oldalamon folyt le a vér.” Másutt *esszefonf nyírfaágat* tartottak a polcon, s szükség esetén „le a gagyácskát, s nyírjed! Fel volt siringózva a helye.” A *törökbúzaszemre*, *hasábfára* térdepeltetés régen is, ma is, a *sarokba állítás*, *féllábra állítás*, *leguggoltatás* csak ma érvényben lévő büntetési módok.

Dicséretben általában fukarok, „mert elhinné magát a gyermek”. Leginkább az részesül benne, aki idegen öregasszonynak, embernek segít. Egyébként úgy vélekednek, hogy „megdicséri az ember magamagát”, ha úgy viselkedik, ahogy azt elvárják. A szülők elégedettségüket mégis éreztetik a gyerekekkel. Jutalomból új ruhával lepik meg, s a nagy szigorúság mellett *kedvébe is járnak*. Így a fiúgyermeknek megengedik, hogy *faragcsáljon*, épp csak azt kötik a lelkére, hogy a szerszámokat tegye el.

Legtöbb családban az anya fegyelmez, de van, ahol az apa szigorúbb. „Fontos, hogy ha az egyik veri, a másik ne szóljon, ne védje.” Idegen is figyelmeztetheti a gyermeket, sőt meg is verheti, a jobb gondolkozású szülők még biztatják is: „Üsse, ha megérdemelte.” Más viszont azt mondja: „Én adok enni, más ne verje.” Végül is nincs erre szabály: egyik szülő *könnyebben veszi*, de nem is tudja *szorosra fogni*, a másik *komiszabban*, s akkor nevel jó gazdaembert belőle. Az öregek szerint régen szigorúbb volt a nevelés, és a gyer-

mekek is tisztelettudóbbak voltak. „Most nagy igényűek”; „Na, most ez kell, na, most az kell!”; „Ma szembeáll a gyermek, s szembever.” Az öregekkel tiszteletlen: „Mind öreg, aki vén” — így forgatja ki a *mindörökké* köszöntést. A fiúk meg-megengednek maguknak egy-egy ártatlanabb vagy durvább iskolai csínytevést, amit az anyák nem kis kétségbeeséssel nyugtáznak.

A jólneveltség egyik fontos próbaköve a köszönés. Erre szabály szerint minden hazulról elmenetelkor és hazaérkezéskor sor kell hogy kerüljön: „Fiam, köszönj, met a küszöb nagy köz. Mikor kiléptél a küszöbön, nem tudod, mi leled, mi történik veled. Köszönj!” — figyelmeztetik az öregek. Távozáskor régen azt mondták: „*Maradjanak békével.*” „*Isten hírvél járj*” — volt a válasz. A felnőtteknek leginkább a *dicsértesség* járt ki. A gyermek mindenkinek előre köszönt. Ha ezt elmulasztotta, vagy ennyit mondott: *jó napot*, az idősök megszólították: „Tán nem tudsz tisztességesen köszönni?” A *Jó napot kívánok* köszönésmód ugyanis újabb, az első világháború után kezdett elterjedni, előbb a legények, majd a serdülők körében, de ekkoriban az öregasszonyok még megszólták, aki ezt mondta, s a legszegényebektől is elvárták a dicsértesséket. *Csókolomot* csak legújabban mondanak. A felnőttek körében mindig az úton menő köszöntötte az állót, s a nő a férfit. A helybeli nemesi családnak felállva köszöntek.

Az iskolástársak *szerusz*-szal köszöntötték egymást. Az idősebbeket nem tegezhetek le, mert rögtön figyelmeztették őket: „Vigyázz, nem együtt öröztetek a pipéket.” *Magázták, nénizték, bácsizták* egymást már a hat-hét évnél nagyobb korkülönbség esetén is. A *kend* megszólítást az első világháború után a *maga* váltotta fel. Mivel a rokonság tagjainak megnevezéséről már szó esett, itt ezt csak a következőkkel egészítem ki: a gyermekek a nagyszülők mindenik testvérét *nagyjátának, nagymámának* nevezték. Másrészt a családban levő bármelyik gyermek keresztszüleit az összes gyermekek *keresztjátának, keresztmáminak* szólították. Fordítva: „Apám keresztapjának a fia es azt mondta nekem: keresztgyermek.” A komaság Esztelneken is „rokonság”, de házassági tilalom nélkül.

Ha a házhoz vendég jött, hallgatózni nem illett: „Menjetej jácodni!” — küldték el a lábatlankodókat a szülők! Az idegen kérdésre válaszolni illett. „Kicsi üdős, sok hetüs” — csúfolták az olyan gyermeket, aki nem volt hajlandó nyilatkozni az életkoráról.

Illetlenség számba ment a füttyülés. Ha azt leány tette, minden esetben rászólt az anyja: „Inkább énekelj ehelyett, met Mária sír.” Ezt az intelmet mai leánykáik is ismerik. Fiúgyermeknek este nem szabad füttyülnie ugyanilyen okból.

Munkára nevelés, munkába nevelődés

A megélhetésért folyó kemény küzdelemben az esztelniekiek gyermekeik segítségére is számot tartottak. Ezt életszemléletük, nevelési elveik is így kívánták. A gazdálkodásban a növekvő nemzedék tagjainak nemcsak azért kellett részt vállalniok, hogy *felmentsék* a szüleiket az egyhangú, könnyebb munkák alól — miáltal a nehezebbel haladassanak —, hanem azért is, hogy maguk is dologra szokjanak, hisz „az után kell hogy megéljenek”.¹²⁴ Meg aztán „ha foglalkoztak, sokkalta jobb volt, nem verekedtek” — tehát nem kellett annyi energiát fordítani a fegyelmezésükre.¹²⁵

Némelyik családban túl korán, mihelyt a kapa nyelét megfoghatta, már *felfogták* munkára a gyermeket, vagy később erejét meghaladó feladatokat

bíztak rá. Az ilyen túl sokat követelő szülőket a közvélemény megróttá: „Megöli a gyermeket”; „Túl sain [sanyarú] hozzá.” Mások úgy vélekedtek: „Az övé, azt csinál vele, amit akar.” Viszont egyesek figyelmeztették is őket: „Istenem, Istenem, ekkora korunkban a porban játszottunk”; „Te Trézsi, a leánykák nem látszanak ki a pityóka közül, miért nem küldöd haza?” Azok így válaszoltak: „Mit tudjunk csinálni, ha nem tudjuk kerülni [nélkülözni] őket. Ha egy fészket kapálnak meg, az es fogy.”

Általában azonban a hat-nyolc éves gyermektől még nem vártak túl sokat. Mihelyt *nagyobbacska, dologra való* volt, betöltötte a kilencedik életévét, komolyabban ráfogták a munkára. Így a kilenc-tizenkét éves a munka miatt kevesebbet tanult, s keveset is játszhatott. Jórészt csak annyit bíztak rá, amennyit *elbírt*, ennek teljesítését viszont el is várták. „A gyermektől lehet követelni, de az övét meg kell adni” — mondják, ami azt jelenti, hogy pontos időben és bőségesen kell étellel ellátni. A dolgoztatásában a gazdaság követelményeié, a *szükségé* volt a döntő szó. A több szántóval rendelkező családok korábban *reahajtották* a gyermeket a földművelésre, különösen a nyomásos gazdálkodás megszűnte után, vagyis az 1930-as évek elejétől, amikor minden földet el kellett vetni.¹²⁶ A kevés földű: 10, de különösen 5 holdnál kevesebbet birtokló állattartó gazdák a múlt században s a század elején fiaikat tizenkét éves korukig, de néha egészen a katonaságig csak pásztorkodásra használták fel. A nagyon szegények sokszor időnap előtt *dajkának, szolgának, cselédnek* szegődttették gyermekeiket a környékre, vagy magukkal vitték napszámra, bér-munkára, a fiúkat a gyáraknak fuvarozni, erdőlni. Minél nagyobb volt a család, annál *szigorúbb volt a rend*. „Ahol sok fiú van, utánuk mindig több a dolog. A leány ott hamarabb dolgozik.” A sok gyermek közül rendszerint a nagyobbak jutott több, különösen az elsőszülött leánynak. „Éppen csak gyermeket nem szültem, egyebet mindent csináltam” — emlékezik vissza a hetvenegy éves Vas Fülöpné. Persze a szülők *béosztották* a kisebbeket is, csak a gyengébb, beteg gyermeket kímélték.

A legtöbb munkát a *valóságban: látásból s gyakorlatból* sajátította el a gyermek. Kiskorától *fogalma* volt, szórakozásból magamagától nekifogott. A szülők, testvérek mindössze néhány szóval, a bonyolultabb fogások megmutatásával igazították útba. Erre különösen a *gyámoltalanabbnak*, ügyetlennek volt szüksége. Akinek hajlama volt, rendszerint szerette is a dolgot, *sebesen*, jól elvégezte: „Égett a keze alatt a munka.” Az ilyent elég volt egy-két szóval biztatni: „Hej, Boldi, nézz ide, kalap” — mutatták a legfelső kévét a *kalonyázni* tanuló gyermeknek. A *dologkerülő*, ha csak tehette, ment félre, vagy csak *agyonütte*, éppen csak *meglötte*, jól *elpuskázta a dolgot*. A lustára mondták: „Ennek se mennydörög.”¹²⁷ De a szülők igyekeztek *béosztatni* őt is, mert „amelyik a gazdaságot tatarul kezdi, úgy es hal meg, nem lesz jó gazdaember belőle”. Ha pedig a leány lustaságának *híre megy, kibeszélik* az asszonyok, a legények meghallják, s látják is, hogy miként mozog otthon, a mezőn, s „nem kapnak rajta”. Bezzeg a szorgalmasat „a kócslikon es kivitték vóna”. Az anya a *rosszolgú* leányának a szemére hányta; „Hadd el, mikor a magad abroszába törölöd a szájad, akkor megtanulod.” A szülőknek mindig a szófogadóbb gyermek volt a kedvesebb. Ennek viszont több dolog is jutott, mint a másiknak, mert jobban meg lehetett bízni benne.

A két nem munkaköre a nevelődés során fokozatosan elkülönült. Érthető, hiszen a munkaképes korba kerülő fiú inkább az apját segítette ki, vele végezte a férfitendőket, mint amilyen az állatgondozás, szántás, majd a vetés,

kaszálás, erdőlés. A leány anyjával együtt kapált, aratott, forgatta a rendet, font, szőtt, sütött, főzött. A szükség legtöbbször úgy hozta, hogy a differenciálódás minimálisra csökkenjen, olyannyira, hogy a nő végül már mindenhez értett, épp csak a kaszáláshoz, erdőléshez nem, de rendkívüli helyzetben (pl. háború idején) még ahhoz is. Innen az a vélekedés, hogy az asszony „hatszor annyit dolgozik, mint a férfi”. Ugyanakkor a fiúgyermek is részt vehetett a mezőgazdasági és szénamunka nőkre tartozó teendői végzésében, de a házi munkába, kenderfeldolgozásba sohasem kapcsolódott bele. Így a férfiember csak elméletileg — mint passzív résztvevő — tudja elmondani pl. a kenyérsütés mozzanatait. Ilyen értelemben igaz az az állítás, hogy a fiúgyermeket inkább az apja, a leányt inkább az anyja nevelte.

A kiszabott munka el nem végzéséért vagy tökéletlen végrehajtásáért a gyermeket szigorúan büntették, mert azt tartották, hogy minél komiszabban nevelik, annál több hasznát veszik, s annál jobb gazdaember válik belőle. Volt szülő, aki csak a *szájával verte*, legtöbbször azonban tettlegesen is, „mert aki könnyen engedi, nem tudja szorosra fogni”. Talán ezzel magyarázható, hogy a jó munkáért a *szemibe* ritkán dicsérték. *Megvallatták*, s még ha jól végezte is a dolgot, tanácsot adtak neki. Szóbeli elismerést talán csak az apjától kapott a serdülő leány, amikor első ízben kenyeret sütött. Megelégedettségüket a szülők újabb megbízással fejezték ki, vagyis önállóan megoldandó feladatokat adtak neki. Ez nagy dicsőség volt, el lehetett dicsekedni vele: „Én má jártam szántani egyedül.” S annál ügyesebben dolgozott. Ha egyes dolgokban megbízható volt, tizenkét-tizenhárom éves korában helyet kapott a családi asztal mellett. Újabban a munkára nevelésnek ezt a rendkívül hatásos formáját már nem alkalmazzák, a gyermek ugyanis most már kiskorától a nagy asztalnál eszik.

Az önálló munkavégzés az oktató személyek számszerű növekedésével járt együtt. A házi munkával megbízott kisebb gyermek a szülők távollétében a nagyszülőktől, rokonoktól, szomszédoktól, keresztszülőktől kért tanácsot. Úgyszintén ha olyasmit akart megtanulni, amihez a szülők nem értettek (pl. szőni nem mindenki tudott a faluban). A határban a jobb gondolkodású idegen gazdák látták el tanáccsal: „Ne, vigyázz, ezt így csináld!”, „No lássuk, hogy áll a kaszád?”, „Így kell állítani, kisebbre ütni.”

A munka fogásában jártas nagyobb gyermekeket *kalákába* hívták. A társas munkák e tipikus formáját elsősorban a gazdasági szükségszerűség hívta életre. A túlrejt gabonát a szemveszteség elkerülése végett azonnal, egy nap alatt le kellett aratni, amivel a család nem tudott egymagában megbirkózni. Kaszáláskor is ki kellett használni a kedvező időjárást, de egy nap alatt kellett végezni vele azért is, mert a havasi *szánacsínálás* és az aratás időpontja egybeesett, s így a parasztcsaládok amúgy is túl voltak terhelve. Ez a kényszer a más terménybetakarító és feldolgozó kalákák esetén is érvényesült, de szerepet játszott bennük a közös munkavégzéssel járó kellemes időtöltés igénye is. A *kalákásokat*: rokonokat, szomszédokat, barátokat a munka jellege szerint a gazda vagy a gazdasszony hívta azzal az erkölcsi kötelezettséggel, hogy a család tagjai mennyiségileg ugyanannyi munkával viszonzozzák a részvételt.

A közös munkának nevelő hatása volt. Ilyenkor a gazda csak előljáróban figyelmeztette pl. aratóit, fejezte ki igényeit: „Apró tolló, бүтүс кёве”; „Nem kell elszepletni hegyel-tövel!” — de nem *szólította* meg munkásait; annál inkább az együtt dolgozók egymást. Aki magas tarlót hagyott, azt így csú-

falták: „Ügyelj, met a seggedet a tolló megszúrja!” A kapálót, aki „kivágta a gyomot, s mégse”, vagyis „csak keresztülesett rajta”, megkérdezték: „Kinek tartogatod a virágot a hátad mögött? A menyasszonyodnak?” „Ügyelj, met amíg este hazamész, nem fogsz kilátszani a burjánból.” A kaláka beleszoktatta a kezdőket a munka ritmusába. A kiskorú gyermeket, ha lemaradt, kiségitették, *elejibe vágta* a kapával, de ha *belérestelkedett* a munkába, kigúnyolták: „Jókor kezdted a napot, pedig későre halad el!”; „Tán a bakát várod haza?” — kérdezték attól a leánytól, aki az esti vonat áthaladását leste, abban a reményben, hogy hamarosan végeznek a munkával. „Nem kell karó a gabonának!” — szóltak rá, ha csak állt, s nem dolgozott. Megszólták azt is, aki *utaján* végzett: „No, ez es a határt békéséri egyedül.”

Nemcsak a családnak, a faluközösségnek is volt szerepe a munkára való nevelésben: idegen helyen is *be lehetett törni*. Így gondolkozva még a legmódosabb gazdák is elküldték egy-két télire szolgálni a gyermekeiket: „Eredj, lányom, tanulj valamit!” Persze legtöbbször mégis csak gazdasági kényszerből mentek szolgálni.

A munka végzéséhez kapcsolódó kultikus cselekedetéről a gyermekek az öregektől vettek tudomást. Így például szemtanúi voltak, vagy még inkább hallották, hogy a marhák csordába kiverése napján némelyek láncot tettek a kapuba, azon hajtották keresztül az állataikat, hogy az erdei vadak ne bántásák (ismét a vas mágikus ereje), miközben a következő rigmust mondták:

Tinó-binó jószágocskák,
Nyakukon a harangocskák.
Csingi-lingi láncra,
Rínak az utcába.
Baj ne essék köztük,
Csingi-lingi láncra.

Egyik-másik gyermek azt is hallotta, hogy valaha trágyázáskor a munkavégző búzaszemet tartott a szájában, hogy kényszerű hallgatással biztosítsa a munka hatékonyságát. Vagy amikor *megszemlett* a búza, vénasszonyok szembeálltak a földdel, és *elolvasták*, hogy a madarak el *ne verjék*. A *tejverő dézsa* alá tett fészű állítólag elősegítette a vajképződést. Az efféle azonban már a mai öregek sem hitték, és nem is próbálták ki, így tehát gyermekeik, unokáik se. A gazdasági munkák és a naptári év, a természeti jelenségek összefüggéseit inkább számon tartották. „Ha azt akarod, hogy sok teremjék, nő neve napján vess. Ha férfi neve napján teszed, csak kóré nő!”; „Újholdra nem jó vetni, met megüsözögesedik a búza, sem a disznót vágni, met megpergésedik.” Más, végső fokon kultikus eredetű cselekedetek tudati tartalmuktól megfosztodva továbbra is fennmaradtak, pl. a megdagasztott tészta még ma is keresztet vetnek. Ezek az életkörülmények megváltozásával, példánk esetében a pékkenyér elterjedésével maradnak ki véglegesen.

A gyermek dolgoztatása régen a tanulás rovására ment. A legtöbb szülő csak télen járatta iskolába, ha ugyan kikerült a szükséges lábbeli és gypjúruha, mondván, hogy „úgysem lesz püspök belőle”. A gyermekek is rendszerint szívesebben dolgoztak: „Szerették a mezei munkát, az állatokat erősen.” Ma fordított a helyzet. Komolyan veszik a tanulást, kevesebb idő jut a munkára. Az öregek szerint a mostani gyermek a gazdálkodáshoz nem so-

kat ért. „Ha hazamegy az életbe, nem törődik semmivel.” Ez nem egészen áll helyt, mert valójában ma is segítenek, főképp az állatgondozás és háztartás körében kapnak feladatokat, s a földművelésben is részt vesznek, de persze kisebb mértékben, mint régen.

Az iskolás gyermek munkája.

Környezet és természetismeret. Gyűjtögetés, halászat, vadászat

Az iskolás gyermek életének nagy részét a szabadban töltötte: játécai és munkája számára egyaránt a természet biztosított keretet. Megismerte faluja határait, természeti adottságait s az azokhoz fűződő hagyományokat, hozzászólt a tájhoz, beépült lelkébe a szülőföld élménye.

Környezetét a mai gyermek is közelről ismeri, noha kevesebbet tartózkodik kint, mert elvonja a tanulás, s munkája is kevesebb.

A határban jól tud tájékozódni: tudja a fontosabb dűlők, erdei kaszálók, legelők nevét, és a járást feléjük, pedig neki már nem tettek követ a nyelve alá emlékeztetőül — mint állítólag az előző nemzedéknek —, mikor először elhaladt a *Közbércen*. A *Forgácséle* aljában már várja, hogy apja szokás szerint *követ repítsen* az ostor végéből, melynek koppanását nem fogja meghallani, mert „szomszéd hegyre esett le”. A *Huddó tetőn* a megrepedezett, vízjárta, kockaköszterűvé kopott palaréteg láttán minden alkalommal megjegyzi, hogy „ezt nagytátá kövezte ki”. Számon tartja az egyes helyekhez fűződő történeteket, hiedelmeket. A *Dóris szöktetője* kőszikláról az östelepes Dóris szekeresről-lovastól lezuhant. A hajdanán erdő borította *Kerekhegy* farsangi, képzeletbeli verekedés színhelye volt: itt küzdött meg húshagyókeddenként *Cibere vajda* *Konc királlyal*, eldobva *aranyalmát* és *aranyláncot*. A vidéken egykor tanyázó *óriásról* a domboldalba merevedett *lábanyoma* és *seggehelye* árulkodik: itt járt át a *Boldogasszony kútjához* inni. Az esztelenekiet a tájhoz lelkileg — az ilyen szerű, az idők homályába vesző, félig tréfás, félig komoly történetek és színes hiedelemmondák mellett — hétköznapi küszködéseik jóval népesebb számú emléke köti. Ezek közül maradandóknak főként e küzdelmek eredményességét biztosító megfigyelések, tapasztalások bizonyultak; belőlük sajátítottak el többet a gyermekek is.

Az időjárás változásaira a mai iskolások egész sereg előjelt ismernek: úgy tartják, eső lesz, ha a hangyák előbújnak, és tojásukat költöztetik; ha a békák kuruttyolnak a tóban vagy bejönnek a házba; ha a verebek porban *ferednek*; ha a fecskék alacsonyan szállnak; ha a kutya hanyatt fekszik, s a lábait felfelé tartja; ha a kőd a hegy tetejére száll; ha a tűz nagyon *burrog*, ha tisztán hallatszik a 3 km távolságban áthaladó vonat zakatolása. Az esti kakaskukorékolás és a tyúkok késői elülése, *tollázkodása*, *szomorkodása* időváltozást jelent. Meleg lesz, ha a macska befelé (a ház felé), és hideg, ha kifelé mosdik. Hideget jelez a Lemhény (északkelet) felől tisztán hallatszó harangszó. Az ősz hosszú lesz, ha a csipkerózsa ilyenkor kivirágzik. A hó magassága a havasi *zászpa* magasságával lesz azonos. Havazás várható, ha károg a varjú, fagy, ha *fészket rakja* a disznó, enyhülés, ha télen kukorékol a kakas. Ha este piros az ég, másnap szél lesz. Egyes jeles napok is alkalmasak az időjelzésre, a termésjóslásra¹²⁸ vagy rendkívüli események jövendölésére: ha *pimpószentelés*kor megcseppen, sokszor lesz sáros, lucskos idő. „Ha fényes Vince, megtelik a pince!”; „Ha fénylik gyertyaszentelő, az izinket vedd elő!” — vagyis a törmelék takarmányt, mert hosszú lesz a tél, a *marhát* későre lehet kihajtani a csordába. Február 2-án a medve kijön a barlangjá-

ból, s ha meglátja az árnyékát, vissza is megy, későn tavaszodik. Ahány nappal *Szentgyörgy napja* előtt dörög, annyi nappal utána hó lesz. Ha *Medárd napján* esik, negyven napig hull. Ha *Margit napján* esik, egész évben sok eső lesz. A karácsonyt követő tizenkét nap időjárásából az egész jövő év hónapjainak időjárására jósolnak. Hasonló szándékkal készítik karácsony előestéjén a *hagymakalendáriumot*: tizenkét hagymába vagy *hagymaszikba* sót tesznek: mindegyik az év egy hónapját jelképezi. Amelyikben elolvad a só, az a hónap nedves lesz. A gazdasági élet során felmerülő egyik-másik jelenség is alkalmas a találgatásra. Amelyik fele a disznó *lépjének* vastagabb, a télnek is az a fele lesz *vastagabb*. Ha viszont a *gyöngyösén* (gégecső) sűrűn vannak a csomók, aratáskor *kalangya* is sűrűn lesz a mezőn.

Az ásványi anyagok, a vadon termő növények és az állatok egy részét a gyermekek mint kész játékszert vagy annak anyagát, más részét mint hasznos élettelen anyagot vagy élőlényt ismerik meg.

Természet adta játékszer a homok (322—325, 333, 334, 368. j.), a sár (331, 334, 413, 447, 467. j.), a kavics (335. j.) és a víz (320—325, 367, 446. j.), utóbbi változó halmazállapotában gyakran közege is a játszásnak.

Játékaiban jelen van a vadon termő növények közül a fű (337—339, 347, 369, 370, 378. j.), a *pipefű* (328. j.), a *kutyatej* (361. j.), a *pásztortáska* (352. j.), a *nád* (330. j.), a *sáté* (478. j.), a *szamárcsipke* (367. j.), a *somkóró* (613. j.), a *vadkomló ina* (613. j.), a *málna ina* (613. j.), az *útilapi* (356, 358, 478. j.), a *keserűlapi* (346. j.) és termése: a *bojtorján* (366. j.), a tölgy levele (506, 508. j.), a margaréta (353—355, 362, 448, 469, 505—506, 513), a gyermekláncfű bóbítás termése (359—360, 362, 369, 379, 504—514. j.), a *lóherevirág* (509. j.), a *nádibutikó* (367. j.), a *kecskerágó* termése (515. j.), a fenyőtoboz (340. j.), a *bikkmakk* (449. j.), a *cseremakk* (449, 468. j.), a *cseregolyó* (450, 517. j.), *bikkalma* (518. j.), *fűzfaág* (382—383, 386. j.), mogyoróág (416, 422, 439, 443. j.), nyírfa (386, 513. j.), nyárfa (423, 471, 487—492. j.), bodzafa (424, 425, 427, 439. j.), fenyőfa (390—393, 401, 421, 423, 479—480, 487—492. j.) stb.

A termesztett növények közül a hagymaszár (380. j.), disznótök (456. j.), főzötök (470. j.), búzaszár (381. j.), zabszalma (400. j.), kukoricaszár (388, 457, 493—502. j.), kukoricahaj (329. j.) és -csutka (326, 457. j.), krumpli (397, 452, 453. j.), *fuszulyka* (428, 451. j.), kender (425, 487—492.), *boroszlánlapi* (375. j.), *almamag* (516. j.), *szilvamag* (519. j.).

De ismerik a vadnövényeket hasznosságukról is. Az iskolások csak úgy kapásból egyszeri kérdésre jó pár gyógynövényt tudtak megnevezni.

A *macskaparéj* teája vérszegénység ellen jó, a kamilláé gyulladt testrészt borogatására és belélegzésre, a *fodormentáé* reuma és torokfájás ellen, az *orbáncfűé* májbetegségek gyógyítására, a *csihány* gyökeréé hajhullás és korpásodás ellen. Az *ótvarburján*nal a pattanásokat borogatják. A gyomormenés gyógyítására a *pipefű* vagy *libapimpó* és *cickafark* leveles szárát és a *cserefa* héját főzik meg. A *pipefű* kicsi csirkék, rucák, pipék gyomorfertőtlenítő itala. A *jézusfüvet* a disznó moslékjába vágják giliszta ellen, a *cintórja* főzetét pedig a teheneknek beöntés formájában adják, ha azok *megdugultak*, nem tudják *elemészteni* az ételt. A lovakat, ha *taknyosok*, jézusfüvel kell párolni. Sebre útilaput kell tenni, a *sümölcsöt* viszont *vérejáróval* kell megkenni. A *fehértényő* fiatal hajtásából, a *fenyőhegyből*, ill. *fenyővirágból* főzött szirup köhögéscsillapító. A *kokojzából* készített pálinka vesebetegségek orvossága.

Gyógyhatást tulajdonítanak egyes természetű növényeknek is: A *faeper*-levélnyel és a *leustyángyökér* összefőzve tíz nap eltelte után, cukor nélkül, kevés sóval, vérhas ellen jó. A sült hagyma levét a síró kisbubának adják.

Gyógyhatásától függetlenül, étkezési célra, teának főzik még a *macskaparéj* és *eper* gyökerét, a *málna kóróját*, a *lajosmenta*, *szeder*, *málna* és *áfonya* levelét, a *szamárcsipke*, *macskaparéj* és *kamilla* virágát, a *csipkebogyót* és a *köménymagot*.

A gyermekek olyan táplálékadó növényeket is fogyasztanak, amelyekre a felnőttek már ügyet sem vetnek. Nyersen rágcsálják a *földi mogyorót*, *sósdit*, *madársóskát*, *bakkszakát*, az éretlen *kömény*, *árpa* és *búza* szárát, a *piros lóhere*-, *macskaparéj*- és *akácvirágot*, a *papsajtot*, *bábakalácsot*, *bincsókot* (éretlen gyümölcs), a meggyfa és cseresznyefa kérgén található *macskamézet*. Tavasszal, a *mézge* megindulásakor, *bükk*-, *nyír*- vagy *fenyőfalevelet húznak*: lehúzzák a fa kérgét, zsebkéssel levakarják a vékony héját, ami alól jön a virics. Vagy a nyírfa *héját* derékszög alakban bevágják, és szalmaszálat dugnak bele; ezen folyik ki a lé. Ma egyre kevesebben, főként már csak kurtapataki és gyertyánosi gyermekek fogyasztják. Pásztorkodás közben szoktak csemegének bükkmakkot pörkölni.

Más vadnövények még ma is jelentékeny szerepet töltenek be a népi táplálkozásban, tehát nemcsak a gyermekek, hanem a felnőttek körében is népszerűek. Így elsősorban a gombák, amelyek közül egyeseket — a *galambgomba* szárát, a *kenyérgombát* nyersen, másokat: a *csiperkét*, *medve*-, *riskó*-, *galamb*- és *keserűgombát* szépen sütve, másokat: a *róka*-, *galamb*-, *fenyőalj*-, *csiperke*-, *özláb*-, *borsó*-, *szilvaalj*-, *szekfű*-, *lasa*-, *gébe* és *medve* (*tinótortya*) gombát rántva, sós vízben megfőzve, majd hagymás zsírban *megrotyogtatva* fogyasztják. Utóbbi kettőt csak újabban ismerték meg.

A télire eltett, megszáritott róka-gombát korábban felfűzve, ma viszont a szintén megaszalt medvegombával együtt megőrölve tárolják. Ez paprikásnak és mártásnak igen kellemes ízű. A lasagombából újabban *savanyóságot* készítenek: szeletekre elhasítják, sós, borsos, ecetes és babérleveles vízben megfőzik.

Saját szükségükre, *levesnek* vagy *salátának megőnteni* ma is gyűjtik a *vad-salátát* vagy *szentgyörgyi salátát*, *sósdit*, *macskaparéjt* és *csihányt*, *zöldkáposztának* a *martilapit*, *szósznak* a *lósósdit*. A *vadkomló* kenyeret, házisört izesít. A gyümölcsfélék többségét, az *epret*, *málnát*, *szedret*, *áfonyát*, *havasi meggyet* régen többnyire azonnali nyers fogyasztásra szedték. Csak néhány *előrehaladottabb* házban *főztek* 3—4 üvegnyi befőttet. Csupán a harmat megütte *bigolyót*, azaz *ecsempecs* vagy *seggvakaró* néven ismert csipkebogyót törték át és főzték meg lekvárnak. Ma sokan befőzik, s a málnából, áfonyából pálinkát, bort csinálnak. A csipkebogyóból eladásra is szedtek. E gyümölcsöket, akárcsak a szintén mindenkor gyűjtögetett mogyorót, amelyekből jól lehet pénzelni, ma a kurtapataki felvásárló központ veszi át. A *vackorkörtét* és *vadalmát* ecetnek gyűjtötték: *vályúban fabottal* megtörték, *cseberbe* tették, majd vizet töltöttek rá. Két-három nap múlva *csügör* lett belőle. Azután megecetesedett. Ekkor 100—150 literes *budonkába* fordították, s ebből alkalmanként *findzsiával* mertek. Egy-két öregasszony ma is készít almaecetet.

A gyűjtögetés — amennyiben nem pénzszerzés a célja — szórakozás, amelyen a családtagok vagy szomszédok, barátok vannak jelen. Az iskolás lányok hárman-négyen összetársulva gyakran mennek *fenyőhegyszedni*, *gombászni* vagy *eprészni*. A fiúk leginkább pásztorkodás közben kerítenek sort rá. A

levélféléket és a nem törékeny gyümölcsöt: vackorkörtét, vadalmát, mogyrót rendszerint *rongyzsákba*, újabban nylonzacskóba, a gombát tarisznyába vagy füleskosárba: *kasornyába* szedik. Az epret kis mennyiségben megbogozott fűszálba fűzik. A törékeny gyümölcsnek meg nemrég is nyírfa- vagy fenyőfahéjból *kászlít*, azaz *kászrót*, illetve *suskát* rögtönöztek. Előbbi összehajtott és két oldalán hegyes *facskával* összefűzött téglalap alakú, utóbbi henger alakú edény, alján átszűrt ágakkal és az azokat bélelő falevelekkel. A nagyobb mennyiségű málnát, szedret, áfonyát ma *ételhordóba*, *fazékba*, *vederbe* gyűjtik. A köményt kaszáláskor a rendből szedik ki, vagy egy-egy *hónaljnyit* kézzel vágnak. Hazatérve a kerítésen szárítják, majd zsákban *megtapodják*, vagy kézzel *kisúrolják* a magját.

Más vadnövényeket takarmánykiegészítő voltak miatt tartanak számon. A *pipefű*, *lúdláb*, *cickafark* levele, amit *pulykafűnek* is neveznek, csirkeeledel. A disznóknak korábban minden ősszel szedték a cseremakkot, amit zsákban tároltak. A bükkmakkot, amely a határban távolabb termett, ritkábban gyűjtötték. Mikor a tyúkot megültették, *zászpa* gyökerének főzetével itatták, hogy jobban üljön a tojásokon.

A juhok, kecskék takarmányozásában nagy szerepet játszottak a leveles ágak: főként a *csere-*, *nyár-* és *rakottyalapi*, amit júliusban és augusztusban holdfogytára nyestek. E munkában szintén részt vettek a gyermekek. Az ágakat szekéren szállították haza, az udvaron felállogatva szárították, majd boglyába rakva szénával fedték le, vagy a színben helyezték el. Egy-egy hát megszáradt lombot a gyermekek télen is hazahoztak.

Ismernek végül néhány más célra hasznosítható növényt is. A lakást illatosítják a *cserefahéj* kérge alatti fehér résszel, továbbá a kivirágzott hárs- és akácágakkal. A házi szappant a *fenyőszurok* (gyanta) tette kellemes szagúvá. A *feketeeger* héjával régebben fekete színt festettek. A *gömbölyű nád*ból, sátéból régen lábsúrlót, széket fontak, és a sáté belét szivacsként használták. Ma ezeket jórészt csak a hagyma koszorúba fűzéséhez szedik.

Füteni a szegényebbek, főként az erdőhöz közel lakó felszegiek nyáron a hátukon, télen *gyalogszánon* vagy *fakorcsolyán* nap mint nap hoztak haza egy-egy kötés *aszúágot*. Egyes hét-kilenc éves gyermekeknek ez állandó reggeli kötelességük volt. A virágokat: hóvirágot, ibolyát, margarétát *szórakozásból* szedik.

A vadon élő állatokhoz a gyermekeket már kevesebb kapocs fűzi. Az alacsonyabb rendűek közül játékaik részese a *csigabiga* (96—97. j.), a *szarvasbogár* (342, 345. j.), a *vadméh* (373. j.), a *katicabogár* (98—103. j.) és a *cserebogár* (371—372. j.), míg a *tücsköt* (131. j.), *békát* (88—89. j.) és a magasabb rendű madarakat: *fecskét* (77—78. j.), *fürjet* (79. j.), *pacsirtát* (80. j.), *cinéget* (81—82. j.), *vadgalambot* (83—87. j.), *gólyát* (104—109. j.), *verebet* (152. j.) csak énekeikbe, mondókáikba foglalják bele. Általában több, madarat felismernek, mint a városi gyermekek: a már említetteken kívül a károgo, alacsony röptével a havat: előre jelző *varjút*, a *királykát*, az *ökörszemet*, a kártékony, irtandó *szarkát* és *üliüt*, azaz *héját*, továbbá a *rigót*, *fülemülét*, *búbosbankát*, szántáskor a barázdába szálló *barázdabillegetőt* meg a *fakopáncsot* és *hollót*. A bagoly szerintük *halálmadár*. Ha meghal valaki, a háza tetejére száll és kuvikol. A lehulló csillag is a haldokló háza felé száll. A *kakukk* reggelenként minden kerek órában kakukkol. Beleköltözik az idegen fészekbe, kihányja onnan a más madarakat. Amikor megszólal, akkor kezdik meg a szalonnát.

Szerintük a *denevér* is madár, *bőrmadár*nak nevezik. Éjjel fejjel lefelé alszik. Azt tartják, veszedelmes, mert beleszáll az ember hajába.

Az erdei vadaknak legtöbbször csak a hírével és nyomával találkoznak. A havon vagy nedves földön a *farkas*, *medve*, *róka* és *őz* nyomát ismerik fel.

Egyes állatokat a húsupért ejtik zsákmányul. Míg a felnőttek már bajlódnak az Esztelnek patakában élő *pisztránggal*, *síkhallal* és *pénzeshallal*, sem a *veresvízi cserlével*, a gyermekek nagy élvezettel fogják ki azokat különféle módokon. A kövek s a *homp* alól kézzel *markolják össze*. Legtöbbször csak egy gyermek magában halászik, hogy ne kelljen osztozni a zsákmányban. A krumpliszedő *kassal* való halfogáshoz már kettő kell. Az egyik gyermek az ágak alá, szájával a *mart* felé tartja a kosarat, a másik pálcával *szúrja, döfödi* a mart alját. Kis idő múlva kiemelik, a víz kifolyik belőle, s a hal bennmarad. Vízzel telt konzervesdobozba vagy *borkánba* teszik, csak a túl kicsi halat *csapják vissza* a vízbe. Egyformán osztoznak rajta: elsőként a kosarat tartó választ, majd rendre, hol az egyik, hol a másik, föltéve, ha helyben ki nem veszik a belét és szénen meg nem sűtik. A kisebb gyermekek a patak egy-egy elkerített göbéjében vagy az udvaron cseberben *nevelik* az apró halakat, de ezek rövid idő alatt elpusztulnak. A nagyobbakat fülükön és szájukon át fűzfaágra tűzve viszik haza. Sokan megszáritják, úgy teszik el télire. A megszáritott és megtört csontja, a *csontliszt* csirkeeléség. Régebb a havasi *Veresvíznél* ágasfára szerelt *hálóval* is fogtak halat. A gyermekek *ötszeges szigonyos* halászatról is tudnak: ez éjszaka, elemlámpa fényénél történik ősszel, amikor már lassan megy a hal.

Egyszerű a *literes üveggel* történő *halászat*: az üveg alját kiütik, száját bekötik, kenyérbelet tesznek bele, majd a vízbe fektetik. A hal nem tud kijönni belőle. A horgászás régen is, ma is szokás. *Kankóra* húst vagy hernyót kötnek, s mikor a hal megrántja a cernát, kirántják a vízből. E halászati módokat még ismerik az esztelniekiek is, mégis a kurtapataki és főként a gyertyánosi gyermekek művelik.

Kecskebékát tavasszal fognak kézzel, miután vesszővel megcsapják a fejét, s az elsédült. A két lábát levágják. A combjait kukoricalisztbe, tojásba mártva megsűtik.

A fiúgyermekek előszeretettel gyűjtik és rendszerint már nyersen megiszszák, vagy szénen megsűtik a *madártojást*. A madarak közül a varjú, a vadgalamb és a szajkó húsát fogyasztják. Ez utóbbiról hallották, hogy ha a nyelvért felvágják, beszélni is megtanul. Igaz, Esztelneken még egy sem szólalt meg. A madárfogásnak több módja van. A szajkófióka lábát belekötik a fészekbe, s ha már megnőtt az állat, kiveszik belőle. Mások a *fészek* (odú) szájára befőttesüveget tapasztanak, majd kopogtatják a fa törzsét. A madár belerepül az üvegbe. A faluban úgy is fognak madarat, hogy búza- vagy kukoricaszemre hosszú erős zsineget kötnek, amelynek másik végét fogva tartják, hogy a szemet lenyelő áldozatot általa foglyul ejthessék. Ládaszerű csapdát is használnak e célból. Kb. 1/2 m² alapterületű, 20 cm magas láda közepéhez hozzászegeznek egy 20 cm hosszú felállított pálcát. Ennek tetejére 15 cm hosszú, 2—3 cm széles lécs kerül. A láda fedelét képező lapos deszkát, a *lappancsot* részben ez, részben az erre felállított, de sehova sem erősített pálcát tartja fel, s így ezt igen óvatosan helyezik rá (39. r.). A lécecskére kukoricavagy búzaszemet szórnak. Ahogy a madár rászáll, a lécecske leesik, billenése ledönti a pálcákat, a lappancs rázuhan a ládára és megfogja a szajkót. Más esetben a felfordított ládát támasztják fel egy pálcikával (39. r.), s alája gabo-

nát szórnak; majd alkalomadtán a pálcikát a rákötött hosszú madzag másik végénél fogva kirántják.

A gyűjtögetés egyik legtipikusabb alkalmá az erdei pásztorkodás volt.

Pásztorkodás

Mivel Esztelnek lakossága legfőképp állattartásból, a szegényparaszti réteg pedig az ezen alapuló fuvarozásból élt, a napszámosok kivételével valamilyen sok állatot tartottak. Ennek a természeti környezet és a birtokviszonyok egyaránt kedveztek. A kiterjedt *közbirtokossági* és *községi legelő*kön bárki pásztorkodhatott: „mindenkinek jutott 9 hódja ... mindenki csaphatott ki valami kicsit”. Egy hektárra általában egy *számosállatot* vagy öt juhot számítottak. A jórészt magántulajdonban levő *kaszálók* is számításba jöhettek, de csak május elejéig, majd a szénagyűjtés után. A háromnyomásos gazdálkodási rendszer fennállásáig a gazdasági év egyes időszakában maga a szántó, illetve annak része is legeltetőhelyül szolgált: tél végén, kora tavasszal a határ őszi gabonával bevetett részét, az *őszhatárt*, a *fűbúzát*, ősszel pedig a *tavaszhatárt*, a tarlót *szabadították fel* legeltetésre, majd *tiltották fel*. Ennek időpontját s azt a tényt, hogy a *nyomáson* mikor milyen állatokat legeltethetnek, a falugyűlésen határozták meg. E jogok részben a birtokviszonyoktól is függttek. Erről az egyik esztelneki falujegyzőkönyvbe 1845. március 25-én bejegyzett határozat is tanúskodik: „Ha annyira megfagy a föld, minden juhot tartó gazda, akinek magának vetett szántóföldje vagy, igen jó regvel a juhait a fűbúzára, a Nagymezőre, a keresztúton alól lehajtsa, de akinek nincs vetése, 3 RF büntetés alatt tiltatik odahajtani, különben senki meg ne várja az engedést a fűbúzákon.”

Az állatok egy részét csordába adták. Volt *kecske-*, *sértés-*, *csikó-* és több: részint *hazajáró*, részint *vészi marhacsorda* és ugyancsak több *juhsereg*. A hivatalos pásztorokat kora tavasszal *falugyűlésen fogadták fel*. Leginkább szegény emberek ajánlkoztak és néha jobb gazdák is, akik gyermekeikkel szándékoztak elláttatni a teendőket. A juhásztorok is rendszerint nagyobb juhsgazdák voltak. A pásztorok általában április végén, *Szentgyörgykor állottak ki*, s késő őszig, *míg az idő engedte*, sokszor *Katalinig* is kijártak.

A csordától időlegesen elmaradt állatok őrzése, valamint az említett idényen kívül eső időkben történő legeltetés a gazdák gondja volt. Egyes juhsgazdák, hogy spórolják a *kóstat* s mégis az állatok nagyokat bárányozzanak, jól tejeljenek, télen is kihajtották az erdőre vagy fűbúzára. Bizonyos állatfajtaikat, így a jármos marhákat, lovakat nem nélkülözhetvén, nem adták csordába, hanem maguk gondoskodtak a legeltetésükről, *külön járatták őket*. A juhokat, kecskéket is csak ellés után *csapták ki* a seregbe, a bárányokat, *kecskeollókat* (gidó) egyáltalán nem. Sokan, abból a meggondolásból, hogy kevesebbet jobban lehet *nevelni*, minden marhájukat külön járatták. A *különjárók* őrzése a nem teljes értékű munkaerejű családtagok, tehát az öregek és még inkább a gyermekek feladata volt. A gazdák csak szükségéből s általában a mezei munkák szüneteiben foglalkoztak vele.

A gyermekek rokonaik, testvéreik társaságában már kiskorban kezdtek pásztorkodni, hogy *szokjanak*. Először csak az állatok *tértítését* bízták rájuk. Az iskolás leányok, mivel a faluban *lúdcsorda* nem volt, a libákat *verték ki* a patakmartra, árokba, a hivatalosan kijelölt libalegelőre, a *mesgyére*, a *szérrőre*. Báránykákat, kecskegidákat kisebb fiú vagy leányka egyaránt legeltethetett.

A hazajáró jármos marhákat, lovakat a kisiskolás fiúgyermek, míg a gazda vetett, kaszált vagy erdőit, a szántó, kaszáló vagy vágástér (kitermelésre kijelölt erdőrész) közelében etették, máskor pedig a *fejősökkel* együtt reggeltől estig a közeli legelőkön őrizték. A *csingó-bingó* állatokat: csikokat, borjúkat a nagyobb iskolás fiúk, serdülők, sőt régen még a katonaság előtt álló legények is májustól a hó lehullásáig a havason nevelték: itt jobban *nőttek*, a lábuk nem fajt a kövön. Tavasszal és ősszel egy-két hétre a szántóval nem rendelkezők minden állatot felhajtottak a kaszálóra. Ilyenkor itt tartózkodott az egész család. A pásztorkodás kora tavasztól késő őszig tartó, az egészségre káros gyermekmunka volt, melynek során sokan súlyos reumát kaptak.

Ez az általános rend, szokás a gyakorlatban a gazdaság kívánalmaitól (földbirtok nagysága, állatok száma, fajtája, a gyermekek száma, életkora, neme) függő családi munkamegosztás szerint alakult. A nagyobb gazdák nagyobb gyermekeiket a földművelésben foglalkoztatták, a kisebbeket pásztorkodni küldték. A nagycsaládos szegényebb gazdák gyermekei közül egy-kettő rendszerint cselédeskedett valamelyik helybeli vagy szomszéd falusi nagyobb birtokosnál. Nem egy hét-nyolc éves leányka *disznópásztornak* szegődött. Az iskola és serdülőkorú fiúcseléd feladata legtöbbször az állatgondozás és -őrzés volt. Gyermekszolgát: *monyatort* és *meddűpásztort* a *felelős juhászok* is fogadtak, s egyezés szerint pénzzel vagy ruhaneművel fizettek. A hivatásos *pásztornemzetségek* fiúgyermekai az egész időnyit a havason töltötték, segítettek apjuknak, nagyapjuknak. A háborús években a szomszédos Béla falva kecske- és disznósordáját egész nyáron gyermekek őrizték. A gyermektelen és a szegényebb rendű emberek állataik legeltetését rokon vagy szomszéd gyermekre bízták, némi *ajándékmálé* vagy pénz fejében.

Ha csordával nem is, külön járó állattal minden gyermek járt. Így a pásztorkodás valóban jellegzetes gyermekfeladat volt. Ez a munka az iskolából épp emiatt kimaradó gyermekek számára az élet egyfajta iskolája volt.¹²⁹ Megismerkedtek az állattartás, -őrzés legfőbb gondjaival, a környező természettel, megtanultak tájékozódni benne, feltalálni magukat a legkülönbözőbb helyzetekben; az őrzés lehetőséget nyújtott a gyűjtögetésre, hasznos foglalkozásra is játszásra. Az egykorúakkal és az öregekkel való együttlét a népköltészeti alkotások, hiedelemtörténetek átvételére, továbbhagyományozására teremtett kiváló alkalmat.

A pásztorkodás mint munkafeladat

A gyermekpásztortól a szülők elvárták, hogy „az állatot ismerje, ne verje, jól etesse, vadtól megőrizze és pontos számban hazaadja”. Állatfajonként ez a munka őrzőjét részben azonos, részben eltérő feladatok elé állította. Ismernie kellett az állat igényeit, s aszerint terelnie a szabad legelő megfelelő részére. Ez a gyermeknek is érdeke volt, mert így kevesebb volt a dolga, több ideje jutott a játékokra, szórakozásra. A bárányok a füves, *vadherés*, *aprósarjús száraz helyen* esznek jól. Legmegfelelőbb legelőhelyeik a *gyepes árkok*, *oldalak*, *erdőszeli legelők*. *Vízjárta helyeken megmetyesednek*. Csak tiszta vízből szabad inniük, a *sárvíztől* megdöglenek. Mivel kicsi szájukkal mindent *esszevakírsálnak*, télen a farügyet, a tölgy-, áfonya-, kokozzalevelet, kórót, fenyőágot, borókát is megeszik. A kecske *ágon járó* jószág: leginkább a mély patakok völgyében, erdőszélen tenyésző rakottya-, mogyoró-, nyír-, nyár-, fűz-, akáclevelet s a tövises bokrokat: *kökényt*, *galagonyát*, csipkerózsát, kecskerágót, borókát, *fenyőlomot* szereti. A szarvasmarha a magasabb helyek *levelés* fűvét,

főként a *bábakalácsot* eszi szívesen. A havasi fű *erős* neki, ezért ott fent a lankásabb, víz melletti helyekre hajtották. Nedves *zselymés* területen eső után nem eszik, kerüli az *ingoványos* füvet. A ló a *herés sarjút*, *lápi füvet*, mocsaras helyeket szereti, de *esszeeszik* mindent, még a fákat is. A disznó csak az ugaron él jól. Gyökerestől kitérja a vadherét, *disznókáposztát*, *cikóriát*, *csipkét*. A nyomásrendszer felszámolása után sikertelenül próbálták bokros helyen etetni.

Nem tartották tanácsosnak sem túl sok azonos, sem pedig különböző fajú állatot együtt legeltetni. A marhák pl. a juhok után nem is ettek. A pásztorgyermek a kiterjedt legelőkön mégis igyekeztek úgy *esszetársulni*, hogy öntönaton a napot egymás társaságában tölthessék.

A bárányokkal, juhokkal volt a legkevesebb baj. Ezek *összetartottak*; a disznók annál kevésbé. Szüntelenül *keríteni* (téríteni) kellett őket. A ludakra is vigyázni kellett, mert ha *elkaptak*, nehéz volt bírni velük. A marhák a nyári nagy melegben *bogároztak el* (szaladtak el) leginkább: a csipős *dongólegyek* elől az árnyékba menekültek. A ló volt a legkiszámíthatatlanabb: sokszor napokig ellegelt egy helyen, máskor állandóan ment, különösen ha az *apró cseszlék* (szúnyog) csípték az orrát. Időváltozás előtt minden állat nyugtalanabb volt. A juhok *táncoltak*, a marhák *caboltak*, testükön, nyakukon *hólyagok*, *vércsíkok* jöttek ki. A disznók, ha jött a *homály*, hazáig szaladtak. Az *ármányos*, *elvetemült* állatok mozgását különféle módon korlátozták. A disznónak *rendet szabtak*: egy kétaraszos *botot* kötöttek a nyakára, hogy nehezebben tudjon lépni. A lovakat *nyűgözték*: kötéllal összekötötték az első két láb-szárcsontjukat, vagy a mezei munka szüneteiben a *kötőfékjüknél* fogva legeltették.

Az *elszertülő* állatokra rákiabáltak: „Ne ide, ne!”, „Hí ide vissza! — vagy szembeszaladva megtérítették, s ehhez idomított *komondorok* segítségét is igénybe vették. A *megtért* marha, kecske után *lódítófát* hajítottak, vagy a pálcával rávágtak. A ludat és disznót ostorral terelték. A pakulár *hóhér* volt, ha bottal térített: a juhok előtt menve füttyentett, s ezalatt hátulról a *monyator* lassan térített. Ellenkező esetben a juh megállt, nem evett. A pásztorok legeltetés közben dolgozták ki térítőeszközeiket. Alkalmas *növendékfát*: tölgyet vagy nyírfát kerestek, aminek az alja *kigöbösödött*, vagy a gyökere volt *kampós*, amit bicskával kivágtak és az aljától megtakarítottak, majd tűz fölött *meghordoztak*, *pirítottak*. A láng nemcsak erősítette, hanem szép barnás színt is kölcsönözött neki. A pálcá *kankóját* rakottyakéreggel megkötötték, úgy tartották egy hónapig is, különben kiegyenesedett. Leginkább a *bunkósbotot* használták, ennek a bogos végét bicskával tojásdad alakúra *elsimították*, *macskákát* (csomó) képezték ki, amit néha pléhvel be is vontak. Nem mindenki készítette ilyen gondnal a térítőeszközét; sokan közönséges pálcával is beérték. Az *ostort* is pásztorok gyermekek fonták a patak göbéiben ázó kenderből (503. j.).

Sokszor előfordult, hogy egy-egy *rosszféle* tehén, ló, kecske, *férejáró* juh elveszett. Megkeresésében az első irányadó *kolompjának* vagy *harangjának*, *csengettyűjének* hangja, amit a szél is arra hozott. A harang rézbádógból, a csengettyű öntött rézből készült. Sátoros cigányok, kereskedők árulták. A gazdák minden különjáró állatjuk nyakába akasztottak csengőt, hogy az erdön könnyen ráakadjanak, ellentétben a csordapásztorokkal, akik csak a *cabló* és az *előljáró* marhára kötöttek. A pakulárok is csak a *vezérjuhra* és a gombászni szerető félrejáróra tettek. Ha a pásztorgyermek nem hallotta elveszett állatja

kolompját, olyan marha harangját rázta meg, amelyikkel az össze szokott járni, és hangosan szólította a nevén: „Me, Bözsi, me!” A *jól szoktatott* állat erre visszabődült. Ha nem, a nyomán próbált eltájékozódni a nedves talajon. Az útközben lelt *ganyé* is irányadó volt: a pásztor sarkával érzékelte, hogy meleg-e, mert ha igen, az állat a közelben lehetett. Ha oldalban legeltetett, a legmagasabb ponton kellett keresnie, a marha ugyanis felfelé megy, melegben viszont a legárnyékosabb helyeken tartózkodik. Ezenkívül ajánlatos volt körülnézni abban a tilosban, amelybe az állat már belekóstolt: a *kaszálni való szénafűbe*, a gabonába, a közeli kertekbe. A marha például, ha a közeli vágástérben a *romlásokat* megkóstolta, magától visszament oda. Ha a pásztor későre ért oda, már be is hajtották a *fű-* vagy *határpásztorok*, s csak váltságdíj ellenében adták ki.¹³⁰ Sokszor napokig kellett keresni. Megtörtént, hogy az állat idegen falu határába tévedt. Ha onnan hajtották be, a bírság kétszeres volt.

A pásztorokodó gyermekek néha szántsándékkal is legeltettek a tiltott helyeken, mert itt az állat hamar jóllakott. Ha azonban rajtafogták, felemelt büntetést kellett fizetniök. A tilosban legeltetés miatt időnkint megtiltották az állatok különjártatását; így történt ez 1849-ben is.¹³¹

A vad támadására nyáron és télen egyaránt lehetett számítani. Különösen a juhásznak kellett mindig a juhokon jártatnia a szemét, „még amikor leült a bajára is”. Emiatt a havason minden moccanásra figyelve, éberem aludtak a pásztorok. A támadást a kutya — általában a *kuvasz* — jelezte. Ha farkas közeledett, *szaggatta* az ugatását. A vaddisznónak *kaffogatott*. A régi nagy-szarvú *magyar marhák bömböltek, kapáltak* a lábukkal. A pásztor *csühítés*-sel uszította a kutyákat, ő maga bottal, *fészivel* védekezett és támadott. A kutyák fogát nem reszelték le, hogy támadjanak, de hogy ne kergessék a vadat, nyakukra földig érő botot akasztottak. A farkasharapás ellen a nyakukat helybeli kovács készítette *farkaslánc*, vagyis *ezgárd* védte. Az a hiedelem, hogy a folyónevet viselő pásztorkutya megmenekül a vadtól, Esztelneken nem él, mégis a fizikai tulajdonságuk szerint *Bundásnak*, *Bajusznak*, *Cablónak* nevezett állatok mellett előfordul még a *Tisza*, *Tatros* nevű is.

A pálca nemcsak térítő, a fejsze pedig nemcsak támadó- és védekezőeszköz volt. A juhász ez utóbbival ütötte le a kidőlt *fekűfákon* kiálló hegyes *csapokat* (ág), hogy fel ne hasítsák a juh lábát. Télen a fejszével megróttta a fát, hogy ha a juh rálépi, le ne sikuljon, meg ne üsse a hasát.

A különjáró állatokat otthonról hozott nevük szerint szólították. A juh-seregben a szelíd, *jeles* juhoknak adtak nevet: a *Cigányka* mindig közel járt az emberhez; a *Sutacskának* nem volt szarva; a *Belice* tiszta fehér, a *Kormos* fekete pofájú; a *Vákisa* fekete a szeme körül. A marhacsordába járó marhákat is fizikai tulajdonságuk szerint nevezték *Pirosnak*, *Veresnek*, *Kajlának*, *Sutának*, *Csonkának*. A hivatásos pásztorok egyébként az állatba sütött *jel* alapján tartották számon, hogy melyik állat kinek a tulajdona. Ha a vad *ekárosította*, a bőrével vagy a juh füle *jeles* részével kellett elszámolniok; ellenkező esetben fizettek.

A hazajáró marhákat otthon fejték, ezért azokat a pásztorok este *nap-haladta* előtt haza kellett hajtania; különben büntetés várta. A havason, amennyiben a különjáró marhák közt *fejőstehén* is volt, rendszerint csak a napi fogyasztásra szükséges mennyiséget fejték ki *pléhcsiporba* vagy *üstbe*. Megtörtént mégis, hogy a szülők igényelték a *té* (tej) hazaszállítását. Ilyenkor ketten-hárman összetársultak, s felváltva cipelték le a nagy teli *korsókat* míg a társak őrizték a sorosok állatait is. A juhok fejése a *fejőpásztor* és a *bács*

kötelessége volt. A járatlanabb gyermekszolgát a felelős pásztor tanította meg úgy fejni, hogy ne sértse az állatok *tőgyehúsát*. A hat-hét esztendő monyator a fejőkösárból az *eszterungába*, a *fejőlikra* hajtotta a *fejőjuhokat*, ahonnan a zszindellyel fedett *komárnyikba* léptek. Itt a juhász *fejőszéken* ülve fejt, Szentgyörgy napjától Szentmihály napjáig naponta háromszor, virradatkor, délben és szürkületkor. A tejet feldolgozó bácsnak a *meddúpásztor* is segített. Langyos vízben megáztatta az *ótót* — a félretett *szopósbarány-bendőcskét esszetörte*, míg *merejiben*, teljes egészében lé lett. Ordafőzéskor *lekeverte az üstöt*. A pástornemzetségből származó tizenkét-tizenhárom éves gyermek mái sajtot is kezdett csinálni. Az oltót beletöltötte a *tejescseberbe*, s várt egy órát, míg az *megaludt*. Ekkor a kezét *körülhúzta* a cseberben, a *májvastagságú* tejet *esszevacskolta*, majd két tenyerével lenyomta a cseber tartalmát. A tej felgyűlt. Kézzelel összenyomta, csomóba gyúrta, kiemelte, a sajtot *sajtruhába* tette, *kilintába* helyezte. Itt újra *elvacskolta*, megcsavarta, *kigyúrta* a levét, a sajtot négy-ötfele törte, s a műveletet megismételte. Végül *nyomatót* tett rá. Három óra alatt elkészült a sajt. A kifolyó levét: *kukarcát*, azaz *sajtfacsarást* málé mellé itták. A cseberben visszamaradt levét, a *zsendicét ordásüstben* megfőzte, *ordáskalánnal* kiszedte, majd két-három órára szintén vászonzacskóba kötötte. A kész sajt és orda a mogyoróvesszőből font *sajtszárító pócra* került.

Az állatok ritkán *elletek* a legelőn. Ha ez a csordában mégis megtörtént, a pásztorok értesítették a gazdát, a *bornyúcskát* pedig *megfűttöztették*, *megszárazstották*, lefedett *kosárkába* (elkerített rész) tették és szoptatták reggel délben, este. A gazda vagy felajánlotta a tejet a gondozásért, vagy hazavitte a borjút, de ez esetben *meztisztelte* (megvendégelte) a pástort.

Az állatgyógyításhoz a gyermekpásztorok keveset értettek. Ha *küzdölődtek*, *esszeüttek* az állatok, valamelyik *szarvtörést* szenvedett, zsebkendővel kötözték be az eltörött részt. Megtörtént, hogy a lápos, süppedékes *Veresvíz* nevű legelőn az állat *besüppedt*. Ilyenkor rudakat tettek alája és kiemelték. Ha szakadékba esett, *ösvényt vágtak*, amin kihajtották; ha viszont meg is sérült, a törzsét átkötötték, s kötéllel kihúzták. Ha *különösen viselte magát* az állat, pl. a szőre felállt, nem kérődzött, szomorkodott, *fonyolgott*, mindjárt sejtették, hogy valami baja van: *vérbe van*, *lesarjúdzott* a lába, vagy *beleszúrt* az *imely* és *beléjojt* a bőre alá. Ennek hernyójától a marha háta hólyagos lett. A tapasztaltabbak a hólyagot kinyomták, de inkább beizentek a gazdának, vagy hazahajtották a beteg állatot, míg a többi marhát a cimborák őrizték. A *kégyómarás* gyógyítása *tudományos emberekre* tartozott.

A régi csordapásztorok mellett levő gyermekek megtanulgatták az állatgyógyítás tudományát. Ha *felpuffadt* a marha, *jártatták*. Ha nem *lazult*, szembeállították a hegyoldallal, és a szájába trágyát, emberi ürüléket öntöttek, hogy *megiszonyodjék*. Aki értett hozzá, kiszúrta a *bendőjét*. *Lábfájás* esetén nem volt szabad járatni, a beteg tagot patakvízzel mosogatták, s kreolinnal kúrálták. A feltörött lábon a *körömházat* azonnal meg kellett nyitni. A *járomtörés* alól a *kelést* kinyomták és marhafaggyúval bekenték. Ha az állat vért vizelt, mosatlan nyers krumplit etettek, *savólevet*, tömény sós vizet ittattak vele, és a *farcsukára* hideg vizes zsákot tettek. A juhbetegségeket a bács vagy a fogásait elleső tapasztaltabb *pakulár* gyógyította. *Erős idő* után egyik-másik juh botlani, sántálni kezdett, mert megkelt a lába, *megkötte a köröm*. Gyógyítója megnyomogatta, hogy lássa, hol fáj, majd bicskával felvágta, hogy jöjjön ki a *körömméreg*. Ha eltörött a lába, lécek közé kötözték, míg megforrott. A *rühöt*, *sebvart* petróleummal kenegették, vagy *tubáklével* mosogatták,

ami kiégette az élősködőket. A seb megszáradt, a sebhelyet *új bőr kelte*. A juhba belecsipeszkedő *kovácsot* megfogtak és kivetették. Gyulladás ellen *cin-torját* főztek. A harmatos friss lucernától a juh *felfúvódott, földhöz ütötte magát*, a nyelvét kinyújtotta. Az ilyenek a *bal horpacába* bicskát vagy szegget ütöttek, hogy a *gáz* kijöjjön belőle. A *megvérhűzött* (felpuffadt) állat füle belsejét bicskaheggyel meghasították, *vért eresztettek* belőle, majd visszatöltötték a szájába. *Puffadás* gyógyítására jó volt a kömény, hagyma és petrezselyem főzete, vagy a főtelen édes tej, amit ugyancsak a szájába töltöttek. Ha a juh *megkergetegesedett, forgott kereken*, mert a szarva tövénél keletkező *hólyagocskában hernyócska* élősködött, legbiztosabb volt üzenni a gazdának, aki hazavitte és levágatta. Az állat agyából a vizet nemigen tudták kicsapolni, a koponyája kilyukadt.

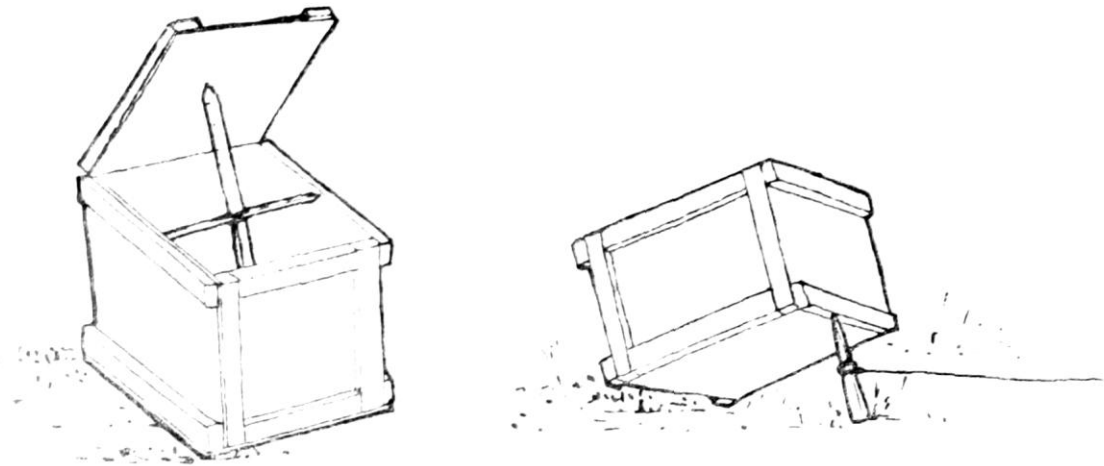
A pásztorkodó gyermek életmódja

A pásztorkodó gyermek életmódja a legelő közelsége, illetve távolsága szerint változott. A hazajáró állatok istállóban töltötték az éjszakát, így estére, sőt ha közel voltak, délire is hazahajthatták azokat. A növendékek viszont az egész nyarat a havason töltötték, tehát a pásztorok is kint tartózkodtak velük a havasi legelőn.

A hazajáró állatokat a közeli, az állat fajanak és igényének legmegfelelőbb legelőn őrizték. Május közepéig minden állat legelhetett a nyomáson, az *ugarolás* megkezdésétől már csak a sertéseknek jutott itt elegendő táplálék. A *tolló* jórészt csak a libákat, disznókat látta el. A marhák, kecskék, juhok számára a legjobb legelőhelyek a falutól egy-másfél km-re elterülő *befüggő erdőkben*, azok szélén helyezkedtek el, az *Új határban*, a *Bogozor*, *Fattyú*, *Fattyúoldal*, *Keccegő*, *Gyorkos*, *Esztenamező*, *Magyarómező*, *Nagynyíl*, *Rakottás mező*, *Harmadvápa*, *Csere*, *Báránymezeje*, *Toronyráta* nevű határrészekben. Ezeknek egy része községi, más része magántulajdonban volt. Szomszédságok szerint oszlottak meg rajtuk.

„A nap még fel sem bújt a hegy mögül”, s már ébresztgették a szülők gyermekeiket: „Éhesek az állatok!”, s *tarisnyát tettek* nekik. Így korán talpon voltak, megmosakodtak, magukra vették a csepű- vagy gyapjúruhájukat, lábukra kötötték a bocskorukat, *frustukoltak*, fejtek, s már indították is az állatokat. *Csokorban* jártak hárman-haton jó barátok, szomszédok, akik előző napi egyezés szerint *esszekiabálták egymást*, vagy a falu határán kívül találkoztak. Alighogy megérkeztek a legelőre, leültek pihenni, s volt, aki máris előszedte a tarisnyát. Rendszerint szalonna, kenyér, hagyma vagy tojás volt benne. Az állat a reggeli órákban jól evett. Ahogy a nap melegebben sütött, kezdett *dérelni*. 10—11 óra tájban megszomjazott, ilyenkor behajtották a patakra vagy a forráshoz itatni. Ha nem itatták, délután nem evett. Nagy meleg esetén árnyékban: *déllőben* deleltettek, vagy ha a legelő közel volt, hazahajtották. Az árnyék azért volt fontos, mert napon az állatok csak *futkostak* ide-oda. Napos pusztán a bárányok számára mogyoróágakból kerítették *kosarat*. Ha az állatok jól *jártak*, már délelőtt jutott idő más *foglalkozásra*, pl. játéokra.

Az erdei környezet lehetőséget biztosított a gyűjtögetésre, ezt azonban a pásztorok csak akkor tudták kihasználni, ha két társuk vállalta, hogy addig az állatok mellett marad. Tavasszal nyersen fogyasztották a bükk-, nyír- és fenyőfánedvet, nyáron át a *sósdit*, *madársóskát*, bakkszaka szárát, kenyérgom-

39. Rögtönzött csapdák madárfogásra.

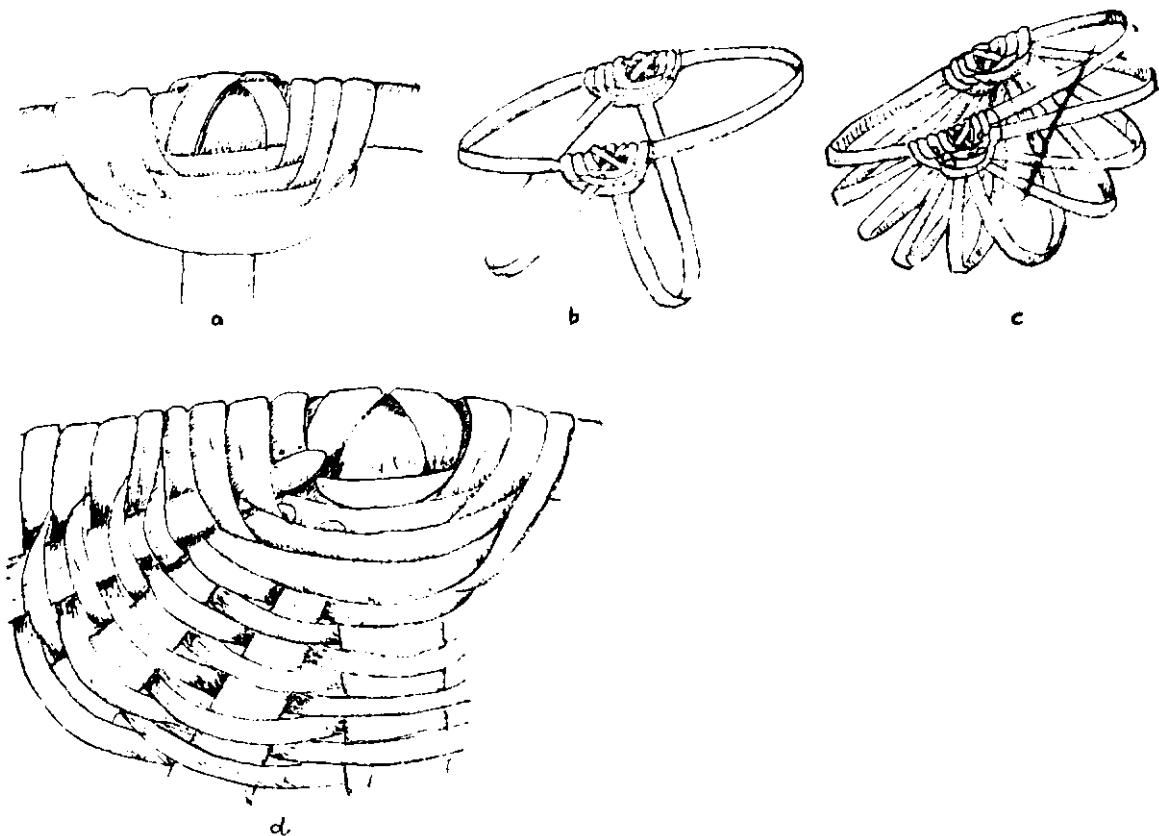
bát és galambgomba szárát, szélen megsütötték a *riskó*-, *galamb*-, *keserűcsiperke*- és *medvegombát*, ősszel a bükkmakkot. Vacsorára hazavinni mindenféle ehető gombát kosárba, tarisznyába szedtek. Az otthon maradt kistestvért fűszálba *taszigált* eperrel, rögtönzött kéregedénybe vagy kosárba gyűjtött eperrel, áfonyával, szederrel lepték meg. Ősszel gombát is szedtek. A szülők fűt-fát ígértek a fenyőgyantáért, amit *gomolyába* gyúrva szappanfőzéshez gyűjtöttek. A falu határából cseresznyét loptak; kivágtak egy-egy magasabb ágat, amit éjszaka sötétben hazavittek.

A madárfészkek élénken érdekelték a pásztorkodó gyermekeket. A friss tojásokat kiszürcsölték. A vadgalamb- és szajkófiókák lábát cérnával a fészekhez kötötték, hogy ne tudjanak elrepülni. Amint annyira nőttek, kivették a fészekből, megkopasztották, nyáron megsütötték és megették.

A fiúk kedves és hasznos időtöltése volt a *seprű*-, illetve *kaskötés*. Seprűnek átlag 18—20 darab tömött, apróágaskás végű vékony nyírfaágot vágtak, amelyeket a *büti*knél megfaragva egymáshoz mértek. *Meghántott* sima mogyoróából, a kávéfából *kávát pattintottak*: bicskával berótták, majd térden behajtották, *kaffogtatták*, míg az ág hosszában elhasadt. Kávából készültek az ágakat *összetartó* karikák, úgyszintén a *tekerceslés*.

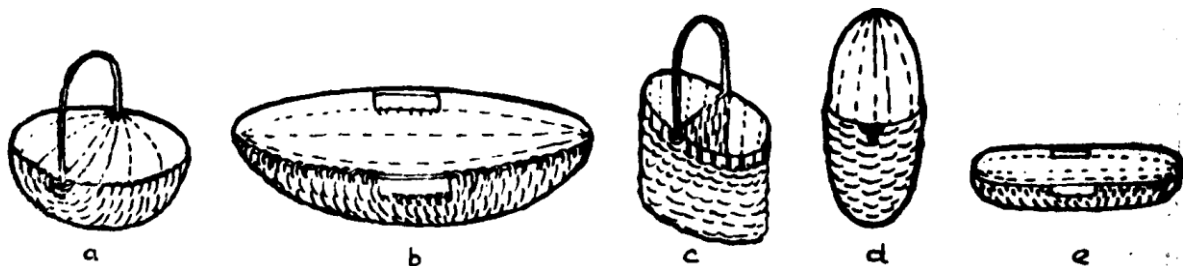
A kosár anyaga mogyoróág. A száját képező *karika* kávéfából készült, melynek két végét *farkasfogba*, faragva illesztették össze és kicsi karikákkal *lefoglalták*. Ezután kiképezték a vázát alkotó *bordákat*: a kávéfát kettőbe hasították, és hozzámérték a karikához. Minden borda egy *félkarikányi* hosszú volt. Először a *fenékbordát* erősítették a karikáihoz: *kicsi karikával* egybefoglalták, majd köréjük *rózsát* tekertek (40. a r.). A rózsza fonataiba *búdákoltatták* bele az első három-négy *bordát* vagy *karót* (40. d r.). Ezeket a kosár széleitől befelé haladva szintén körbekötötték. Rövidesen újabb karókat illesztettek (fontak) a szabad részeibe, újból körbekötötték, majd behelyezték az utolsó három-négy karót (40. c r.), ezt is befonták. A két kötés (fonat) közepén találkozott. Kötöttek *fül nélküli*: *késes*-, *pityókás*- és *polyvás*-, továbbá *füles*: *éveges*-, *kalántartó*, *cseresznyeszedő* és *almaszedő* kast (41. r.). Utóbbi kettőt *kasornyanak* is nevezték. A fiúk a velük pásztorkodó leányoknak is kötöttek seprűt, kosarat, amiért cserébe azok megtérítették az állatjaikat.

A kisebb fiúk mindennap különb- s különbeket játszottak. Ráköptek egy köre, égő szenet tettek rá, s olyat szólt, mint egy puska (374. j.). Bükkmakkot

40. Kosárkötés: a. a karika és fenékborda egybefoglalása rózsával; b-d. a bordák belebudákoltatása a rózsza fonataiba.

tűzbe dobtak, az is nagyot lőtt (374. j.). Játékokat faragtak: nyírfahéjból *havasi kürtöt* tekertek (386. j.), mogyoróágakból vagy csigolyafüzből *bakszánt* (439. j.) hajlítottak, amin a kisebbeket húzták; az ostor (503. j.) végébe követ bogoztak, a nyelét megingatták, amitől a kő messzire repült (414. j.). Utánozták a nagyok munkáját. Faággal kaszálást mímelték (338. j.). Bácsolkodtak, sajtot csináltak (340. j.). Ugráltak a bokrokon keresztül. *Csingolyáztak* a fágon (319. j.), fára mászva kergetőztek, azaz *mókuskáztak* (319. j.), a fák között jól lehetett *budákolni* (589. j.), *pisztolyozni* (591. j.), *rablózni* (592. j.). Meg-megbújtak a *cirhés* bokorban, s ijesztgették a lányokat. „Mi azt hittük, hogy elmentek, de azok csak morogtak, mi megijedtünk, futottunk, hogy lobogott a hajunk.” Szórakozásból az állatokkal is bajlódtak. A bogarakat zümmögtették (371—373. j.). A kígyó nyakcsigolyáját, *kontyát* kézzel vagy

41. Kosárformák: a. cseresznye és almaszedő *kasornya*; b. *pityókás kas*; c. *éveges kas*; d. *kalántartó*; e. *késeskas*. Pásztorkodó fiúk munkái.

ágasfával lenyomták, a fullánkját kihúzták. Kínozták, hajigálták. A kutyákat hámba fogták, csapták (344. j.).

A legjellegzetesebb fiú-pásztorjátékok, amikbe a jelenlevő leánykák is bekapcsolódhattak, a botos (653—659. j.) és bicskás (604—606. j.) játékok voltak. Nagyon szerettek *bicskapapozni* (604. j.). „Vettük kukkra a hegyes fát, ha a hegye beállt a földbe, nyert. A vesztes hátára hompot tettünk, az hozta a vizet.” A pusztákon *rómáztak* (653. j.), *tegéztek* (660. j.), *malacoztak* (661. j.). A játékszereket helyben elkészítették, s aztán otthagyták, hogy a következő alkalomra is meglegyenek. Elfelejtett bicskás játék a *kotázás* (606. j.), kiterjedt térségeken *bűzbefutóztak* (651. j.), *cikkezték* (652. j.). A libapásztor leánykák színes köveket gyűjtöttek, kutat, házat ástak (322—325. j.), kemencét raktak, kenyeret sütöttek (333. j.), főztek (333—335. j.), a „bubákat nevelték”, komámasszonyoztak (348. j.), egymást vizitelték (348. j.), lákodalmaztak (349. j.). Utánzó játékaik (322—351. j.) anyagi kellékeit a természeti környezet szolgáltatta. A növény szárakból, levelekből jósolgattak (352—355. j.), ezek különféle mutatványokra (358—363. j.), hergelődésekre (364—370. j.) is alkalmasak voltak. A nagyobbak *loptáztak* (648—652. j.), *kicsigyűrűztek* (671. j.), kézimunkáztak. A szérú közelében a boglyákban *bújócskáztak* (589. j.). Ha fiúcska is volt jelen, segített *dugácsot* (gát) *dugni* a patakon, fürödöztek.

A mezőn, ugaron pásztorokodók kevesebbet gyűjtögettek és többet játszóttak, nagyobb térséget igénylő labdajátékokkal szórakoztak: *cikkezték* (652. j.), *lováztak* (648. j.), *bűzbefutóztak* (651. j.), vagy pedig *gomboztak* (601. j.). A mai pásztorokodó gyermekek *tegézés* helyett *sztingáznak* (659. j.), a leánykák *kakaskáznak* (642. j.), *sasoznak* (568. j.). Rossz időben kevésbé volt kellemes az őrzés, de ha nagyon nem *hullott*, minden időben menni kellett, esőben, sárban, szélben egyaránt. A pásztor fázott, különösen ha mezítláb járt. Ha megázott, „a jó Isten megszáraztotta”. Az erdőn rögtönzött hajlékokba húzódtak mind az eső, mind a forró napsütés elől.

A deleltetés időpontja egybeesett az ebédidővel. Ilyenkor *tüzet tettek*, és szalonnát sütöttek. A *megehült* gyermekeknek a jó levegőn mindig jó étvágyuk volt; jóízűen, de sietve *kapták be* az ételt, hogy sok időt ne vesztegessenek a délutáni játékból. Máskor evés után *szunnyadtak* egyet, vagy viccelődtek, beszélgettek. Ha olyan helyen őriztek, ahol a monda szerint óriás járt, pl. a *Dóris nyaka* határrészben, szóba hozták azt: „Ügyelj, met jó az óriás, s lép a nyakadra.”

Két-három órai deleltetés után az állatokat felköltötték, hogy tovább egyenek, s esetenként tovább is hajtották. A délután is zajos játékok, *csármálás* és hasznos időöltés váltakozásával telt. Közben meg-megtérítették egymás állatait, vagy ijedten kapták a tarisznyájukat, s indultak keresésükre. Különösen a kisebb gyermekek és a leánykák féltek bemenni a bokrokba, nehogy medvével találkozzanak. Meg is történt ez néha, ilyenkor a tehének is *pühögtek*, *fújták magukat*. A nagy ijedelemtől otthon kijelentették: „Nem menyünk többet, met ott a medve.” „Az anyátok térgye, nem láttatok ti semmit!” — válaszoltak a szülők. Sokszor a szomszéd havasokig kellett menni az állatok keresésére. „Egyik ide sírt, másik oda sírt, míg reataláltak.” Ha nem találták meg, akkor valószínű, hogy behajtották a *káros helyekről*; ezért verés járt. Legrosszabb esetben végleg elveszett. „Egyszer elszalasztottam a bárányokat. Belementek a gabonába. Nagy búza vót. Nem mertem hazamenni. Édesapám kiabált: — Hol vagy, fiam, Rózáli? — Nem mertem szó-

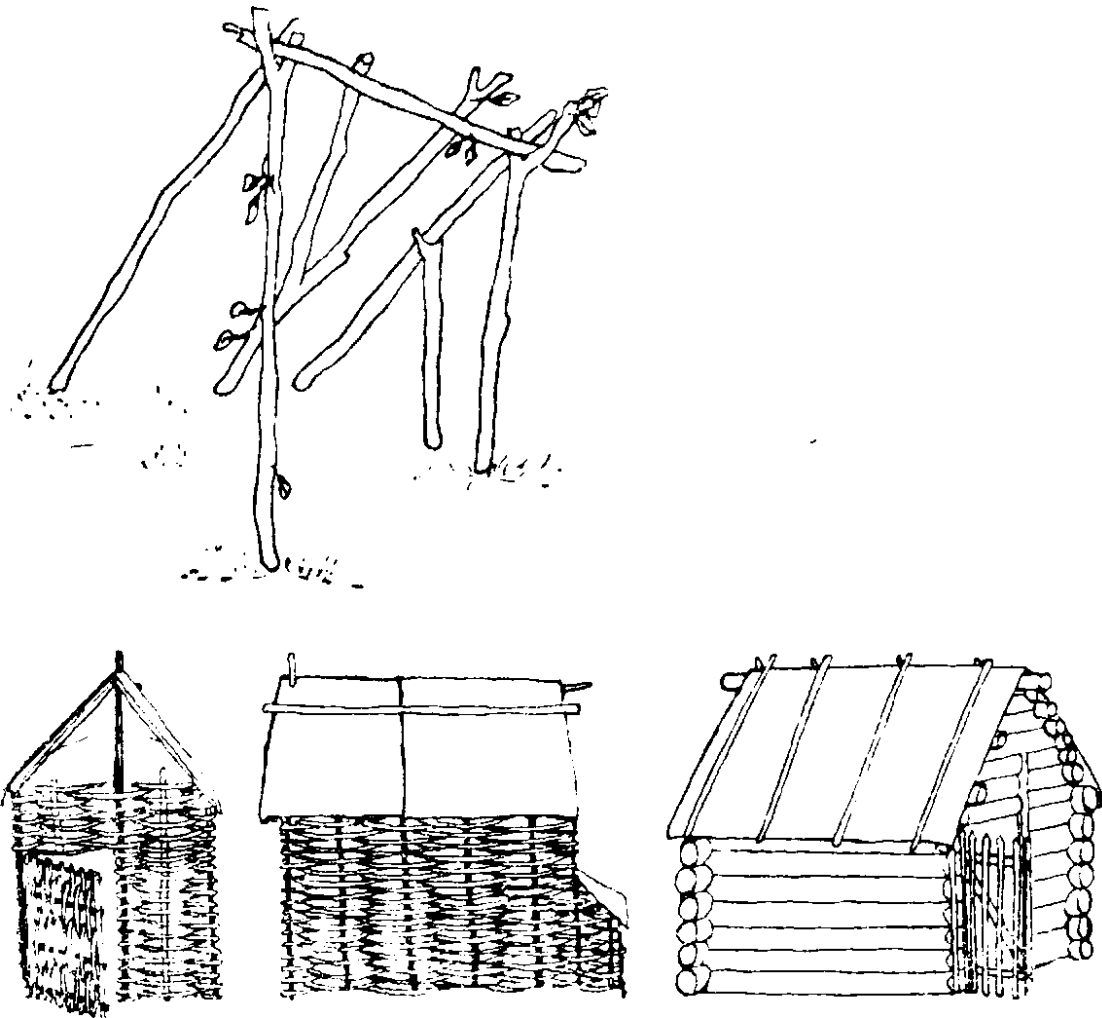
lani, met féltem erősen. — Gyere haza, met nem verünk meg! — Rám szürkűnyödött. Édesapám annyit istált, csalogatott, mondogatott, hogy mentem közelebb, közelebb, de zokogtam. — Ne félj, fiam, met hónap a seregbe megkapjuk! — De nem kaptuk meg soha. Valaki felfogta. Jegy nem vót rajtik, meg es ölhatték. Én mégsem vótam megbüntetve.” Legtöbbször azonban szigorú büntetés járt az ilyesmiért.

Estefelé a marhák maguktól *esszecsomolyodtak* s ahogy a nap *szentült el*, terelgették hazafelé, kerítették elé őket be a Rétbe. Esős időben térdig sárosak voltak. Nagy éhesen, az aznap kötött seprűvel, kosárral a hátukon, vagy a szedett gombával a tarisznyájukban tértek haza. Útközben viccelődtek, megbeszéltek a másnapi tervet. Ha későre értek haza, otthon megverődtek, mert *setében* nem lehet fejni. Otthon megkötözték a tehenet, *fejősétárba* megfejték, megették a vacsorát, egy-egy jó krumpli- vagy kömény-maglevest vagy túrós-tejes puliszkát, s lefeküdtek.

Hazajáró marhákat ma kevés gyermek őriz. A pásztorfiúk napja most is jórészt hasonlóan telik el, csak a játékaik változtak némiképpen. Ma a legáltalánosabb pásztorkodási alkalom a gazdák tulajdonában levo marhacsorda legeltetése, ugyanis hivatásos pásztor nem lévén, sorra más és más jár az állatokkal.

A *hálóban* pásztorkodó gyermekek tavasszal: április végén — május elején és ősszel: szénagyűjtés után a magántulajdonban levő kaszálókon; a *Mánik, Mátis, Kovácsgátja, Gombásbérc, Kaposvár, Vészhidárka, Mieskér, Bardóca, Székelút, Gyopáros, Törökdomb, Sárospatak, Csengörét* nevű határrészekben, nyáron át pedig a falutól 15—20 km-re fekvő havasi közbirtokossági legelőkön tartózkodtak. Utóbbiak a *Havasok, Borkútláb, Füvenyesponk, Vészbükk, Székelút, Gyopáros, Bardócarét, Pólyabérc* és *Veresvíz* nevű határrészekben helyezkedtek el. Egy-egy *szálláson, pusztán* tizenöt-húsz nagyobb iskolás vagy serdülő, egy-két öregember és száz-százötven marha is összeverődött; csak amikor legeltetni mentek, akkor oszoltak meg. Egy pásztor ilyenkor átlag négy-nyolc állatot őrzött. A havason hajlékul *esztena, kaliba* vagy *burdej* szolgált. Esztenát a legelőre a közbirtokosság, a kaszálókra pedig a gazdák építettek, szükség szerint más és más módon. A legkezdetlegesebb *fonott esztena* vázát vékony gyertyán- vagy mogyorónövényekkel (friss hajtás) befont, *muhával* bedugdosott *karók* alkották, tetőszerkezetét pedig *kampós* ágak és *fenyőkéreg*, melyek két ágasfán: a *szelemenen* keresztül nyújtott rúdon nyugodtak. Hátsó oldalából rendszerint félkör alakú, a szopós borjak számára font *kosár* nyúlt ki. A fából rótt esztena tetejét a keskeny oldalakon fekvő fenyő- vagy *nyár bornák* vagy *-gerendák* fokozatos rövidítése révén képezték ki, vagy pedig *deszkaszarvazattal* látták el, és *zsindellyel* borították (42. r.). A legelőn az utóbbi a jellegzetesebb. Alapterületük átlag 3 m², magasságuk 1,5—2 m volt. Keletre néztek, baloldalt volt az ajtajuk, sarkánál *járomba* erősítve. Az ajtó melletti jobb sarokban húzódott a tűzhely *üstfával*, szemben embermagasságban a falon a polcok, csomagok számára. Fekvőhely gyanánt a földjére *fenyőcserekét* vagy szénát, s ha volt, pokrócot tettek. A nagyobb méretű, hosszúkás alakú esztenákban rendszerint *piriccsnek* nevezett heverő is volt. Egyik-másik gazda *kettős esztenát* építtetett, istállóval és szopós borjaknak kosárral.¹³²

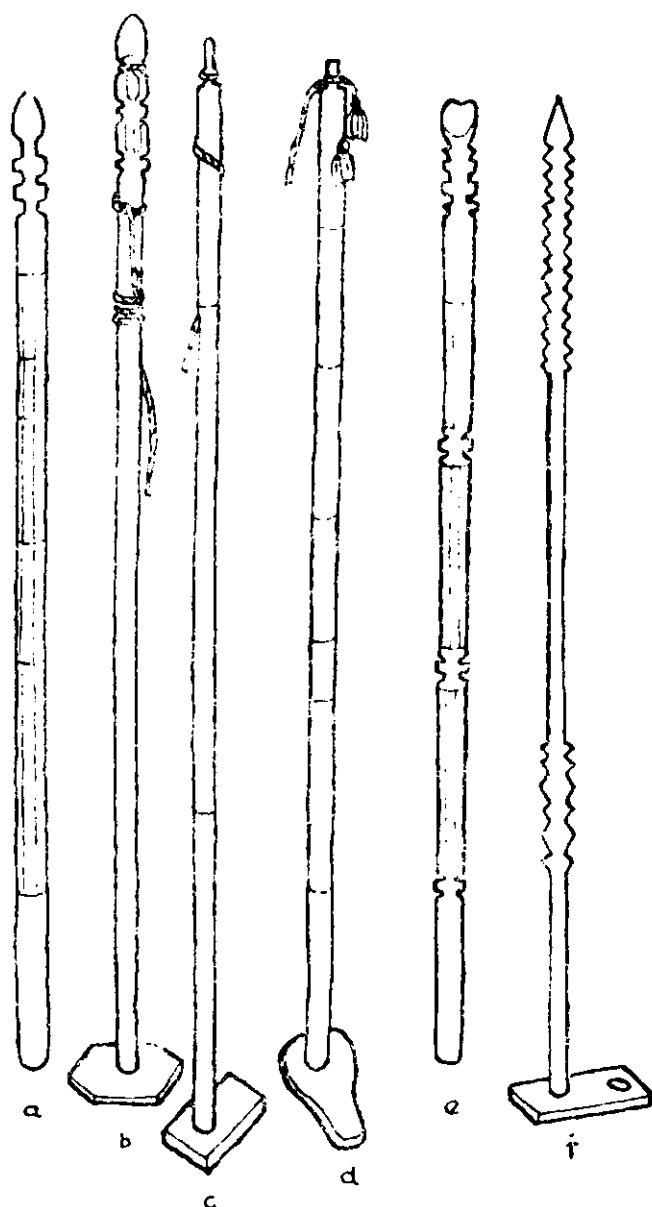
Egy pusztán csak egy esztena volt. Ebben mindenki nem férhetett el, s ezért sokan a szabad ég alatt, egy-egy fenyőfa mellé gyújtott tűz körül aludtak. A gyermekekre öregek vigyáztak fel, ők figyelmeztették, ha a tűzhöz

42. Havasi hajlékok. Fent a *burdej* váza, lent fonott és fából rótt *esztana*. Utóbbiak Orbán Lázár bélafalvi gazdálkodó makettjei után.

igen közel került valaki: „Na, húzódj, met égsz el!” Esős idő esetére menedékhelyül *kalibákat*, *burdej*okat ütöttek össze. Egy pusztán három-négy is volt belőlük. Mindegyikben három-tíz személy fért el. Ezeket az ideiglenes hajlékokat ősszel szétszedték, majd anyagukat hazaszállították. A *burdej* vázát két, egymástól 2 m-nyi távolságban álló lecsonkolt élőfa-ág vagy *lecsapolt* 2—3 m magas, földbe szúrt *ágasfa* alkotta, melyen egy *keresztbe való* rudat nyújtotta át (42. r.). A rúdra sátorszerűen, sűrűn 3—4 m-es lombos tölgy-, mogyoró- vagy fenyőágakat támogattak, és lombbal, fakéreggel, a kaszálón szénával sűrűn beborították. Az erősebb, kéreggel fedett hajlék a *kaliba*. A *burdejt* gyengébben *hányták össze*.¹³³ Huzatmentes helyre, fák közelébe állították, úgy, hogy szájukkal a puszta felé nézzenek és a csapó eső se essen be. Éjszakára tüzet gyújtottak elébe.

A tűzgyújtásnak több kezdetleges módját gyakorolták. *Kovával*, *taplóval szikrát* csiholtak, a száraz tölgyfát azzal gyújtották meg. Vagy két aszú ágasfácskát vertek a földbe, egy borókaágot keresztülfektettek rajta, amit spárga huzigálásával súroltak, míg meggyült. A tüzet megőrizték. Az üszkös *bikkcsutakot* hamuval takarták be, hogy maradjon égő szenük. Az éjszakán át lobogó tűz nemcsak melegített, hanem távol tartotta a lovakat járó apró legyeket, s elriasztotta a vadakat. Köréje helyezkedtek el az állatok is. A

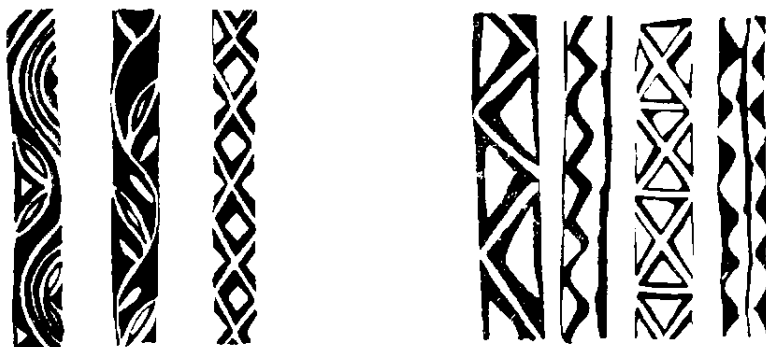
43. Juhásztor munkák. Szentgyörgyi Múz.népr.gyűjt. lelsz.: a. 6061 (Csavar Gyárfás munkája); b. 6209 (Kuskócki Pista munkája); c. 6204 (Szöcs Ferenc munkája 1911-ből); d. 6358; e. 6205 (Csavar János munkája); f. 8036. A minták neve a/ 7—8., b/ 1., e/ 1: szilvماغ; a/ 9.: barackماغ; d/ 3.: fenyőág; e/ 3.: dió.

különjárókat nem *kosarazták*, csak a marhacsordát és juhnyáját. A kosarat 10—12 darab faragott lécből vagy lombos ágakból készített 4—5 m-es *lészákból* állították össze. Alapterülete kb. 15×4 m. Bizonyos idő — három-négy hét — eltelte után *forgatták*, továbbköltöztették. A juhok közül a meddők a *meddükosárban*, a fejők a *fejőkosárban* aludtak és deleltek. Utóbbiból minden fejés alkalmával a monyator a szomszédos eszterungába terelte őket, innen viszont a fejőlikon át a három oldalán szabad, de fedett fejőhelyre, a *komárnyikba* léptek.

A szállás és főzés körül adódó munkákat egy-egy *mindenes* szerepét betöltő öregember osztotta szét. „Te fát készítesz! Te vizet hozol! Te sepresz a kaliba körül!” Máskor a *bicskapapozás* (604. j.) játék vesztese volt a víz-

© LAPFAS: 1943. VIII 10

b

c

EMLEKÜLTARTAM-KÖRKOCKI PÍDTA

WERES AMALNENEK 1946

hordó. Az esztenán a gyermek dolga volt a favágás, vízhordás, éjszaka a tűz megszítása.

A havasi pásztorkodás során tavasztól őszig, esőben, szélben, az időjárás minden viszontagsága között, a pásztorgyermek nagy természetismeretre tett szert, megfigyelések, tapasztalatok alapján előre számított az időjárás változásaira. Esőt jelzett az állatok nyugtalan, *bogárzó*, *táncoló* viselkedése, a havasi *gyík* hegyre mászása, napfelkeltekor a vörös ég, a *homályban* haladó nap, az égen napnyugtakor *víz* húzó sávok, a kelet felől jövő homály. Ha a Szent Anna-tó felől dörgött, zivatar közeledett. A varjúkárogás ősszel a havazás előjele; a vörös *naphaladta* a szélé; a reggeli szivárvány a jó idő, s különösen akkor lehet melege számítani, ha nagyon zöldes. Az égitestek járása

szerint a pásztorgyermekek megtanult tájékozódni. Napközben az árnyék irányáról tudta meg, hogy hány óra. Délben a Nap függőleges, az árnyékot könnyen át lehet lépni. Ha pálcát ütött fel a pusztán, és köréje papírra, avagy a földre írta az óra számjegyeit, majd pontosan beállította, a *kosztocska* árnyéka később is mutatott minden percet. Éjszaka az időt a *járó csillagok* és a *telihold* állásáról számították. Ezeknek a megtett útja a Napéval azonos. Mikor a teljes pályájukat bejárják, éjfélkor ott vannak, ahol a Nap délben. Csak azt kell tudni, hogy melyik évszakban mikor jönnek fel; eszerint állapították meg a virradás közeledtét. Tapasztalati alapon, viszonyításokkal a csillagképek pillanatnyi láthatatlansága közben is tudtak tájékozódni. A fogyó hold járása eltér a teliholdétól, de a két kép viszonyításából ki tudták számítani az időpontot. Este *feltetszik* az *Estéli-* vagy *Vacsoracsillag*, sötétedés után a *Kapus*, mely fényesebb a többinél. A *Fias* vagy *Fiastyúk* Péter napjától látható. Kevéssel alább helyezkedik el a három kicsi csillagból álló *Furus*. Ahogy ezek hanyatlanak a hegyre, feljön a *Hajnalcsillag*, amely a reggel közeledtét jelzi. A kaszálókra szénagyűjtés után majorságot is vittek fel. A kakas kukorékolása és a madarak csiripelése egyaránt figyelmeztetett a *virámodásra*, *pitymallásra*. Ekkor a pásztorok felkeltek, forrásvízben megmosakodtak, majd napi teendőik után láttak. Fejtek, majd mivel a *délebéd* bizonytalan volt, egyenként vagy ketten-hárman együtt reggelire főztek. Szénen *guzsbára* akasztott *kicsid üstben* felfőztek a tejet, s ebbe kását vagy laskát főztek; leggyakrabban *tejes* vagy *túrós málét* ettek. Utóbbihoz a puliszkát ellaposították, túrót tettek rá, majd *esszecsongolyították*. Az élelmet a hátukon zsákban vitték fel a havasra; volt benne rántás, literes csuporban túró, kétliteres csuporban vagy *kutiában* (doboz) szalonna, zsír, hagyma, krumpli, laska, kukoricaliszt, kenyér. Az erdőlő gazdák szekérrel is hoztak fel ételt.

Evés után feltarisznyáltak, és a maguktól elinduló marhák után eredtek. Ha nem legeltettek túl messze, delelésre visszahajtották a szállás közelébe, az árnyékba, s ők ismét puliszkát, *letört túrós pityókat*, *koslantyút*, *kását* vagy *gyilkos rántással* krumplilevest főztek. Ilyenkor sütötték meg szénen vagy szén felett nyárson a gyűjtögetett gombát, vagy pedig megfőzték. Ha délire nem, úgy estére került sor a főzésre. Egyébként a napirendjük és munkafeladataik általában megegyeztek a hazajáró pásztorgyermekével. Igaz, ők csak saját fogyasztásra gyűjtögettek. A kamaszodó fiúk cigarettáztak is: a *borsika belső kergét* lehántották, megszáritották, s papírba belegyűrva szívták. Mivel nagyobbak voltak, több időt töltöttek a *hullafa készítésével*. Az őrzés nyújtotta szabad percekben *seggbáloztak* (670. j.), *kecskét ugrattak* (618. j.), *küzdölődtek* (364. j.), verekedtek. A pusztán *cserkabolán* forgatták egymást (407. j.). Horgas bükkfából 1 m-nyi hosszú, 30 cm-nyi széles, felfelé görbülő állú *csúszkát* (438. j.) faragtak, s a hegy oldaláról a fűvön lecsúsztak rajta. A kisebb gyermeket előszeretettel ugratták be. Például azzal biztatták, hogy szájkosarat fonnak neki, s e célból fűszálat tettek a szájába, azzal az utasítással, hogy a fogaival szorítsa össze. Ekkor hirtelen megrántották a fűvet, s a fiú szája megtelt bogyós virágzattal (370. j.). *Hidaztak* (687. j.), vizet töltöttek a kabátujjába (689—691. j.). A tipikus pásztorgjátékokat: a *romázást* (653. j.), *malacozást* (661. j.), *tegézést* (660. j.), *bicskapapozást* (604. j.), *kotázást* (606. j.) ugyanolyan szívesen játszottak, mint a kisebbek.

Este az öregek *hazajáró lelkekről*, *vadleányról*, *kisértetekről*, *boszorkányok*ról meséltek. A gyermekeket vízért a sötétben is elküldték. Lefekvés előtt

imádkoztatták. Az öregek nem túrték meg maguk mellett azt, aki lefekvés előtt nem imádkozott: az ilyet elkergették.

Az mtsz megalakulása óta a gazdaság marhái a hivatásos pásztorokra bízott *vészi csordában*, a magánkézen levők pedig a hazajáró csordában legelnek. Különjárók nincsenek, csak a csordából munka miatt kimaradt állatok, ezeket őrzik még gyermekek, amellet a bárányokkal megy még ki egy-két kisfiú, és néha télen még megjáratták a juhokat. A különjáró pásztorkodás fogalma tehát hovatovább a múlté.

A juhokat őrző *pakulárok* a marhapásztor gyermekeknél jóval magányosabbak voltak. Játszani nem értek rá: „A szemük világa örökké a juhokon kellett legyen, met a farkas könnyen ellophatta.” De különben sem volt kivel: egy esztenán legföljebb monyatornak és meddúpásztornak fogadott fel egy-egy gyermeket a felelős pakulár. Csak az őrzés és fejés szüneteiben, ha már a vízfordáson, favágáson, tűztevésen is túl voltak, faraghattak fűrlyát, *írhattak szilva- és barackmagot, diót fenyőágot és szilvalevelet* bicskájukkal a pálcájukra vagy a készülő guzsalyra (43. r.). Ilyenkor tekerték juharcából a kürtöt. „De hogy dudáltak vele egyik havasról a másikra!” „A juhok mellett sok volt a szenvedés” — főként az időjárás viszontagságai következtében, mégis sok gyermek, aki négy-öt éves korától nagyapja, apja mellett az esztenára került, úgy megszerette ott, hogy született pásztornak érezte magát. Olyannak, akitől „nem fut, mint az ördögtől, a juh, hanem mejen előtte, met nem veri”. „Aki jó es, hamis es, bátor es.”

A juhok őrzésének évszakonként, időszakonként változott a rendje. Az *idő kinyílásakor* csupa meddőkől már *tavaszi serget* gyűjtöttek. Szentgyörgynap után, ha elválasztották a bárányokat, a fejősöket is felgyűjtötték. Pár napig a bácsért *kezességet* vállaló *eszténabíró* házánál fejtek, majd *kosaraztak*: a kosarat alkotó *lészakat* négy-öt naponként továbbköltöztették. Május elejéig az ugaron jártak. Itt még egy-két órát *pornyáltak* is esténként, hogy gyűljön a tej. A sötétben a juhok a pásztorok füttye alapján tájékozódtak. Május elején rövid ideig — míg ki nem tiltották onnan — a kaszálókon legeltettek. Ezután felhúzódtak a havasi legelőre. Innen augusztusban, a szénagyűjtés végeztével *visszaereszkedtek* a kaszálókra, ahol a *szentmihálykori* számbavételig maradtak. Attól fogva *Katalinig* vagy még tovább is a mezőn jártak. Az őszi időszakban a juhokat *összezsapták* a berbécekkel, s *fedezteték*, hogy a bárányozás tavaszra essék.

Az egyhangú munkát nyár derekán, pünkösdkor vagy *szentpéterkor* a pásztorünnep szakította meg. Ilyenkor a gazdák *eszténagyűlésre, télátni* mentek a havasra, ahol maguk fejtek *tojáshajba*, s most dőlt el, hogy jár-e juhonkint 7 kg túró és 1 *kupa* orda, vagy csak *félviderbe estek*, vagyis a megállapodott teljes tejmennyiséget vagy annak csak felét adja. A pakulárokat sülttel, pálinkával vendégelték meg.

Egyik-másik kisfiúban ma is él még a pásztorkodás vágya. Így nemrég egyik első osztályos gyermek hazulról a juhok mellé szökött. Egyébként csak a hivatásos pásztorok gyermekei járnak sereggel, szegődött juhásztor-gyermek már nincs. Így ez az életforma a gyermekek körében veszít jelentőségéből.

A falugyűlésen választott szegényebb rendű csordapásztorok gyermeket nem fogadtak fel szolgának, csak felnőtteket, akik viszont mégis fiaikkal együtt látták el a feladatokat, vagy időnként teljesen rájuk hárították azokat. Említettem már, hogy a háború idején a szomszédos Bélafalván több nyáron

át gyermekek őrizték a disznó- és kecskecsordát. Pásztoréletükben nevezetes esemény volt a húsvét, amikor a gazdáktól ajándékot: festett tojást, kalácsot, *perecet*, *madarat* (28. r.) kaptak. Egyezség szerint *Gyümölcsoltó* vagy *Szentgyörgy* napján *álltak ki*, majd *Szentsimonkor* végeztek. Ezután nagy zsákokkal házról házra járva emlékezetből hajtották fel a bért, állatonként egyezség szerint 3—9 kupa *vegyes*: felerészben *ősz*-, felerészben *tavaszigabonát*, s nemegyszer nyelték is a megérdemelt szidalmakat.

Az elmúlt évben a hazajáró csordát a gazdák felváltva őrizték: s e munka gyakran háruult fiúgyermekükre. Újabban ismét van fogadott pásztor.

Az állatgondozásból kivétel nélkül minden gyermek kivette a részét. A kisebb leányok enni adtak a csirkéknek, krumplit főztek a disznóknak, hátravitték és a *válúba* öntötték a *moslékot*. A kisfiúk annyira szerették a báránnyokat, kecskéket, borjúkat, hogy maguk ajánlkoztak: „Enni vetek, édesapám.” „Megitatom” — pedig még egy marok szénát is alig bírtak fel. Ahogy nőttek, szüleik — ha nem *érkeztek* — rájuk merték bízni a marhákat, lovakat is. A tíz éven felüli már nemcsak az etetéshez, hanem a *takaromány* előkészítéséhez is értett. A moslékot fiúk-leányok egyaránt el tudták készíteni: *répát reszeltek*, leforrázták, *rátöltötték* a *törekre*, majd ráöntöttek egy szórólapát lisztet. A répareszelést állandó feladatul kapták. A *rázotthoz* szükséges szénát és *összalmát* a nagyobb fiú az *odorfához* szegezett kaszán *elhúzta*, majd *összerázta*. Az *ázalékot* vagy *áztatottat* az apa és fia vagy két gyermek készítette. Egyikük *cseberúddal* benyomta a cseberbe a *búzaszalmát*, *polyvát* és *töreket*, másikuk vizet mert rá. A gyermek a rúd hosszabbik végét fogva segített bevinni a csebert az istállóba és berakni az állatok elejébe. Reggelre rendszerint *töreket*, *ázalékot* etettek. Fejőstehén elé kosárban *összerázott* nyers burgonyát és *répát* is tettek, „mert ha a száján betöltik, ő es kiadja”. Délire és estére az *estálló feléről*, *odorból* vagy boglyából két-három villa szénát, megszáritott *kótot* vetettek a *saroglyába*. A lomb csak *szükség*takaromány volt, mert *megmattult* tőle a marhák szőre. Jórészt az istállóban, cseberből etettek, de néha az állatot vezették ki az udvarra, a kút elé. Reggel és délután etetés közben a disznó alól a nagyobb iskolásfiú, sőt az erősebb leányka is négyágú *vasvillával* kihányta a *ganyét*, majd *aljazásként* a *kaszalyból* villával szalmát hozott, s az állat alá terítette. A marha és ló *kefével*, *kaparóval* való *pucolása* a tíz-tizenkét éves fiúgyermek állandó feladata volt. A lekefält marhaszörből *lopta* (408. j.) készült. Mihelyt a *jármot* felbírta, körülbelül tízéves korában, a fiúgyermek már segített befogni a marhát. A nagyobb iskolás leány a derekára kötényt kötött, majd székre ülve a szelíd tehenet jobbról vagy balról, két kézzel *sétárba* megfejte. A *csintalan*, *nehézfő* állattal a gazdasszony foglalkozott. A juhot csak az esztenán fejték. A gyapját júniusban a havason a gazda megnyírta. A bács vagy a gyermeke segített: ő fogta meg előbb a juh fejét, majd a lábát. Most márciusban már *nyírik*.

A gyermekek ma is segédkeznek az állatgondozásban. A kisebb iskolás leányok dolga a szárnyas, disznó és borjú etetése, a krumplifőzés, néha a moslékkészítés, reggel a csorda indulásakor a *kicsapás*, este a hazahajtás, ritkábban a tyúktól takarítása. Ugyanezeket a feladatokat a kisebb fiúk is elvégzik. A szarvasmarhákat, lovakat a nagyobb, VII. osztályos legénykék egyaránt etetik, itatják, tisztítják. Az istállót is kitakarítják. Mivel kevés a gyermek, a nemek közötti munkamegosztás nem olyan határozott, mint régen.

Szénamunka

Mivel Esztelneken minden birtokosnak volt kaszálója, a szénamunkából nem sok gyermek maradt ki. Kár is lett volna, mert ezt amolyan kirándulásfélének tekintették. Április végén a gazdák egy hétre családotól felköltöztek az erdőre *kaszálótakarítani*. Ilyenkor a nagyobb fiúk a bokrok *felnyesésében*, a szemét és a *honcsokok elgereblyelésében* segítettek, a kisebbek pedig összehordták és csomóba rakták az ágakat, és persze, mint rendesen, vizet hoztak, és az állatokat etették.

Augusztus végén, akinek aratója nem volt, újból családotól az erdőre költözött, ezúttal *szénacsínálni*. A kaszálás meghaladta a gyermekek erejét. Ezt a munkát a „rendbe beállt” kilenc-tíz éves fiúk legfőljebb faággal próbálták utánozni (338. j.). A rend *berzegetésében*, *elpallásában*, két-három ágú *favillával* való *forgatásában* viszont kisebbek-nagyobbak részt vettek — előbbieik inkább még játékból, utóbbiak pedig igazi munkás szándékkal. Újabban régi törött vasvillát *állítanak be*. Másnap *takartak* Míg egészen meg nem száradt, kisebb csomókba: *villatenyérbe*, *purkulyba* vagy nagyobb csomóba: *merékécskébe*, estére pedig *buglyafenekbe* raktak össze a szénát. Másnap, különösen ha *megereszkedett*, még *elgereblyélték*. Míg a szülők a *buglyát* rakták, ha a szél *fűtt*, a hat-hét éves gyermekeket *tapodni* állították oda.¹³⁴ Hogy a szél ne *hányja el*, a buglyára végül követ tettek. A kisiskolás szekérrakáskor is tapodott, vagy a csípős legyeket kézzel vagy lombos faággal elhajtotta a tehenekről. Hazafelé menet a lejtős *Közbércen* a szekeret fékező *bojtra*, a *farkazóra* ült. A faluba beérve a szénásszekér tetejére kérezkedett.

Az évente kétszer-háromszor sorra kerülő mezei és kerti szénacsínálásban a gyermekek munkáját hasonlóképp vették igénybe.

Ma az mtsz-től *részibe* bérelt kaszálókon a régi módszerekkel és eszközökkel folyik a szénamunka, csupán a favillát cserélték fel vasvillára, s ebben a tíz éven felüli gyermekek nemre való különbség nélkül egyformán részt vesznek.

Földművelés

A földművelésre legkövetkezetesebben a középgazdák *szorították rá* gyermekeiket, mert az ő helyzetük követelte ezt meg leginkább. Persze főként a nagyobb iskolásokat; a kisebbekre még csak kevésbé megerőltető, kiegészítő feladatokat bízta.

Igy a szántóföld és gyümölcsöskert tavaszi tisztogatásához nem kellett nagy erő: a kicsik is fel tudták szedni a köveket, összegereblyélni és elégetni a szemetet, előhordani a lenyesett ágakat. A *ganyézás* már nehezebb munka: az apa csak a kilenc éven felüli fiát vitte magával, hogy segítsen a trágyát *villával* a szekérbe *feldobni*, majd *lehányini*, *szétteregetni* a földön. *Borozdáláskor* (az első barázda húzása), szántáskor a hat-hét éves fiú vagy nagyobb leányka az állatok előtt állt, s vezette azokat, hogy ne térjenek ki a barázdából: a *rudat* vagy a *fejüknél való* láncot fogva bal felől előttük ment. Mikor az eke szarvát fogó gazda siettetni akarta, rászólt: „lépjél előttük”, s rácsapott az állatokra. Ha viszont lassítani kellett, a gyermek koppintott a pálcával az állat orrára. *Összeszántás* esetén (pl. ősszel) jobbra, *kétfelé szántáskor* (tavasszal, vagy ha túl koporsós [domború, egyenlőtlen] volt a föld) balra tért a föld végén. Ha tökéletlenkedett, „ő es kapott az ostorral”. Jó földben három *vékaféreteje* megszántása — kb. három órai munka — után pihentek, etettek. *Nehéz, készületlen, gyepes* vagy *megnyomult* földben, pl. a

Szárastován nevű agyagos határrészben faekével való szántáskor, ha három lovat fogtak be, könnyű, az állatot nem terhelő hét-nyolc éves gyermeket ültettek fel az elsőre, vagy a *borozdásnál* kevésbé húzó hátsóra, a *csábelire*, ahonnan *kender-* vagy *szíjostorral* hajtott. Ha hasonló esetben négy ökröt fogtak be, egy fiú vezette az állatokat, egy másik a hátsó pár mellett menve *csapogatta*. Ha rossz földben csak *tekeregetek* az állatok, nehezek gyanánt az ekére gyermeket ültettek.

Egyik-másik nyolc-kilenc éves fiú *ragaszkodott hozzá*, hogy az *eke szarvát* megfoghassa: „Édesapa, adja sze ide, én es meg akarom fogni.” A szülő jó földben bármelyik szántáskor megengedte. Utána sétálva nézte, *kommendálta*: „Ereszd nagyobbra [döljtsd jobbra] vagy kisebbre [bal felé]!”; „Ne nyomd az ekét!”; „A taliga kereke menjen a borozdába!” Ha az eke *kiszökött*, *visszacurukkoltatta* az állatokat, vagy *megettért*. A föld végén kidöntötte az ekét, *esztekével megdöfögte*, *leszedte* róla a *gaszt*, megtisztította a vasát. A gazda megmutatta, hova kell a *láncot* akasztani, hogy a mélységet *beállítsa*. *Tollóbuktatáskor* csak három-négy ujjnyira *szántottak le*, hogy a magvak kikeljenek, majd novemberben a ráterített trágyát jó mélyre *alaja szántották*. Tavasszal a tavaszgabona alá épp csak *megetturkálták* a földet. A tíz-tizenkét éves megbízható fiú önállóan is szántott. A felszínre került *kukoricacsutikákat* a kisebbek gyűjtötték össze. A vakondtúrásos földet több ízben is *elbornálták*, míg olyan sima nem maradt, „mint a ház földje”. A *borna* fogai közül a kisebb gyermek *lekapdosta a gaszt*, majd apjával együtt a föld szélére *esszehúzta*, vagy a barázdába kitette. Ha a föld nagyon *hánta-vetette* a boronát, sok szülő gyermeket ültetett rá. A nagyobb fiú *biztos állat* esetén a tehének, lovak előtt ment, ha nem, hátulról hajtott; ilyenkor azonban kisebb testvére vezette azokat. Az állatok pihentetésekor a kisebb gyermek megállt előttük. Kétszeri vagy többszöri munkavégzés után már önállóan végezte ezt a feladatot a gyermek. Az első boronálás után a *forgó gallyakat* (nagyobb göröngy) a család apraja-nagyja *fészifokkal*, *kapafokkal*, *fabottal elgallyalta*, *elpotyolta*.

Lehetőség szerint a kertet is felszántották, csak a kisebb virágos- és zöldségeskertet ásták fel. Ebben a nagyobb iskolásfiú is részt vett. A vetésen a kisebb fiúgyermek is jelen volt. Segített a *zsákból* a *magvetőbe* tölteni a gabonát, és míg az apa dolgozott, etette az állatokat a gyepes széleken, illetve a szekérből. Ha verekedtek, közéjük állott az ostorral. Vetéskor más dolga nem volt, mert a gazda előbb a barázdához, majd a friss földben látszó saját lábnyomához igazodott. A kapásokat (kukorica, répa, disznótök, mák, gyalogpaszuly) egyesesen és szintén *szórva vetették*. Utána még elboronálták a földet. Csak a krumplít *ültették fészekbe* vagy *sorba*; eszerint az I—II. osztályos gyermek *hánta a likba*, majd *bétakarta*, vagy ha *ekekapával húzattak sort*, a marhákat vagy gyeplőjükénél fogva a lovakat vezette. A kerti munkában főleg a leánykák vettek részt. A kisebbek egy *parcellacsukát* kértek, amit önállóan gondoztak. A nagyobbakat — tíz-tizenkét éveseket — megtanították veteményezni, palántálni. A *petrezselymet*, *murkot*, *sorba*, a *retket* távolabb eső borozdába, az *uborkát* fészekbe vetették. Termesztettek még *salátát*, *paradicsomot*, *káposztát*, *fűszerféléket*, *koliándert*, *sáfrányt*. A virágoskert gondozása teljesen a nagyobb iskolás leányok hatáskörébe esett.

Búzagyomlálni testületileg ment az egész család: *acatólóval* vagy *szurkálóval kiszúrták* a *csipkét*, *konkolyt*, *gyomot*. A zöldségeskert gyomlálását és gondozását nagyobb iskolás leányra bízták, *köntösnek valót* ígértek érte. Május vége felé, ha *felsarangozott*, de *fejét* még nem *hánta ki* a búza, a fiúgyer-

meket kiküldték, hogy a marhákkal, juhokkal *leetesse*. A répa *gyíritése*, *sarabolása*, a csemegekukorica *fiókjának* leszedése szintén gyermekmunka volt. Kapálásra a kilencévesnél kisebbeket csak szükségből fogták be. A nagyobb leánykákat rendszeresen vitték saját földjükre s az egyházi birtokra napszámra, bérmunkára egyaránt. Az *aratásban* is jórészt csak a kilenc éven felülieket foglalkoztatták. Az alig nagyobbakat, főként fiúkat már kalákába is hívták *kötelet vetni*. Egy-egy félmarok frissen *levágott* gabonából ki-ki tetszés és szokás szerint készítette a kötelet. Jó hosszú gabonából leginkább *csavart kötelet* formáltak: a gabonanyalábot kétfelé véve a fejénél *esszetették*, s jól-jól *megcsavarították*. Ha még két-három szálat közéje tekertek, majd a vegeit a többi szál közé dugták, *biztos kötelet* nyertek. Más változatban a megcsavarítás után a jobb kézben levő csomót még kettéválasztották, s közrefogták vele a bal kézben levőt; ez volt a *keresztcsavarásos kötél*. Az elhullott szálakat is gyermek *gereblyélte* össze. *Kalonyázáskor* segített *esszehordani* a *kévéket*. Székerrakáskor a kisebb fiúgyermek megállt a marhák előtt, a pálcával ütötte az orrukat, hogy ne menjenek a *burján* közé. Lejtős oldalon a nyolc-kilenc éves megbízhatóbb fiú az apja felszólítására *síkra kötötte* a kereket: a láncot megakasztotta a *fentők* közé. Hordás után a nem sokkal nagyobb a csűr odorjába felhányt gabonát *rendbe rakta*, hogy több férjen. Ha *esszekavarta*, nem lett elég *formás* a rakás, úgy rakta fel, „mintha az árvíz hozta volna”, az apja rászólt: „Ne kalócsáld esze!”

A kerti vetemény betakarításában s főleg *eléhordásában* inkább leánya vett részt. A gyümölcsöt, ha nem eltevésre szánták, *lekosztolták* (farúddal leverték), vagy kosárba, magvetőbe *lecsüktették*, fiúk-leányok egyaránt. A paszulyt, borsót cséppel *kicséptették*, vagy zsákba téve *megtapodták*. A kukorica egy részét, amit *malomba tötöttek puliszkának*, a családtagok: gyermekek, felnőttek együttesen *törzsölték*, sűrölték le. A takarmányozásra szánt mennyiség *bontására* viszont *törzsölő-kalákát* hívtak, amiben iskolások is részt vettek.

Az iskolás gyermekek ma is részt vesznek a földművelésben: nemcsak a háztáji gazdaságban, de szüleiknek az mtsz-ben is segítenek. Kisebb-nagyobb leányok-fiúk egyaránt jelen vannak a föld tisztogatásán. Az V. osztályos fiúk felrakják a szekerre és le is ürítik a trágyát, a nagyobbak szét is terítik. A veteményesben ásnak valamennyien. Szántáskor a lóvezetés a fiúk feladata, a nagyobbak egyike-másika az ekét fogja. A boron ára ülés ma is szokásos; némelyik fiú rajta állva hajtja az állatokat. A krumpli ültetésében valamennyien részt vesznek, a veteményezésben inkább a leányok. A répakapálásban, gyomlálásban a fiúk és leányok segítségét szintén igénybe veszik. Kaszás aratáskor kötelet vetnek, egyik-másik fiú kötözni is tud, ritkán a nagyobb leányok kalonyáznak. Persze gyakran előfordul, hogy a gyermek otthon marad ilyenkor, kistestvéreire vigyáz. A székerrakásban a nagyobb fiúk segédkeznek, a krumpliszedésben valamennyien, a zöldség előhordásában a leányok. A virágoskert gondozása a nagyobb iskolás leányok állandó feladata. Ősszel néhány hétig iskolai gyakorlat keretében krumplit szednek, vagy gyümölcsöt szüretelnek. Napszámra is járnak a nyári vakációban: kapálni, *fekete ribizkét szedni*. Foglalkoztatásuk mégsem olyan rendszeres es következetes, mint régen.

Erdőlés

Az *erdőlés*: a *fakészítés* (a fa kidöntése és ágaktól való megtisztítása) és a *fuvarozás* különösen a szegények számára jelentett fontos megélhetési forrást. Ez a *vágtér* közelségétől függően egy- vagy kétnapos férfimunka volt, melyben

fiúgyermek is segítettek: a kisebbek az állatokat legeltették, vagy kézben előhordták az *aprófát*, illetőleg a *rönkök előhúzásakor* a *csutakok* között vezették a marhát, a nagyobbak pedig *láncfarokra* kötötték a fát az ökrök, tehenek után, vagyis a lánc egyik végét hurokkal a *járomszeghez*, a másik végét a fába vert *kankos karikához* kapcsolták. Hazafelé menet a lejtős Közberceni *síkra*, havas úton *vágóra kötötték* a kereket; utóbbi esetben a kerék láncon csúszott.

Ma az iskolások ritkán erdőinek, ehelyett viszont nyáron napszámra *csemeteültetni*, kapálni járnak.

Házimunka, kendermunka

A föld *megöntözése*, a falak *lepallása*, a *sepregetés*, *mosogatás*, *portörítés* — tehát a *takarítás* — gyakran a leánykák, a *favágás*, *fa-* és *vízbehordás*, *borvízhordás*, *tűzgyújtás* és *udvarseprés* pedig rendszerint a fiúk dolga volt: egyezség szerint felváltva végezték ezt. Állandó gyermekmunka volt a cipőpucolás is. Nyáron, mikor a szülők a mezőre mentek, minden ház körüli munkát, még a *bevásárlást*, állatok ellátását s a kistestvér gondozását, etetését, dajkálását is a hat-kilenc éves leánykájukra hagyták, akit alkalomadtán még azzal is megbíztak, hogy *szopó* testvérkéjét délben az anyjához a mezőre kivigye.

Főzni a kisebb leányok még nem tudtak, legföljebb zöldséget takarítottak, és anyjuk hazaérkezte előtt vizet tettek fel főni. A tíz-tizenegy évesek már megfőzték a *rögtönételeket*: krumplit, tojást *rántottak*, *esszegombolygatták* a *gombócot*, *pityókatokányt*, *köménylevelest*, *túrós pityókalevest* készítettek, s szükség esetén ki is vitték a mezőre. A tizenkét évesek már *fuszulykalevest*, *paprikást* is tudtak főzni. Kenyérsütéskor a kisebb leányka vizet töltött a *kovácskeveréshez*, a nagyobb szitalni ajánlkozott, de az anyja nemigen *hagyta*, mert a tizenkét éves még *pall*.

Disznóöléskor a gyermekek a *perzseléshez* szalmát hoztak elő, vizet töltöttek a *hurkamosónak*, s kolbásztöltéskor a belet szurkálták, majd bekötötték a végét; jóízűen ropogtatták a perzselt disznófület, s elhordták a szomszédba a *kóstolót*.

A mezőgazdaság szövetkezetesítése előtt majdnem minden család természetesen egy-két kalongya kendert. Ezzel sok baj volt, jócskán jutott belőle a nagyobb iskolás leánynak is. *Nőni* például csak ott ment két felnőtt, ahol gyermek nem volt. A kezdőt az anyja figyelmeztette, hogy *markoljon* jobban, húzzon ki nagyobb tincset, mert így gyorsabban megy a munka. Aki nyűtt, ugyanaz *berzenéből* (apró kender) kötelet is vetett, amivel *bekötötte* a *kévét* (kötözött), s hogy száradjon, három lábra *szétkecskélte* azt.

A megszáradt kender virágját a gyermek is ki tudta kézzel *súrolni*, a magas kender magját viszont inkább a nagyobbak *törték*, vagyis *csépeltek ki*: pokrócon a fejeket egymással szemberakták, majd sulyokkal vagy *kézicséppel* *kiverték*. Ezután a kévét feladogatták a szekérré, és segítettek *áztatni* elvinni a *Rét* nevű határrészre. Az őszi folyamán otthon *buzgalomból* már a kilenc-tizenegy évesek is tiloltak; és hogy anyjuk *feltéphesse*, megfogták a *leléhelt* kendert. Tízéves korban már kezdtek *perselgetni* (fonni) is. Orsóként *facska*, guzsalyként közönséges ág is megtette, a rátett rossz csepüből (a jóért kár lett volna) olyan vastag fonalat fontak, hogy „a béka megbotlott volna benne”. De azért nem ment kárba: *húskötözőnek*, szőnyegszövéshez *ontoknak* jó volt. *Matollálni* még hamarabb megtanultak: bal kézzel a vállukhoz támasztották az orsót, jobb kézzel a széken vagy asztalon elhelyezett *matollára* ve-

zették a fonalat, a *keresztjénél* mindig felülről, a *felső felén* mindig alulról, ügyelve, hogy *kabolát ne vessenek*, félág ne keletkezzék. A tíz-tizenkét évesek *tekerőlevélről legombolyították* a fonalat. Szőni még általában nem tudtak. A kisebbek meglazították és *kenőccsel* megkenték a láncfonalat. A *varrásban* sem jutottak a babaruhánál tovább, csupán egy-két olyan kisleányt lehetett hamarabb megbízni hasznos munkával, mint a férfiing *tűzdelése*, akinek hajlama volt rá, és még ezt is irányítani kellett: „Három-négy szálacska csak a tű aljába, sűrűn jöjjön, szép legyen.” Az iskolában a lányok kötést, horgolást, a fiúk modell- (miniatűr munkaeszköz) faragást tanultak. Mindezt otthon is folytatták. Sokan öt tüvel *kesztyűt*, *gyapjúharisnyát* kötöttek, vagy lepedőszélre, párnavégre, törülközőre való *csipkét* horgoltak.

Ma az iskolás gyermekek leginkább a háztartási munkából veszik ki részüket. A lányok mosogatnak, megfőzik a reggelit (tea, tej), vacsorát, nyáron az ebédet is, s takarítanak. A kisebbek sepergetnek, port törölnek, ablakot mosnak, a nagyobbak súrolgatnak, szőnyeget ráznak. Az utóbbit s az udvarseprést fiúra is rábízzák. Mosáskor a fiúk vizet hordanak, a kisebb leányok apró tárgyakat: zsebkendőt, sapkát mosnak, vasalnak. A nagyobbak mindenben segédkeznek. A kisleányok már felvarrják a leszakadt gombot, megstoppolják az elszakadt zoknit; a munkából — ahogy nőnek — egyre többet vállalnak. Több gyermeket rendszeresen küldenek bevásárolni. A nagyobb leányok nyáron át fésülik, mosdatják, öltöztetik, etetik kis testvérüket, sőt szükség esetén még pelenkát is mosnak. A kendermunkáihoz nem értenek, nincs honnan. Igaz, az mtsz-ben egypár évig természetek lent, így a gyermekek is nyűttek, kötöztek, a fiúk segítettek a kévétet székérre rakni s a városba vinni, ahol nyersanyagként értékesítették.

Inaskák, cselédek, dajkacskák, szolgálók

A gyermeki munkaerőt tehát a falusi ember — különösen a jobbmódú, akinek a gazdaságában több tennivaló akadt — nehezen nélkülözözhette. Ha otthonról nem került ki, idegenből pótolta: *inaskát*, *cselédet*, *dajkacskát* fogadott.

Inaskának, *marhapásztorkának* egy-egy nyári idényre, helybéli vagy szomszéd falusi gazdákhöz szegényebb rendű, de nagycsaládos gazdák kilenc évet betöltött gyermekei szegődtek el, egy rend fehérneműért és posztóruháért, vagy esetleg pénzért. Ha az inaskák a havason őrizték az állatokat, életmódjuk a *hálóban* levő társaikéhoz hasonlított, ha viszont a falu közelében pásztorkodtak, bármilyen más fiúgyermekre tartozó munkával megbízhatták, s gazdáik éppúgy büntették őket, mint saját gyermeküket.

Cselédet egész évre — újévtől újévig — a jobb gazdák fogadtak karácsony táján. Bérét, mely a gyermek életkorával együtt emelkedett, írásbeli szerződés rögzítette: rendszeren benne foglaltatott egy rend *posztógúnya*, egy vagy több rend fehérnemű: *csepűgagyacska*, *csepűing gyócsgallérral*, egy pár *bakkancska* és *valamicske pénz*.¹³⁵ A szolgálat *próbahéttel* kezdődött: ha a gyermeknek nem tetszettek a körülmények, nem volt köteles maradni. Az inas reggel, míg a gazdája felkelt, kitakarította az ólat, segítséggel a gazdaságban felmerülő legváltozatosabb megbízásoknak tett eleget, töreket áztatott, a csebreket betette az állatok elé, lekefélte a marhákat. Nyolc-kilenc óra felé reggelizett. Erején felül is dolgoztatták. Nagyobb birtokosoknál együtt dolgozott a gazdával, annak fiúgyermekével. Este sokáig foglalkoztatták: éjfélig is főztek vele a krumplit. Éjjel az istállóban aludt. Tápláléka szegényes volt, kenyere

fekete: külön *tekenyőben sütték* neki, s állítólag egyik gazdasszony meg petróleumot is csepegtetett a tésztájába, hogy ne szeresse. „Kettővel [két ujjal] fogd a túrót!” — figyelmeztette az ilyen, hogy ne egyék túl sokat. Ha a cseléd beteg lett, időnap előtt elbocsáthatták, bérét azonban egész esztendőre meg kellett adniuk.

Fizetett gyermekdajkára, a faluban ritka helyt volt szükség, hiszen majdnem mindenütt volt annyi gyermek, hogy a nagyobb vigyázhatott a kisebbre. A környékről viszont gyakran jöttek érdeklődők, akik a szegényebb nagycsaládoknál célt is értek. Így több kisleány alig járt ki egy-két osztályt, máris megkezdte a *kóválygást*. A falusi gazdák jórészt csak nyárára, három hónapra *fogadták fel*. Az otthon maradó kisleánynak kijáró minden munkát rábízták, de főként a kicsit etette, *ügyelt* és mosott rá. Városi úriházaknál gyakran egész évre szegődötték, s ha meg voltak elégedve vele, továbbra is ott marasztották. Egyezség szerint fizették.

Egyik-másik kilenc-tíz éves leányka már *mindenesként szolgált* a faluban vagy a közvetlen környéken, ez azonban ebben az életkorban még nem volt általános jelenség.

Napszám, részesmunka, bér munka

A nincstelen vagy csekély birtokú gazdák el nem szegődött gyermekei szüleikkel együtt idegen földeken dolgoztak.

Így egyesek a helybeli *jócskagazdák* s az egyház birtokán *napszámra* gyomláttak, kapáltak, arattak és szedték a krumplit, némi hús, gabona, kukoricaliszt vagy tej fizetségért, illetve *harmadában* kapáltak és *kilencedén* vagy *tizedén* arattak.

Mivel Esztelneken, csakúgy, mint a legtöbb székely faluban, a *kicsi föld* nem tartott el mindenkit, „s gyárban sem dolgozhatott a szegény ember gyermeke, mert az nem volt”, 1848-tól az első világháborúig nyaranként sokan Moldvában keresték meg vagy pótolták a kenyerüket. Szántani-vetni még a nagyobb gazdák is átmentek, hogy aztán dologidőre hazatérjenek. Akinek pedig földje is volt, és sok gyermeke is, „abból jutott elmenni es, s otthon es maradt”.

A századfordulón évente öt-hatezer székely járt át mezőgazdasági munkára.¹³⁶ Az Ojtozi-szoroson négy-ötezerre rúgott a háromszéki átkelők száma.¹³⁷ Az esztelniekiek Mărășești környékén, a Negro Ponti bojár földjén dolgoztak. Előző évben a bojár megbízottja: a *vityil*, majd a hatáskörét átvevő helybeli intéző, a *káplár* szervezte és felírta a jelentkezőket. A három hónapra vagy egy évre szóló *parsussal* útnak indulókat helybeli lótartó gazdák szekéren szállították át a munka színhelyére. A szekerest a Sósmező és *Herzsa* közt székelő vámhivatal tisztviselői jól ismerték már, útlevelét jóformán meg sem nézték, s csak bólintották: „Bun pașaport.”* Ezért a szekerest utasai is *bunpasaportnak* nevezték.

A bojár földjén tavasszal és ősszel a marhatartó emberek szántottak, vetettek; a velük levő apró gyermekek a marhát hajtották. „Olyan fickó vótam, még nem bírtam fel a jármot, mán mentem” — emlékezik vissza egyikük. Az asszonyok, leányok, két-négy héten vagy két hónapon át céklát kapáltak. Voltak köztük kilenc-tizenkét éves leánykák is. Míg a nagyobbak *két sort vittek*, ők alig tudtak eggyel is megbirkózni; sokszor ki kellett segíteni őket,

* Jó útlevel

s ezért *egysoros* volt a nevük. Ősszel kukoricát, szőlőt szedtek, kukoricát csépeltek. *Setétől setétig*, kora reggeltől késő estig dolgoztak, csak délben pihentek. Bérbe napi egy *frankot*, a gyermekek annak felét, 50 banit kaptak, ezért nevezték *félfizetéseseknek* is őket. Élelmiszerként kukoricalisztet, paszulyt, túrót, rizst, hetente egyszer húst, a férfiak pálinkát kaptak. Maguk közül *bakatárt* (szakács) választottak, az főzte meg hazai szokás szerint a puliszkát, *kásalevest*, *káposztalevest*. A máját hidegen is ették, piros paprikával. Szállást a mezőn felállított hosszú építményben kaptak, melyben priccsek voltak néhány párnával, rongypokróccal megvetve. Takarót ki-ki otthonról hozott magának. Este az öregek beszélgettek, a gyermekek *hamiskodtak*, futkároztak. Vasárnap nem dolgoztak. Ilyenkor a felnőttek bementek a faluba a kocsmába, ahol italon kívül szalámit, kenyeret is vásároltak.

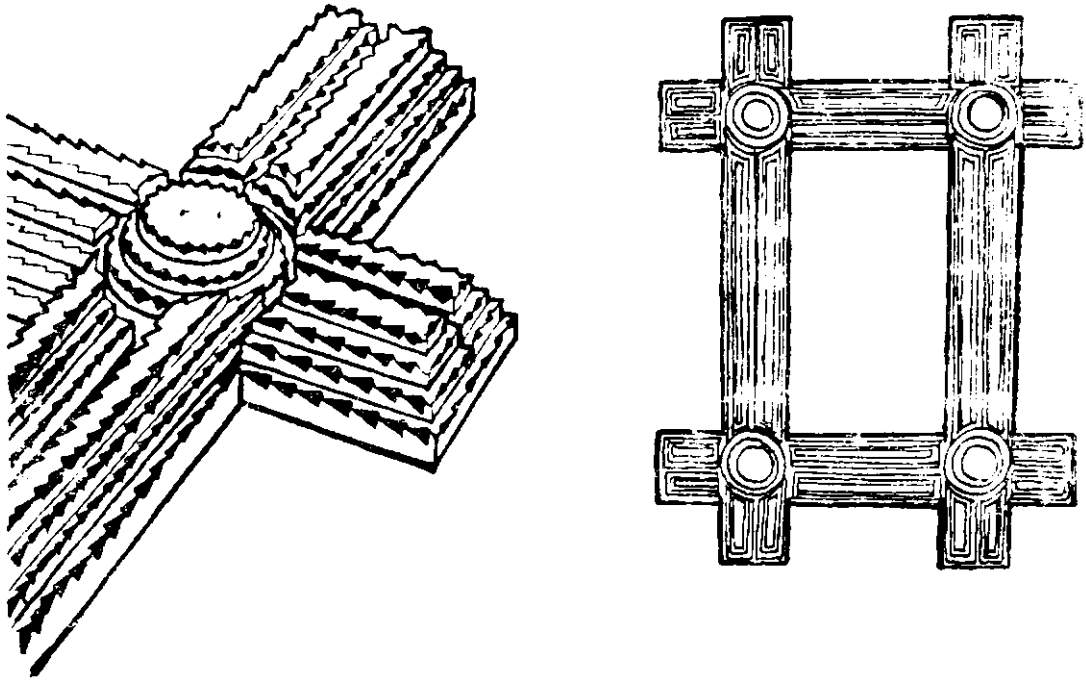
Iskola

A gyermek szabad idejének két ellensége, a munka és a tanulás közül a század elején még legtöbbször az előbbit választották szívesebben. Hát még korábban, amikor a tekintélyes múltú, a felvidéki ifjúságot középfokon képző eszternelki iskola ellenére a lakosság egy része írástudatlan maradt.¹³⁸

Az analfabetizmus áldatlan állapotán a múlt század utolsó évtizedei változtattak. Egyrészt a helyi viszonyok némiképp javultak: az 1875-ben községi jellegűvé vált, két tanerővel működő iskola épületét 1890-ben úgy megjavították, hogy „felszerelése kielégítővé vált”,¹³⁹ másrészt az iskolareform kötelezővé tette az oktatást, amelyhez egyben az alábbi általános érvényű, átfogó tantervet dolgozta ki.¹⁴⁰

Sor-szám	Tantárgyak	I.	II.	III. osztály	IV.	V.	VI.	Heti óraszám
1.	Hit- és erkölctan	2	2	2	2	2	2	12
2.	Magyar nyelv	9	9	9	9	7	5	48
3.	Mennyiségtan (számтан, mérтан)	5	5	5	5	4	4	28
4.	Beszéd- és értelemgyakorlat	2	2					4
5.	Földrajz			2	2	2	2	8
6.	Történet					2	2	4
7.	Polgári jogok és kötelességek					1	1	2
8.	Természetráajz					2	2	4
9.	Természettan						2	2
10.	Éneklés	1	1	1	2	2	2	9
11.	Rajzolás			2	2	2	2	8
12.	Kézimunka, kézügyesség	(2)	(2)	(2)	(2)	(3)	(3)	(14)
13.	Gazdaságtan, háztartástan					2	2	4
14.	Testgyakorlás	1	1	2	2	2	2	10
	Összesen	20	20	23	24	28	28	143

Az első osztályban a gyermekek megtanultak írni-olvasni és húszig számolni. Olvasókönyvük közmondásokat, gyermekverseket, mondókákat, köszöntőket, gyermekjátékokat, népmeséket és mondákat is tartalmazott, tehát néhány népköltészeti alkotást az írott betű útján közvetített. A beszéd- és értelemgyakorlatok révén a kicsik földrajzi, természetrajzi és gazdasági ismeretek birtokába jutottak. Gyakorlati órákon horgolni, kötni tanultak, testgyakorlási órákon mozgásos játékokat játszottak. A további osztályok olvasókönyvei játékot már nem tartalmaztak, közmondásokat, meséket, mondákat, köszön-

44. Képkeret. Iskolai kézimunka. Faragta Kerestély Zoltán 1948-ban.

tőket viszont igen. A gyermekek fokozatosan megismerkedtek a nyelvtan, fogalmazás, számtan, mértan alapvető kérdéseivel. A földrajz kezdetben helyismereti, majd tágabb körű ismereteket nyújtott. Kézimunkaórákon a kisebbek papírhajtogatással (523—531. j.), agyagmintázással (447, 467. j.), szalmafonással, a nagyobb fiúk fafaragással foglalkoztak (44. r.). A III—IV. osztályban a lányok megtanultak harisnyát kötni, majd varrni: szegélyezni, aszúrozni, gomblyukazni, foltozni. A gazdasági és háztartási ismereteket alsóbb osztályokban egyszerűbb házi és iskolai gyakorlatok, az V—VI. osztályban kerti munka közben sajátították el. E tanterv révén, amint azt Benedek Elek is megállapítja, a hatosztályos népiskola hasznos ismeretek gazdag kincsesházát nyitja meg a nép gyermeke előtt.¹⁴¹

Csakhogy az esztelneki szülők a taníttatással nem nagyon törődtek. „A beiskolázás gyenge volt”¹⁴² — emlékezik vissza Könczei Mariska néni, jelenleg kilencvenhat éves nyugalmazott tanítónő. „A büntetést kiszabták ugyan, de nem hajtották végre.”¹⁴³ „Gyere iskolába, met kiírnak” — hívta egyik gyermek a másikat. De a válasz ez volt: „Ha kiírnak, béírnak.” A mezei munkák időszakában sok gyermek hiányzott. „Sok vót a dolog, édesapám nem győzte, ezét nem mehettem.” Ezért sokszor még decemberben is jött új elsőosztályos. Jött, ha volt megfelelő téli ruhája, mert ennek hiányában sok szegény gyermeknek otthon kellett maradnia. A legtöbben legfőljebb két-három osztályt végeztek el: „Még két évet sem jártam. Nem vót miből. Sokan vótunk.” „Csupa két telet jártam.” A gyermekek maguk sem lelkesedtek a tanulásért; sokszor eltekeregtek akkor is, ha a szülők küldték őket. „Az iskola mellé eleget mentem, de bé nem. A szilvafák hegyére. Búdákoltam a patakban, a Barát-cserébe.” Ilyen körülmények között előfordult, hogy maradtak a betűvetésben olyan járatlanok is, akik később *katonáéknál* szokták meg az írást. A szülők nem gondolkoztak mind egyformán. Egyik semmibe sem vette a tanulást, a másik pedig fölismerte a jelentőségét, még áldozatot is kész volt hozni érte.

„Szegényebbek vótunk, mint Cs. K., s méges hála Istennek mind a kilenc gyermeket iskoláztattuk.” „Ha a kötényemből es, de iskolát adok nekik!” — küszködött egy másik szegény asszony is.

A század elején az esztelneki iskola részben osztott volt: együtt tanultak az I—III. osztályosak és a II—IV. osztályosok, úgyhogy egy teremben 80—82-en is voltak. A helybeli és környékbeli (kurtapataki, lemhényi) származású tanítók mellett került ide távolabbról, Csíkból, sőt Szeged vidékéről jövő is. Az 1930-as években részben románul tanítottak. Az oktatás délelőtt-délután folyt, déli másfél órással az órák között rövidebb szünettel. Sok gyermek, mivel nem tudott délire hazamenni, tarisznyában magával vitte az ebédjét. Könyvet nem, de palatáblát, palavesszőt mindegyiküknek vettek. A kézimunkaórán főleg kötni, horgolni tanultak, vagy kukoricalevélből fontak. A fiúk agyagból állatfigurákat és maketteket gyúrtak, faragcsáltak. Az ilyen jellegű gyakorlati oktatás azonban — amint azt Bartha Károly pedagógiai szakíró szövé is tette¹⁴⁴ — nem volt kielégítő, mivel túl kevés gazdasági szakismeretet nyújtott: semmivel sem mozdította elő a gazdálkodás belterjessé fejlesztésének ügyét. Az iskolában a „komisz tanítók” fegyelem alatt tartották, gyakran jól *megrokolyázták, vérbe gübülték* a gyermekeket. Hasábfára térdeltették, pálcával a tenyerébe vertek. „Mefogtuk a lábujjunkat, s a tanító ütöte a fenekünket” — mesélik emlékeiket az idősebbek. Ebből a szülők nemigen csináltak kázust: „Rossz voltál, biztos megérdemelted”; „Rossz fát tettél a tűzre.” Amelyik szülő mégis felelősségre akarta vonni a tanítót, azt a tanító a *kankós pálcával* kergette ki. Kritikus esetekben a gyermek kijelentette: „Én nem mejek többet iskolába, met nem vótam hibás” — s tényleg kimaradt, vagy átment a szomszéd faluba.

Mindamellet az iskola kellemes élményeket is nyújtott a gyermekeknek. Itt kerültek kapcsolatba az egykorúak, s ez a gyermektársadalom kiépülésének az alapját jelentette. Szünetben jókat játszottak, *lovastak* (349. j.), *küldj király katonáztak* (632. j.), *gomboztak* (598—603. j.). A leánykák *bittyköveztek* (597. j.). Egyik-másik tanító maga is tanított játékokat. Évente egyszer, *húshagyató hétfő* vagy *kedd* délutánján egy-egy krajcár belépti díj ellenében a tanító bevitte őket a bálba, megtáncoltatta, vagy *Gergely pápakor* rendezett külön táncot számukra. Húsvétkor versenyt futottak, májusban egy napot *majlisoztak* a *Cserében*, a *Kerekcső* oldalában. Ilyenkor egy nagy üst krumplit vittek ki oda, megfőzték, abból mindenkinek jutott. Játszottak, énekeltek egész nap.

Az oktatás körülményeiben a felszabadulás utáni tanügyi reform hozott változást: ténylegesen kötelezővé tette a hét-, nyolc-, majd tízosztályos általános iskola elvégzését, kibővítette a tantervet. A szakképzett tanítók, tanárok tágas, korszerű épületben, új pedagógiai módszerekkel nevelik az ifjúságot. Azóta a tanulás a legfőbb gyermekkötelesség.

Játékalkalmak

Az esztelneki gyermekek szülei minden igyekezete ellenére se nevelődhetek volna szívós, edzett, dolgos és kiegyensúlyozott felnőttekké, ha kettős kötelességük, a tanulás és munka mellett nem jut alkalmuk a játékokra is. Szerencsére mindig nyílt egy-egy kis rés az önfeledtség felé. Mert az iskola, ha idejük egy részét le is kötötte, össze is hozta az egykorúakat: alig várták, hogy szünetre kimehessenek, már *verődtek* *essze*. Sőt órán sem *ölte meg* őket a tanulás, a figyelés. Sokan *bubáztak* a pad alatt (327, 458—463. j.). Tor-

naórákon maguk a tanítók állították körbe játszani őket. A tipikus gyermekmunkák mellett is rendszeresen folyt a játék: nyáron a *házpásztornak* ott-hon hagyott kisleányok egy-egy udvaron, kapu előtt, *estállófelin* (istálló padlása) vagy *pajtában* feledkeztek bele hatod-nyolcadmagukkal úgy, hogy csak édesanyjuk vesszője *zavarta, sirította haza*. Meg kellett *paskolni* őket, hogy ráébredjenek: a kiadott feladatokat nem végezték el *tisztességesen*. Nyugalmasabb időszakban, ha dolguk végeztével estefelé a szülők kiültek a kapu elé a padra, látótávolságban ott játszadoztak a gyermekeik is. Esős időben is szabad volt a felnőttek engedélyével egymáshoz átszaladni. Az, hogy mennyire *foglalkoztak* a tizenkét éven aluli gyermekkel, a gazdaság nagyságától, kívánalmaitól s a családtagok helyzetéből fakadó munkamegosztástól függött. Néhol úgy hozta a helyzet, hogy a gyermek életében „a játéknak kevés helye volt”. „Nemigen engedtek, hogy esszetömörüljek a többiekkel, örökké dolgot adtak”; „Vasárnap délután es s este vagy kártyát csináltam, vagy csebet”; „Nem engedték, hogy kószáljak ide s tova”; „Mikor V. osztályos voltam, meghalt édesanyám. Rám maradt a sok munka. Nem értem rá játszani.” Szerencsére ez nem volt általános.

Szórakozásra leginkább ünnepek előestéjén és délutánján került sor. „Milyen víg es vót a nép. Szombaton este mán kezdték a játékot. A fiatal nem lakott jól vele.” Vasárnap a gyermekek „alig tették le a kalánt”, a hétköznapinál jobb ruháikban már mentek estig. A szülők csak csóválták a fejüket: „Mi az istent tudnak ezek a leánykák játszani, hogy örökké annyin vannak?”; „Menjünk, met játszanak a fiatalok” — mondták, s leültek nézni, hallgatni. Egy-egy *víg kedélyű* felnőtt maga is bekapcsolódott. Általában nem nézték rossz szemmel: „A játék jobb magánfoglalkozás, mint a televízió.” „Csak akkor méltatlankodtak, ha valami kár történt. A gombozásért [598—601, 603. j.] otthon sok baj volt.”

Csak a legnagyobb dologidőben, a *kaszálás bėjövelekor*, takaráskor szünetelt mindennemű szórakozás; akkor *megérte* (elégedettséggel töltötte el) a pihenés is.

Játék

A személyiségükben nap nap után gazdagodó iskoláskorú gyermekek játéklevele hasonlít is, de el is tér kisebb társaikétól: a kiskorból örökölt szórakozási módok újabbakkal egészülnek ki, s valamennyi fénykorát éli.

A kisebbek: hat-kilenc évesek továbbra is szívesen játszadoznak a természettől készen kapott játékszerekkel (318—340, 525—541. j.), különösen akkor, ha szűkkörű társaságban vannak. Ebben a civilizáció előhaladása s a külső hatások kevés változást hoztak, legfőljebb annyit, hogy ma a sárból nem *pogácsát*, hanem *tortát* gyúrnak (334. j.), és homokvárak is pompásabb (323. j.). Nyilván többfélét látni filmekben, tv-ben, könyvekben, s a táborból hazajövők újabb ötleteket hoznak. Ennek ellenére a kisfiúkat továbbra is érdekli a *lódítófárol* elhajítható *sárpuska* (413. j.).

A növények, amelyekkel a játszást csak tenyészési idejük korlátozza, inkább a kisebb leányokat vonzzák, bár a jóslások (352—357. j.) a nagyobbakat is érdeklik, a beugratásban (364—370. j.) főlhasználható adottságaikat pedig a fiúk is felismerik. A bogarakat a kisebb legénykéek nyáron át fogják és kínozzák (342, 371—373. j.).

A téli kinti szórakozások életkortól, nemtől, a játékosok számától egyaránt függetlenek. Minden gyermek szeret *iszánkodni* (321. j.), *hóembert* készíteni,

(446. j.), *hógomolyázni* (365. j.). Régen házi készítésű *korcsián* (436. j.) és *csáklyán* csúszkáltak, ma Pákén készítettett *szánkón* (437. j.) ereszkednek le a *Pisti lőtején*, a *Barátkertben* vagy az *Újmező tetején*, patakparti kisebb lejtőkön, sőt a patak jegén is, de itt bottal kell lökniök a szánkót. Régebb még holdvilágos estéken is kint szánkázott a gyermekesereg.

Forró nyári napokon legszívesebben *feredni* (320. j.) mennek. A sekély patak vizét a nagylegények *duzzasztják fel*, s ebben az iskolás fiúk segítségét is igénybe veszik. A *dugácsot* két-három, a patakot átérő egerfatörzsre *dugják*, az oldalból fejszével vagy kapával kivágott 1/2 és 1 m²-es *hompdarabokból* 2—3 m magasra; széleit *cövekekkel* rögzítik. Alul középen négyszögű lyukat hagynak a víz lefolyására, ezt alkalmankint *dugják* csak be. Kisebb dugácsok a falu között is vannak, a legsikerültebb azonban a *Felszeg* végén levő *régi fürdőhely*. A pálinkafőzde mellett is van egy vízzel telt mély gödör, ahol kedvükre *lubickolhatnak*. A fiúk egymást *belévetik* a vízbe, megtanulják a *ku-tyaúszást*. A leánykák inkább *másznak*. A víz szélén egyébként homokozásra (322—325. j.), mozgásos és testedző játékokra (566—614. j.), szalonnasütésre egyaránt sor kerül.

A fantáziálásra még igen hajlamosok a felnőttek életét utánozzák: a leányok *pesztrálokodás*, *libapásztorkodás* közben *menyasszonyt*, *vőlegényt* vagy *nyoszolyót* (349. j.) alakítanak. A fiúk a bárányok mellett *hol háborúznak*, *hol kaszás férfiként faággal állnak a rendbe* (338. j.), míg a határpásztorok meg nem szalasztják őket. A *lovazásra* (349. j.), melybe a kisleányok is befogóznak, az iskolaudvaron kerül sor.

A játékszerek elkészítése (371—531. j.) — maguk vagy kistestvérük számára — érdekes foglalatосkodás. Rendszerint szűkkörű társaságban kerül rá sor, csak a csapatjátékokhoz szükséges eszközök előállításában szokott részt venni az egész csapat. Időponthoz is főképp az alapanyag köti: a *tilinka* (383. j.), *doromb* (382. j.), *havasi kürt* (386. j.) tavasszal szólal meg, a nedvkeringés megindulásakor, a *kocsánymuzsika* (388. j.) ősszel, a *disznóhólyagzergő* (395. j.) télen. Másrészt készítésüket a pillanatnyi ösztönös igény teszi szükségessé: ahogy az idő annyira *felenged*, hogy a szabadba lehet menni, a fiúk máris *nyilat* (422. j.) vesznek a kezükbe, eső után viszont *vízimalmot* (398—399. j.) lehet mozgásba hozni, *papírhajót* (530. j.) tenni a vízáradatra; télen *csáklyán* (434. j.) lehet csúszkálni. A pásztorkodást alig lehetett elképzelni *kürttekerés* (386. j.), *ostorfonás* (503. j.), *bakszánhajlítás* (439. j.) nélkül.

A játékkészítés igazi mesterei mindig a fiúk voltak. A kisebbek csak az egyszerűbbeknek mertek nekifogni, így a *síp-* és *kürt-féléknek* (377—388. j.), *ludgé-* és *disznóhólyagzergőknek* (394—395. j.), *cérnakarika-traktornak* (440. j.), *szőrloptának* (408. j.), egyszerűbb szerkezetű *nyilaknak* (422—424. j.), *sárkánynak* (445. j.), *csepű-* és *pityókapuskának* (425—426. j.), *parittyának* (415—416. j.), *bakszának* (439. j.). A nagyobbak szívesen próbára tették kez ügyességüket bonyolultabb szerkezetű, cifrább vagy munkaigényesebb darabok kifaragásával. Nem kellett hozzá más, csak bicska és egy kis türelem, *bíbelődés*, s már kész is volt a kis kör alakú, recés szélű *surrogató* (390. j.), *pergentyű* (397. j.), *vízi-* és *szélmalom* (399, 402. j.), *fakard* (432. j.), *nyilpuska* (423—424. j.), *kelepelő* (393. j.), *gólyaláb* (433. j.), *korcsia* (436. j.), *csáklya* (434. j.), *csúszka* (438. j.), *szekerke* (441—442. j.), *kovácsok* (465. j.), *famadár* (471. j.) vagy a keréken forgó *pillangó* (403. j.). Az iparosok gyermekei *bőrhulladékból loptát* (410. j.), *bakancsszemből álljfeljancsit* (466. j.) készítettek.

Az iskolai kézimunka-gyakorlatokat: papírhajtogatást (523—531. j.), munkaeszköz-faragást (493—502. j.) otthon is szívesen folytatták, hisz azok is játézsükségüket elégítették ki. A lányok ebben, mint a játékszerkészítésben általában, hátul jártak. Ők legfőjebb a lágyszárú növényekből: *cikorjavirágból*, *hagyma-* és *búzaszálból* formáltak sípot (379—381. j.), továbbá *kocsányból muzsikát* (388. j.), *gombból* fűztek *surrogatót* (391. j.), gyufásskatulyákat raktak *vonattá* össze (444. j.), mert a faragcsálás nem az ő kenyerük. A *bubukakészítésben* (455—463. j.) viszont fölülmúlhatatlan fantáziáról tettek tanúbizonyságot: *cérnából* (461—462. j.), *facskából*, *rongyból* (458—461. j.), *ku-koricacsutkából* (457. j.), *tojásból* (455. j.), *agyagból* (447. j.), *makkból* (449. j.), *cseregolyóból* (450. j.) egyaránt kedves apróság „született”, akinek ruhára, ágyneműre, *bojtorjából*, *útilapuból* készült (329, 474—478. j.) *bútorokra* is szüksége volt.

A bolti játékok elterjedésével lassan megcsappant a játékkészítési kedv. Ma valahol a feleútján tart.

Az egyszerű páros játékok a kisebbek körében továbbra is népszerűek. A lányok tanteremben, iskolaudvaron, otthon kint és bent egyaránt szívesen összefogóztak *süfűtyölni* (535. j.), *malomszökésben szökletni* (532. j.), tenyerüket ritmikus szövegre ma is összeütik (596. j.). A tíz éven aluli fiúk sem az alkalomban, sem a helyben, időpontban nem válogatnak: bármikor és bárhol nagy virgoncsággal *talicskázna* (615. j.), *dobolna* (616. j.), *törik a mákot* (617. j.), *ugranak kecskét* (618. j.). Otthon a csúrajtóra vagy szín alá minden gyermek szerel fel *hintát* (405—406. j.); a *lipinkához* (404. j.) nem kell más, csak az udvaron egy gömbölyű fa meg egy deszka. *Cserkabola* (407. j.) viszont ma már nincs. Régen a falu egy-két gyepes térségére, egyik-másik *réti* pusztára szereltek a nagylegények, de uralták is: amikor ők vagy a kamaszok voltak a láthatáron, gyermek nem merészkedhetett a közelébe.

Az iskoláskorú gyermekek mozgáskultúrájában, ritmusérzékében, alkalmazkodóképességében, gondolkodásmódjában és magatartásában nap nap után észlelhető fejlődés alkalmassá teszi őket a szabályokhoz, meghatározott mozdulatokhoz, tánchoz, erőpróbákhoz vagy gyorsasághoz, továbbá párbeszédhez vagy dallamhoz és néha eszközökhöz kötött népi játékokban (532—720. j.) való részvételre. Ezeknek Esztelneken nagy a számuk: életkor, nem, létszám és alkalom, a játszóhely adottsága és a hangulat szerint lehet válogatni köztük. A kisleányok rendszerint a mozdulat bájoságát feltételező énekes-táncos játékokat (532—565. j.) kedvelik; jó időben, ha sokan vannak, azért fogóznak körbe. Ha viszont nem nagy a társaságuk, *kockáznak* (608. j.), *loptáznak* (641—650. j.), *szökőköteleznek* (613—614. j.). A fiúk ezalatt botos (653—662. j.), bicskás (604—606. j.) játékokkal szórakoznak, vagy *gomboznak* (601. j.), *golyóznak* (602. j.). A kergetőzésen (566—588. j.), elbújáson és megkeresésen (589—592. j.) alapuló ősi mozgásos vagy testedző, minden népnél elterjedt játékokat mindkét nembeli ifjúság kedveli. Esős időben is egyként el tudnak szórakozni a benti értelem fejlesztő és szórakoztató játékokkal (663—720. j.), köztük a zálogkiváltásokkal (681—686. j.), fejtörőkkel (716—720. j.).

Egyes játékokat emberemlékezet óta játszanak, mások divatszerűen jelennek meg és tűnnek el. Népszerűségük is változó. A játékkincs részletes elemzésére külön fejezetben térek majd ki.

Játszótársaságok

A játszótárs megválasztása általában az alkalomtól függ: kötött létszámú állandó játszóközösségről, csapatéletről, bandázásról nem hallottam Eszteleken. Az iskolaudvaron szünetekben egy-egy évfolyam vagy az összevont osztályok tanulói (I—III. osztályosok és a IV—VI. osztályosok) játszottak együtt; annyi gyermek, amennyit a játék jellege megkívánt. Nem szerint is ennek megfelelően különültek el, de korántsem kötelező módon: néha a legénykék, különösen a kisebbek is *beléfogóztak* a leánykák énekes-táncos játékaiba és viszont. A nagyobb fiúk már inkább *megzavarták, megkergették* a leányokat. Rang, vagyon, gazdagság az iskolaudvaron állítólag sohasem számított: „Nem tartották fére az orrukat”; „Nem vót különbség iskoláskorban. Nagygazda s szegény gyermeke együtt játszott.”

A nyári hétköznapi játszóalkalmakon — legelőn vagy otthon — szomszédság szerint szerveződtek a gyermekek, átlag négy-öt évnyi korkülönbséggel. Ha nem került egynemű és nagyjából egykorú társaság, a kicsi testvérek a nagyobbak közé *vegyültek*. „Mint kicsi leányka örökké a legények között farkazó voltam. A nagyobbak között fintorogtam, somfordáltam” — emlékezik vissza az egyik asszony, s bizonyoságként bármelyik fiújáték menetét pontosan elmondja. Azok viszont igyekeztek megszökni előle: „Ne figyeljen utánunk a kicsike, még ha édestestvérünk es.” S fordítva, „olyan es sikerült, hogy egy örökké a kisebbek között ment”. Vasárnap délután több lehetőség közül válogathattak. Némelyek, különösen a kisebbek, *megebódogultak* a szomszédsággal; egy-egy szülő nem is engedte messzebb őket. Mások szűkebb, három-négy tagú közösségben, *cimboráik* társaságában töltötték az időt: ebben a rokonszenven kívül már a társadalmi hovatartozás is kezdett szerepet játszani. A felszegi nagyobb gazdák fiai például az alszegi módosabbak közül választották baráti körüket. Legtöbben mégis a közös játszóhelyek valamelyikén *csomolyodtak össze*, ahol együtt volt a környék apraja-nagyja.

Több *társas hely*, több *csoporthely* volt a faluban, s ki melyikhez *bátrabb* volt, ahhoz ment. „Csak a találkozóhely volt a fontos, a játék ment magától.” A templomból hazajövet megbeszélték: „No, hej, hol találkozunk?” A döntést rendszerint a lakóhelyihez való közelség befolyásolta. A két falurész ifjúsága rendszerint elkülönült egymástól: „Az Alszeg és Felszeg mintha két, egymástól idegen község lett volna.” Később, mikor már kevesebb volt a gyermek, néha összejöttek, de akkor is sok *huzavona* volt közöttük. Ebben, bár nem kizáró jelleggel, a társadalmi különbségeknek is volt némi szerepük. A felszegiek java része szegény volt. Le is nézték őket, *sötétebbeknek* nyilvánították. A jobb gazdák rendre leköltöztek a *Középszerre* vagy az *Alszegbe*. „A zárda-templomon alól módosabb ember nem is igen barátkozik a felsőkkel.” A megoszlás a szomszéd falusiakkal való kapcsolatban is érvényesült: a felszegiek nagyon összetartottak a kurtapatakiakkal, az alszegiek pedig a csomortániakkal, mert velük jártak közös templomba. Vendégeik így búcsúztak: „Vasárnap itt voltunk, aztán jövő vasárnap is jövünk.” Néha a bélafaliviak is átrándultak az alszegiekhez.

Falurészenként is több játszóhely volt: a Felszeg erdőhöz közel eső társasága tavasszal és ősszel a *Nagykerthben* és a *Hosszúkerthben* gyülekezett. Itt 80—100 ár nagyságú kaszálók voltak, ahonnan Szentgyörgy napján vagy május elsején, ahogy a fű nőni kezdett, kitiltották őket. Ezután a *Malomkút* vagy *Jézuskút* környéki gyepes helyen, a *Cserében* (erdőszéle) vagy az ikon levő nagyobb *térségeken* játszottak. Akik a Hosszúkerthen alul laktak, tetszés

szerint oda vagy a 30 holdnyi területű füves, egy darabocská erdőt is magába foglaló *Barátkert*be vagy *Zárdakert*be jártak. Ez volt a falu legnagyobb játszótere. Ide jöttek át a kurtapatakiak és a középszeriek is. Nyáron a Barátkerthez tartozó *Kerekcső oldalába* (erdőszél), az iskola udvarára, útra, terekre szorultak. Az alszegiek lefelé húzódtak; vagy a templom melletti alkalmas *pusztán*, vagy az úton játszottak, sétáltak, s a Kiss Jenőné előtti szabad téren szórakoztak.

A játszókön átlag négy-öt éves korkülönbség szerint több csoportra oszoltak. A kisiskolások rendszerint különváltak a kilenc-tíz éven felüliektől, akikhez néha csatlakoztak az *ismétlősök* is, „met azok es iskolások”, máskor meg külön játszó társaságot alkottak. „Tizenöt éven alul nem vegyültek a nagyok közé, met azok durváskodtak, elkergették a kisebbet, csak akkor vették bé, ha ügyesebbecske vót.” „Én velem egykorúakkal nem cimboráltam, csak nagyobb korúakkal” — emlékezik vissza egy asszony, aki nemcsak *lisztlangos*, *rangos*, hanem *csiribiri*, a szokottnál élénkebb és *hangadó* is volt. Értékelték azt is, ha egy kisebb *komolyabb* volt. Egyébként inkább a temperamentum, mint a származás döntötte el, hogy ki legyen a játékban az *indítványozó*, *vezető*, *szervező*: *vizsla*, *talpraesett*, *élelmes*, *értelmes*, *találékony* gyermek és talán *erélyes* is, akinek *megvölt a szókincse*. A nagyobb is szívesen vállalta magára ezt a szerepet. Rendszerint ő kezdeményezett: „Gyertek, egyet bújóskaázzunk!” — s toborozott társaságot magának. „Ezt jácodjuk, ki jön velem?” — hívta a másik a társakat. Ha egypáran elkezdtek a játékot, mindjárt csatlakoztak mások is. „Mi jácodhatunk-e?” — kérdezték. Minden ajánlkozót *beosztottak*. Csoportjátékokban főként azt kedvelték, aki *kitűnt* a játékban: *hanyag*, *mula*, *hunyas*, ügyetlen gyermeket kevésbé szívesen vettek be, „met mindenki azt akarta, hogy ő nyerjen”. A nem kívánt szerepet *kiszámolóval* (231—300. j.) vagy *cinkushúzással* (sorshúzás) *osztották rá* valamelyik társukra vagy csapatra. Az indítványozó szerepkörébe tartozott a *szabálytalanságok* észrevétele, s ha ez összeveszéshez vezetett, a rendetlenkedőt kizárták. Féltrehúzódo gyermek is mindig került: „Hívtak, de én nem vótam olyan világi”; „Én nem vótam olyanféle hamis, komikus gyermek. Nem mentem afféle játékokba. Leginkább báméskodtam. Itthon küzdölödtünk, esszefogóztunk, melyik az erősebb.” Más meg csak azokba a játékokba nem kapcsolódott be, amelyekben ügyetlenebbnek érezte magát. Így az egyik legvígabb leányka, aki nagyleány korában is hangadó volt, új játékokat honosított meg a faluban, a *vettetőzéstől* (631. j.) idegenkedett: „Azt kértem, ne jácodjuk, met féltem, valamelyik leesik s a feje bétörök.” Másvalaki a labdajátékokban (641—652. j.) nem mert részt venni, mert nem tudta *kikapni* a labdát. Volt, aki a hegyes bottól irtózott: „Nemigen rómáztam. Hamar megüti az ember egymást. A lábán es keresztülmehet. A *cegapeccézésben* (577. j.) „aki nem tudott futni, kellett hogy bogározzon egy napig es”. A túl ügyetlent aztán biztatták, a szerencsés viszont mondókákkal próbálták megrontani (301—302. j.).

Sorrend a játszásban nem volt. „Örökké cserélgettük, hol egyiket, hol a másikat, mikor melyik eszünkbe jutott”; „Egy alkalommal egy rend kicsidég tartott, kezdtük a másikat”; „Inkább váltogattuk, te ezt, met ez jobb. Egyik az egyiket találta ki, másik a másikat. A többi utána mondta: ez jó, ez nem jó”; „Végigjácodtuk nagyjából mindegyiket.” Mikor kifogytak az ötletből, akkor a „Mit jácodjunk, békát nyúzzunk” mondóka (686. j.) s ma az ehhez társuló zálogszedés és kiváltás következik. A játékok részét alkotó

vagy azok zavartalan lefolyását biztosító mondókák mellett az egymás helyzetére, tulajdonságaira utaló társas gyermekmondókák (138—237. j.) is itt keltek életre.

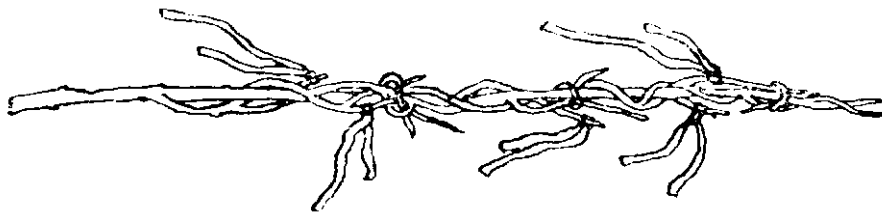
Ma üresek a játszóhelyek. Az iskolaudvaron szünetekben még játszanak, de vasárnap délután legföljebb a kisebb gyermekek gyűlnek ki a kapujuk elé szájtátani, hancúrozni. A nagyobb iskolások néha a *csemetés*ben találkoznak. A látványos szórakozástól azonban elszoktak: elvonja őket a mozi, televízió. Játszó társaságuk szűkül, a baráti körre korlátozódik. Hagyományos énekes-táncos játékaik helyébe egyre inkább a pihenőtáborokból hozott, idegen nyelvű, egyébként hasonló tartalmú darabok: *Alim zim-zim*, *La metro*, *Konkáj Kilimoni* lépnek. Pedig még mindig sok népi játékot tudnak, és ha a játszásba belekezdnek, alig tudják abbahagyni. Közösségi igényüket kielégíti a megnövekedett szerepű iskola, élményviláguk az órákon, szünetekben, vasárnapi foglalkozásokon történelemből táplálkozik. Örülnek, ha begrathatják egymást. Minden gyermeknek van legalább egy, néha két-három — társaitól kapott — *csúfneve* is. Legtöbb esetben meg sem tudják indokolni, kit miért hívnak így vagy amúgy. Így a *Titó*, *Kerekes cigány*, *Prázsmári kemen-ce* stb. melléknév eredete tisztázatlan. Előfordul a madár- vagy állatnév: *Fecske*, *Pacsirta*, *Bárányka*, *Ruca*, *Nyuszi*, *Bodor kutya*; a növénynév: *Laboda*, *Pimpó*. Gyakran a vezeték- vagy keresztnévet formálják át, így lesz a Jancsóból *Janicsár*, Csereiből *Cserefa*, Vasból *Vasökör*, Rétiből *Rétes palacsinta*, Pappból *Papucs*, Ilonából *Iluca*, Giziből *Gizané*, Istvánból *Pisványa*, *Sistike*. Az iskolában történetek is névadáshoz vezethetnek: az egyik fiú fogalmazásfüzetére ráírta a *Bóbi*, másik az *Etróbert* nevet, s ez aztán rajta is maradt.

A hasonló életmód összehozza a fiúkat, leányokat, jó pajtássá teszi őket, ám amint nőnek, a barátság lazulni kezd köztük: míg a kicsik elfogadják, sőt megerősítik a felnőttek tréfás megjegyzéseit, miszerint X vagy Y a *szeretejük*, a nagyobbak tiltakoznak ellene. A virágokból, levelekből történő s az ujjropogtatásból álló jóslásoknak (352—357. j.), valamint az ilyenszerű tanácsoknak: „Kigyűjtesz kilencvenkilenc fehér lovat, három katolikus papot s három kéményseprőt, s akivel találkozol, ahhoz méz” — még játékos alapjuk van. A VI. osztályos fiúk-leányok még huzalkodnak egymással.

Ünnepi szokások

A felnőttek ünnepi szokásai, látványos ceremóniái mindenkor nagy hatást gyakoroltak a gyermeki lelkekre: eljátszani-végigélni azok fő- vagy bár mellékszerepeit, valamennyiük vágyának netovábbja volt. És valóban: éveik számához mérten egy részüket — a párválasztást, lakodalmat, keresztelőt vagy temetést — még inkább csak végigjátszottak, csupán ez utóbbira mentek el, ha rokon halt meg, más részüket végig is élték. A jeles napok ünnepi szokásait saját önálló társadalmukban szervezett, testükre szabott, életkorukhoz alakított, egyszerűsített ceremóniákkal tarkították. A munka ünnepein, amennyiben megelőzőleg a felnőttekkel vállvetve dolgoztak, mint aratáskor, azokkal egy sorban ünnepeltek is. Néha szüleikkel *tulutépő*-, *törökbúzabontó*- és *törzsölő*-kalákába is elmentek, ahol többet hancúroztak, mint dolgoztak.

A téli ünnepkör legsajátosabban a gyermeki igények szerint alakított szokása a *perecénklés* volt. *Karácsony szenvedjén*¹⁴⁵ este öt-hat egymás szomszédságában lakó, öt-tizenkét év közötti fiúgyermek és esetleg leánya is összetársult, s végiglátogatta a *körzet*ben lakó családokat és a rokonságot.

45. Az aprószentek-vessző.

Másodmagával csak az irigyebb ment. Némelyek kapuszám szerint az egész falut végigjárták. A ház elé érve karácsonyi énekeket (*Mennyből az angyal, Pásztorok*) énekeltek, majd egyikük *bekérező* vagy *perecéneklő* verset (721—727. j.) mondott. Ha beengedték őket (legtöbb helyen csak egy-két csoportot *fogadtak*), még énekeltek egyet, majd a jutalmul kapott *almát, diót*, kalács-tésztából sült *perecet* (28. r.) tarisznyájukba rakták. Néhol pénzt is kaptak. Bekérező verseik szájhagyomány útján őrződtek és öröklődtek. Mivel ez a szokás vallásos színezete miatt az 1950-es évektől kezdve fokozatosan elmaradt (utóbb már csak néhány felszegi gyermek s főképp a cigányok jártak köszönteni), a perecéneklő versek is feledésbe merültek. A mai gyermekeknek nem volt miért megtanulniuk.

A legények *pásztorjátékában* (772. j.) az iskolás fiúk nem vettek részt: a gyermekcsereg csupán szájatatóként kísérte naphosszat a csoportot, s csúfolódott a *szamárral*, cibálta, rángatta, ahol érte, majd menekült annak a *hezzalóditott, ganyélébe mártott hamubotja* elöl.

Aprószentek napján, a nagylegényekhez hasonlóan ők is jártak *aprószentekelni*. Előző nap *lomos* nyírfaágat vágtak, amit hármassal fonással *összefon*tak és *felszallagoztak* (45. r.). Reggel hét óra körül kettes-ötös csapatokban indultak házról házra, mindenütt elmondtak egy rigmust (773—782. j.), majd a *mustármaggal*, azaz *aprószentek-vesszővel megszédíték, megveregették* a családtagokat és az úton szembejövőket. Kalácsot, gyümölcsöt vagy aprópénzt kaptak ajándékba. Mivel ez a szokás ma is él, nem meglepő az egészségvarázsló végkicsengésű köszöntők („Friss egészségére adja az Isten, hogy meg ne varasodjanak az új esztendőben”) változatossága (773—782. j.). De még ha a szentkereszt legendájához vagy a paradicsomi almafához fűződik is a rigmus, akkor is mélyebb, ősbibb rétegben gyökerezik: így őrzi a *Paradicsom kőkertjében* kezdetű köszöntő (782. j.) a gyermek napisten motívumát.¹⁴⁶

Az újévköszöntés Esztelneken egyetlen korcsoport életében sem szokásos.

Vízkeresztkor a pap kitartóbb ministránsai jutalomból *csengettyűs* vagy *vidimus* gyanánt kísérhették a házszentelésre járó papot. Ők vitték a szenteltvizet és a füstölőt, meglehetősen jó szívvvel, mert ezért természetbeni és pénzbeni fizetséget is kaptak. Régen, míg fontak, minden leány egy-egy *matring fonalat* adott nekik, amit hangos dicsérettel nyugtáztak; ha viszont elmaradt az ajándék, fennhangon kiabálták ki a leány restségét és fősvénységét (783—784. j.).

A *fársáangi* multságokban a gyermekek nemigen vettek részt. Az ilyenkor népszerű *fonókba* csak akkor vitték magukkal őket a szülők, ha nem volt kire hagyniuk. Nem is tudtak volna beilleszkedni a társaságba, legföljebb a maguk módján, gyermekesen szórakoztak volna, mint H. A.-val történt: „Egy fát a kezibe vett, s énekelt, mintha mozsikás volna.” A látványos multságoknak viszont szemtanúi voltak: megbámulták az esti bekérez-

kedő *maszkákat* csakúgy, mint a hamvazószerdai farsangi felvonulás egész ceremóniáját. A *fársángfarki nyolcfogásos táncban* csupán egy alkalommal, rendszerint *húshagyató hétfőn*, esetleg *kedden* délután járt egy tánc nekik. Ilyenkor a nagyleányok, legények voltak a nézők. A tanító inkább *Gergely pápakor* rendezett külön táncot számukra. Húshagyókedden szóba került a hússal táplálkozó *Konc király* és a koplaló *Cibere vajda kerekhegyi* verekedésével kapcsolatos monda, mely szerint a hadakozók aranyból készült tárgyakat (órát, szuronyt, láncot, bicskát, kardot, lapátot) dobáltak voina el. A gyermekek kíváncsian szaladtak a tárgyak keresésére, de semmit sem találtak.

Húsvétkor iskolai rendezvény keretében versenyt futottak az iskola vagy templom körül. *Vízbevető hétfő* napján délelőtt a nagyokhoz hasonlóan köszönteni jártak, szintén kisebb közösségekben. Üvegből szappannal illatosított *szagosvízzel locsoltak*, ami a ruhán nyomot hagyott; *mutyiban* még tiszta vízzel is jártak. Jutalmul *piros tojást* kaptak. Régebbi ünnepet köszönteni csak a fiúk jártak, ma egy-két szomszédéhoz, rokonhoz a kisleányok is elmennek. A köszöntőverseket szülőktől, nagyszülőktől, rokonoktól tanulták, csak újabban merítenek nyomtatott forrásból is. A kicsik rigmusai (785—797. j) rendszerint egyszerűbbek, a jövetel céljára: a locsolásra, piros tojásra utalnak. A nagyobbaké (akik a kicsik verseit legföljebb tréfából mondják) hosszabbak, s vallásos színezetük mellett a természet megújulásán érzett örömet is kifejezik (798—803. j.).

Az április végi, májusi vasárnap délutáni, szabadtéri, a *Barátok cseréjében*, a *Kerekcső oldalánál* vagy a *Hosszúkertben* rendezett *báloknak* inkább szemlélői voltak, ők maguk csak ritkán táncoltak. Alkalmuk volt végignézni a látványos *bálba hívást* is: az ifjak *menyasszonyt-vőlegényt* öltöztettek, akiket négyökrös, feldíszített szekérral vittek végig a falun; a hatvan-hetven évesek fiatalkorában Béla falvát, Kurtapatakot és Csomortánt is érintették. De *táncolni* nem mehettek, mert a tanítók is tiltották, s az ifjak sem fogadták be: a tolakodókat „megverték tisztességesen”.

Kimaradtak a *pünkösdi búcsújárásból* is, hisz túl kicsik voltak még Csíksomlyóig gyalog menni. Az ugyanakkorra eső *esztenabálon* csak a juhásztor gyermekek voltak jelen.

Ismerkedés a felnőttek szellemi világával

A felnőttek világát szemlélő gyermekek tudatukban sok mindent elraktároztak azok szellemi műveltségéből: fokozatosan megismerték elődeik felhalmozott tudáskincsét, hétköznapihoz és ünnepekhez fűződő szokásait, hiedelmeit s a népköltészet közzájón forgó, jelesebb alkotásait.

Különösen a téli ünnepkör bővelkedett hiedelmekben, olyanokban, amelyek az öregek még a mai napig számon tartanak, ha nem is hisznek már bennük.

Valamikor azt tartották, hogy aki karácsony napján seper, az az egész évi jövedelmét kispri. Ettől kezdve a két hétig látott álom beválik: minden éjjel egy-egy hónap eseményeit vetíti előre. Karácsonykor készült a *hagymakalendárium*, amely a következő év hónapjainak időjárását jósolja meg. Ha újév napján először férfi lépett a házba, azt mondták, a juh *kosbárányokat* fog elleni. *Vízkereszt* napján messzire kísérték a papot, hogy magasra nőjön a kender. A szenteltvizet megőrizték betegségek gyógyítására. *Kövércsütörtökön* a soványok *kilencfélét* ettek, hogy meghízzanak. A virágvasárnapi

szentelt *pimpót* olyankor vették elő, mikor *jött az üdő*, hogy elhárítsák a jégverést. Ha *nagyidő* volt, még fejszét is vágtak a küszöbbe.

Nyáresti kapu előtti tereferék, *derécelések*, kalákák során s pásztorkodáskor este a havason az öregek sokszor meséltek *boszorkányokról*, *tündérek*ről, *kísértetek*ről. Rosszabb idegállapotukban e természetfeletti lényekben, különösen az állat (macska, kutya, kecske, ló stb.) képében *hazajáró halottak*ban, kísértetekben a század első harmadában a felnőttek is hittek, s nem csoda, ha a félelmetes babonák belenőttek a gyermekekbe is. Ezt a lelkiállapotot a szomszéd falusi, csomortáni hetvenéves Veres György története is híven tükrözi:

„Rajtam történt érdekes dolog. Hétéves voltam, édesanyám és a család elmentek a fonó biliátba, és ketten édesapámmal maradtunk idehaza. Én megtanultam a leckét, s lefeküdtem. Édesapám olvasott a kalendáriumból. Úgy tizenegy-tizenkét óra felé fenn a hijúban valami kezdett kopogtatni, persze a halottak az éjféli órákban szoktak megjelenni. Apám imádkozott ez ellen, és még annál jobban kopogtattak. Édesapám felkeltett, és elmene-kültünk hazulról a biliátba, ahol a család font. Pontosán fél egy lett az óra. Kérdezték, hogy miért jött ilyen későn. Apám azt állította, hogy én, mint gyermek, nem tudok aludni, sírok a család után. Aztán némán vártuk a végét a fonásnak. Mikor hazamentünk, szomorúan adta elő apám az esetet, hogy az ő meghalt anyja hazajárt, met pénzt ázott el, és most is fent kopog a hijúban. Aztán a család összeegyeztet. Meggyújtottunk egy farámás gertyalámpát, és felvonultunk a hijúba, de sem elöl, sem hátul nem akartunk lenni, aztán kezdtük a kísértetet keresni. Egyszer egy fehér macska egyet ugrik, és többet nem tud menni, met egy kályhakarika a nyakába vót húzva és szorulva, úgy, hogy egy patkánylyukhoz tettük a kankát, és a macska behúzta a nyakába. Alig tudtuk kivenni. Ha bele ne törődjünk, el kellett vóna meneküljünk hazulról.”

Ámde nem mindenkinek volt bátorsága a dolog végére járni. Ezért az is megtörténhetett, hogy fehér lepedőbe burkolózott élő „késértetek” kopogtak be egy-egy ház ablakán, mert „üzenetet hoztak” az elhunyt családtagoktól. Egy tábla szalonnát vagy más ételmet kértek neki, s ha nem kaptak, megtörtént, hogy felgyújtották a házat is. Félelemben tartotta az embereket a *taplós fűzfá* világa, mert *lúdércet* sejtettek mögötte. A *forgószélről* azt mondogatták, hogy *szépasszonyok táncolnak benne*, és óva intették egymást: senki ne menjen bele, mert *megtáncoltatják*, s attól *féremegy az ajka* vagy *el is vihetik*. Nemcsak embereiket, az állatokat is *meggyötörhették* a szépasszonyok. Ellenük *lópatkót* szegeztek az istálló falára. „Egyik szó a masikat kivette [kicsalta].” Gyakran esett hát szó a határban megforduló *óriások*ról is, az elásott és *Szentgyörgy* napján éjfélkor lánggal kicsapó *kincsről*, amit csak a hetedik *fiúgyermek* áshatott ki; az erdőben élő, *félcsizmával* megfogható *vadleányról*, akinek gyermeke is volt; a *nappal szemben fogadott eskü megszegőjéről*, akinek meg kellett halnia. Valószínűbb történetek, mondák és mondafoszlányok idézték fel a falu múltjának egyes mozzanatait: az első telepések: *Dórisok*, *Durgók* és az újabb *foglalók* nevét; a fenyegető ellenség elöl az erdő közé települő ősök emlékét; a tatárjárás kegyetlen világát; Mátyás király berecki látogatását; a határőrszolgálatot, az 1848-as puskaporgyártást. Efféle megtörtént és kitalált dolgok foglalkoztatták az emberek fantáziáját: mindig várták, keresték, mindig megteremtették elmesélésükre az alkalmat, összegyűltek, ahányszor csak ráértek, és mesélték azokat. „S amelyik meg-

hallotta, az tovább es mondta.” Népszerűek voltak, a gyermekek és felnőttek szellemi világának tekintélyes részét alkották az mtsz megalakulásáig. Azóta kevesebb idő jut a társalgásra. A természetfölötti lények elveszítették „realitásukat”. Ma nincsenek szépasszonyok, boszorkányok, lidércek és kísértetek, s szellemi tápláléknak ott az újság, rádió, televízió.

Csodás mesék már ritkábban gyűjthették fel az esztelneki, huszadik századi gyermekek képzeletét. A nagyszülők saját unokáiknak még el-elmondtak egye-egyét, szélesebb körű társaságban azonban csak a különlegesebb képességű, *felvilágosultabb* emberek meséltek. A második világháború előtt az erdei szálláson Sata Gáspár és Csavar Menyhért bácsi gyakran kezdett olyan mesébe, „amelynek vége nem volt”. A marhapásztor gyermekeknek szemük-szájuk elállt tőle. Az iskolában a pap húga mesélt társainak a jávorfa tövében elveszejtett királylányról. A mesezáró verssorokat még ma is többen felidézik:

Lassan húzzad, édes bácsi,
Meg ne sértsed gyöngé karom,
Gyöngé karom nyirettyűje,
Király Erzszi hegedűje.

Az emlékekből általában kisszámú, motívumokban is szegényes, romlott formában fennmaradt varázsmesekincs körvonalazódik csupán. Még ennek a szóbeli eredete is kétséges, mert többségüket *Benedek Elek-féle mesékként*¹⁴⁷ emlegetik. Valóban, már a század elején unszolták a tanítók az iskolásokat, hogy a könyvtárból Benedek Elek- és Andersen-meséskönyveket kölcsönözzenek. Az is igaz, hogy amikor számon kérték, hogy „mit olvastál?”, kevesen tudtak válaszolni rá. Az órákat nem látogatták rendszeresen, és emlékezet szerint „az osztály több mint fele nem olvasott”. A szülők, nagyszülők szintén meséltek a gyermekeknek. Az iskolás fiúk, a forrástól függetlenül, szívesen meséltek egymásnak: „Amelyik tudta, mondta a másiknak. Alig vártuk, hogy a tanító kitegye a lábát, vagy hogy találkozzunk, ültünk le a fűbe, s mondtuk.” Meséltek őrzés közben, játék közben, vasárnap s esős napokon egyaránt. Egyik a másiktól megtanulta. Különösen a *csúf*, nem nyomdaképes meséket *élvezték*. Ezeket viszont valóban szóbeli úton ismerték meg és hagyományozták tovább. A ma élő mesekincs főként tréfás mesékből áll össze: szenvedő alanyai és hősei a papok, cigányok, városi urak, akiken túljár az egyszerű szolga esze.

Ma a gyermekek nem mesélnek már, a szülők, nagyszülők is egyre ritkábban. A mesemondást az olvasás helyettesíti, és az olvasott mesék továbbadására nincs már igény.¹⁴⁸

A dal hűséges társa volt az embernek, végigkísérte egyhangú, hosszú munkáit, a kapálást, fonást, de azt ós hírül adta, ha a legények *vizitá*ba vagy fonóba mennek. A múlt század végén az esztelnekiek dalainak döntő többsége — a helybelieknél őrzött kéziratot füzetek tanúsága szerint — főként népdal volt: több szerelmi, és kevesebb bor- és katonadal vagy csúfolódó.¹⁴⁹ Az első világháború után viszont a katonáskodás és iskola s az egyház hatására ez a repertoár műdalokkal töltődött fel. Így régen a gyermekeknek volt honnan népdalt hallaniuk. A szülők is foglalkoztak velük, alig volt olyan ének, amit meg ne tanítottak volna. Ha rosszul fűjták, kiigazították: „Nem így van, hej!” A tanítóktól is tanultak népdalt. Így aztán, ha egymás közt voltak s énekelni kerekedett kedvük, volt miből válogatniuk.

Ma a felnőttek ritkábban énekelnek, a gyermekek a szüleiktől és az ifjaktól kevés népdalt hallanak; csak a tanítóiktól, a televízióból és a rádióból tanulnak új darabokat. A betelepült gyertyánosiak néhány csíki és gyimesi éneket honosítottak meg (pl. *Vékony héja van a menasági almának; Szántok, vetek, boronálok a gyimesi határban* stb.), ezeket azonban több más új stílusú szerelmi katoná-, bordal és csúfoló mellett legföljebb a jóhangúak tudják.

A FELNŐTTKOR KÜSZÖBÉN¹⁵⁰

Süldevények (Tizenhárom-tizenöt évesek)

A serdülők sajátos helyet foglaltak el a falu közösségében: gyermekkorukkal szakító öntudatuk a felnőttek világa felé vonzotta őket, ám a valóságban mégsem tartoznak sem ide, sem oda. Az átmeneti jelleg testiekben és lelkiekben egyaránt megmutatkozott. Öltözetük már nagyos volt, önálló munkavégzésük jutalmaként nagy asztalnál étkezhettek, a fiú- és leánytestvérek már nem aludtak egy ágyban. A külsőségek ellenére mégsem tekintették őket felnőtteknek, egyrészt azért, mert bizonyos munkák elvégzésére még sem elegendő testi erejük, sem elég fejlett intelligenciájuk nem volt, másrészt azért, mert biológiailag és társadalmilag egyaránt éretlennek bizonyultak az ifjak jogainak gyakorlására. Az ismétlőiskola a gyermekkor reminiscenciáit ébresztette bennük, az idegenben való szolgálás viszont a felnőttkor felé nyitott kaput. S ha próbáltak kitörni saját közösségükből, az ifjak csúfondáros, lekicsinylő megszólításai — a fiuknak: *kölyök, csapakölyök, süldevény, suhanc, fickó, újonc, fiatal szürke kakas, sucki, tejesszájú*; a leányoknak: *cinka, süldőleányka* — és magatartása visszariasztotta az egykorúak közé, míg magától el nem érkezett a pillanat, amikor az áhított ifjútársadalomba beléphettek.

A szőttestől a bolti ruháig

A század elején a serdülő leányok, sőt a nagyobbak is még népviseletben jártak. Régies szabású ingük fehér vászonból, *honalj-* és *vállpálhával*, hosszú, bevarrott, vállnál enyhén ráncolt ujjal, *gombosan* vagy *pertlisen* készült. Hogy a három-négy hónaponként sorra kerülő mosásig *kitartson*, minden lány tíz-tizenkét inget kapott. A pendelyt ekkor már csak az öregek hordták: a fiatalok helyette *nyitott* (fenékrészen össze nem varrt) *bugyit* viseltek, sőt ekkor már a *csukott bugyi* is „meg vót kezdődve”. A *rokolyát* Szentléleken szőtt 16 pászmás, 120 cm széles, 2,5—4 m hosszú, egyszínű bordó, szürkés vagy lefelé csíkozott lilás árnyalatú egydarab házivászonból varrták; az ünnepit *beléőtött aranyvonalak* díszítették. A bő anyagot *tűráncba* húzták, s hogy a *széje* ne piszkolódjék, bokáig vagy lábszárközépig érő *aljára kefezsínórt* erősítettek. Az alsó szélével párhuzamosan két rend körbefutó *zsinór* vagy *fodor* díszítette. A század első évtizedeiben a *megszabott* — hosszanti vászondarabokból összevarrt — *szoknya* is kezdett elterjedni. Ezt eleinte szőttesből, majd hovatovább gyári anyagokból: kartonból, klottból, ünnepre szövetsből varrták. Az ingre *kurtit* vagy *vizitkát* öltöttek, mely *reapászolt* a derekukra, és eltakarta a szoknya *gorcát*. Nyáron jórészt mezítláb, télen *gombos cipőben* vagy *paszpolátos csizmában* jártak. A hajukat egy- vagy kétágba *koszorúba* fonták, ritkábban *fültekercsbe* tették, ünnepre pedig leeresztették.

A viselet elhagyásában a városon szolgáló leányok jártak elől: otthonról még *szótt*esben mentek el, tartalék rokolyáikat, ingeiket szótt *párnahuzat*ban indították útnak, de már városi ruhában tértek haza. Csóválhatták a fejüket az öregek, inthették őket: „Ne ágálj!”; „Ne hányd a borsót a falra, met visszaesik!” — minden hiábavaló volt. Pedig az egyik bocskoros ember favágó tőkén vágta le a leánya magas sarkú cipőjének sarkát. S ha a hagyományos ízlés feladásába bele is nyugodtak, az egyszerűséget továbbra is megkövetelték: „Édesapám szigorú ember vót, nem engedte, hogy csóré mejjel, karral járjak” — emlékezik vissza egy nyolcvanéves asszony. „Amikor a bótít felvették, akkor már mindenki felvette.” Felhagytak a szótt ruhákkal, a hajukat levágták, elterjedt a *félcipő*. A magyar és *székely ruha* egy-két Brassóban szolgáló leány útján be-, illetve visszakerült ugyan a faluba (Brassó főterén a magyar leánynapon így vonultak fel), de nem vált általánossá.

A fiúk voltaképpen már iskoláskorukban a felnőttekéhez hasonló ruhát viseltek; magasabb életkorukat legfőljebb az ünnepi csizma jelölte. Erdőléskor, hogy lábbelijük át ne vizüljön, *posztótalpat* húztak rá. A *harisnyát*, amint azt már láttuk, lassan felváltotta a *csizmanadrág*, s a második világháború után a hagyományos szabásvonalak mellett a háziposztó is kiment a használatból. Ma az öltözködés teljes mértékben a városi divat hullámmását követi.

Munka

Hogy ki milyen módon hasznosította gyarapodó munkaerejét, azt továbbra is a társadalmi, vagyoni helyzete és a családi munkamegosztás befolyásolta döntő módon. A nemek munkaköre szétvált. A fiúk pásztorkodtak, gazdálkodtak vagy erdöltek, de volt, aki a fűrészgyárnál dolgozott, cselédkedett, napszámra, bérmunkára járt, vagy mesterséget tanult Kézdivásárhelyen. A leányok rendszeresen szolgáltak, vagy otthon a ház körül és a mezőn dolgoztak. Egy biztos: bárhol voltak is, komoly munkaerőnek számítottak. Többféle munkát önállóan is elvégeztek, s eszerint illette meg őket a szülők megbecsülése.

Egyikük-másikuk szükségből időnap előtt teljesen *befogózott a járomba*, családfenntartóvá vált. Így a korai árvák, a nagycsaládos öreg vagy beteg szülők otthon tartózkodó legnagyobb gyermekei, s háború idején a még nem katonaköteles serdülő fiúk, akiknek az egész gazdaság a *nyakukba szakadt*. Az ilyeneket nem kellett figyelmeztetni, hogy mi a kötelességük: érezték a felelősség súlyát. Normális körülmények között azonban a fiatalok családalapításig a szülők irányítása mellett dolgoztak.

A süldő leányok főként a földművelésben és háztartásban tevékenykedtek. Szükség esetén, a kaszálást leszámítva, bármilyen munkát elvégeztek a gazdaságban. Rendesen jelen voltak a kapáló-, arató-kalákákon. Az aratás július végén, *Szentannakor* kezdődött, amikor a szemet körömmel már nem lehetett *elvágni*. Különösen a *csóréfejű* búzával kellett sietni, mert két nap késéssel már a földön volt a termés. Ilyenkor *harmatoson* vagy *reggelesen* arattak. A kezdőt az anyja hamar megtanította: „Nyomd meg jól a gabonát, hengerítsd rea a sollóra, met ha nem, felszalad rajta, s az ujjodot elvágja.” Négy jó *marokból* lett egy *kéve*. A sarlót az első világháború után már csak a *dőtt*es gabona aratására használták, felváltotta a kasza. Ekkortól a serdülő leányok a *marokszedő* feladatát kapták: az aratóhoz háttal közeledve, a *nekivágott* (álló gabonának dőlött) búzát, rozstot marokba *hengerítették össze*, illetve a *rendre* vágott árpát, zabot, szénafüvet *feltakarták*.

A házi munkába is egyre nagyobb haszonnal kapcsolódtak be. Megtanultak *tapasztani*: a ház közepébe hozott földbe gödröt mélyítettek, a közepébe *ganyét* s egy kevés *sót* tettek, hogy többet tartson, *meglocsolták*, kapával finomra *esszegyúrták*. Kézzelekentek, majd *rostával* vékonyan *lefűvenyesték*. Erre kéthetenként került sor. Főznitadásuk szintén sokat gyarapodott, de benne teljes jártasságra csak a férjhezmenés után tettek szert. A tizenhárom-tizennégy évesek *fakalánnal* megkeverték a *palacsintatésztát*, s meg is sütötték; *szitáltak*, az anyjukkal *dagasztottak*, a *felhajtást* sáron próbálgatták. Nemsokára a gazdasszony önálló kenyérsütésre is rákényszerítette: betegnek tette magát, vagy elment hazulról azzal a füllentessel, hogy majd a szomszédasszony segít *hevíteni, bévetni*. „De az nem jött el. Bévettem egyedül. Nem jött vissza egy sem” — emlékeznek vissza. A szülők megdicsérték: „No látod-e, fiam, milyen jó kenyéret tudsz sütni?”

Disznóöléskor a tizenégy-tizenöt éves leány tartotta a tálat, mosta, kaptarta a belet, örölte és összekavarta a húst, megfigyelte és megtanulta, hogy mit hogyan kell elkészíteni. Ekkortájt fogott neki *tejet verni*, ruhát *sulykolni*.

A kendermunkában is intenzíven dolgozott. Jelen volt az áztatáson. A *szálaskendert* a Réten nagy *göbébe* tette, majd deszkával, kövel *lenyomtatta*. *Kivetés*, *kiszedés* után az anya mosta az iszapot, a leánya *tisztálta*, dobálta előre a vízen, hogy szép fehér legyen. Ez *kínzás*, az egészségre ártalmas, sőt vészes munka volt: amint mondják, sok fiatal halálát a *felfázás* okozta. A kitisztált kendert *csomókba kereken rakták*, felállogatták, hogy folyjon le róla a víz, majd a közelből *soroglyával*, messziről *szekérrel* hazavive, az udvaron *eltérgettek*, vagy ha megkéstek, *kemencébe* rakták száradni. A leány *napfényről* önállóan *tilolt*, *szépitett*, száraz időben késő őszig, sokszor még *Katalinig* is. A kihulló *pozdorját* az istállóba vitte, jó volt *hevíteni*. A továbbiakban a kendert *dagasztószéklábra* kötött *léhelbe húzta* vagyis *leléhelte*, majd *gerebenbe verte*. Később *feltépte a szösz*, hogy *feltűrhesse a guzsalyra*. Serdülőkorban tanult meg *fonni* is. Igaz, előbb csak az *ocsúját* merték rábizni; s ez bizony nem volt kellemes munka: a pozdorjától *kicsattogott a szája*. Egyik kezével a *szösz* *húzta, morzsolta*, a másikkal az *orsót hajtotta*. Kezdetben vastagra *hörkölte, gurnézolta*. „Egy kicsit vékonyacskára, pergesd meg jól!” — irányította az anyja. Ha nem jól csinálta, csak morzsolta, az alsó keze nem járt, a fonal *vizályagos* lett, *lúgzáskor* elmállott, ha meg *erősen megpergette, esszekucorodott, seres, szakadós* lett. Az 1940-es években elterjedt *fonógéppel* már könnyebb volt a fonás. Amíg egy leány nem tudott jól *fonni*, a házból a guzsalyával nem ment ki, kalákába nem járt: szégyellte, „met a fiúk megnézték”. Kritikus szemek bíraskodtak munkája felett házszenteléskor is: a *kicsi papoknak* ilyenkor egy matring kilúgozott, közepén virágcsokorral feldíszített kendercérna járt: nem közömbös, hogy milyent adhatt.

A *szövő feltevésekor* a serdülő leány *felcsavarta* a fonalat a *hasajóra*, egyenkint *béadogatta* a szálakat a *nyüstbe* s párosával a bordába, vagy ha azt bízták rá, *késsel békapdosta, befogdosta*. Mikor az anyja *kettős vásznat* szőtt, ő is *beléült*. Akinek jól *reajárt a keze-lába*, a *négvest* is hamar megtanulta: krétával megjegyezte a lábítók sorrendjét, s míg megszokta, *bénézett*. Sok leány már tizenöt éves korában ruházta magát. Az ilyennek volt is becsülete a legények előtt. Másnak az *esze nem járt ott, esszevissza zavarta, visszashedni* pedig nem tudta, s ha elszakadt a szál, nem tudta befogni. Az ilyent mérgeben kikergette a gazdasszony, de aztán mégis *nógatta*, igyekezett megtaní-

tani: „Sze csak nem olyan tökkelütött!” Volt, aki csak nagykorában, más pedig sohasem tanult meg szőni.

Varrni sem tudott mindenki. Akinek hajlama volt rá, elbontotta a ruhát, lemintázta, magamagától nekifogott. A szülő ismerte, melyik gyermeke mire képes, s ha nem volt kedve rá, nem erőltette. A legtöbb családban az első világháború után amúgy is varrónővel varrattak.

A süldő fiúk is csaknem minden gazdálkodásban adódó feladatot önállóan el tudtak végezni. Értettek az állattartással, legeltetéssel kapcsolatos dolgok zöméhez. Legelőtakarításkor *csákánykapával*, fejszével kivágták a bokrokat. A külön járó növendék-marhákat, lovakat a hó lehullásáig a havason őrizték, egyes állatbetegségeket gyógyítottak. Némelyek, ha nem volt túl nagy a hó, télen is kihajtották juhaikat az erdőre. Két-három pásztor, felnőtt vagy fickó ment együtt, ki-ki a saját állataival. A téli legeltetés kutya nélkül elképzelhetetlen volt, mivel állandóan számítani lehetett a vadtámadásra. A pásztor is nagyon figyelmes volt. A juhok farügyet, száradt lombot és kórót eszegettek, sőt még *füveltek* is. A pásztor délben tüzet tett, majd az összegújó állatoknak *mogyoróvirágos*, *nyárfabogyós* ágat, borsikát nyesett. Két-három órai pihenő után tovább legeltettek, majd estére hazatértek.

A földművelésben sem voltak kevésbé jártasok: önállóan *ganyéztak*, *szántottak*, *bornáltak*. „Amikor annyira erősek voltunk, örvendtünk, ha magunkra mehettünk. Szerettük a mezei munkát erősen.” Aratáskor a túlérétt gabonát, hogy ne peregjen ki a szeme, naphaladta után *kötözték*, *kalongyázták*. 4–8 *marokból* lett egy *kéve*, ezt a *bütejéhez* közel kötözték: kettőt *csavarintottak* a kötélén, majd a *szárnyát* lecsíptették; 18 kéve egy *gyüttést*, ill. 27 kéve egy *kalongyát* adott. Az alsó kévére, a *talpra* tették a kévék fejes felét, 4 vagy 5 *lábra*, a tetejére pedig *sapkát* vagy *kalapot*, azaz fejével visszatűrt kévét, amely esős időben védte a gabonát a kicsirázástól.

Kaszás aratáskor a serdülő a *marokszedő* feladatát is végezhetette, de ekkor is inkább *kötözött* és *kalongyázott*. Az apja által feladogatott kévét *hordáskor* a szekérbe rakta. Kezdetben irányítani kellett: „Az alsót ide tedd!”, „Húzd bennebb, ereszd küjjebb!” Először a szekér derekában hosszába fektette a kévét, majd a *lajtorja* állához érve a *szarvába* keresztbe belenyomta, aztán minden rendet az előzőnél kinnebb rakott, s hogy *szolidon* álljon, az első és hátsó kévéből *szárnyat*, *tincset* is húzott. *Renden száradt* gabonából, vagyis árpából a létrán felül érve elől-hátul *szeget tűrt*, *csavarékszeget*, ezt a *türetet* a szekér szarvához benyomta. Végül a kész rakást közösen a *kötőrúddal* lefogatták. A faluban sokat adtak arra, hogy *formás* legyen a szekér. Akinek ez nem sikerült, azt így szölkézték meg: „Aki a szekeret rakta, annak az egyik szemét kell kiütönni, aki rakatta, annak mind a kettőt.” Mihelyt a csűrbe hazaérkezett, lehányta a gabonát, hogy apja feladogassa, kisebb testvére pedig rendbe rakja az odorban. Az ősz és tel folyamán apjával kettesben vagy akár *hármasdiba*, *négyesdibe* kézi cséppel *csépelte* az *egyoldalás* vagy *kétfelé terített gabonaágyat*. E munkát a rozson tanulta. Háromszor is megverte: előbb *esszekötte*, aztán *megforgatva*, végül *megterítve*. Ha elkésett a ritmikus ütéssel, apja rászólt: „Ne sántikálj, gyorsabban üss oda! Tikk-takk!” Előfordult, hogy egyedül is *rittyentette*, de *utaján* a *rostáláskor* valaki bele kellett hogy avatkozzék: *gereblyével lefelezte* a szalmát, leszedte a *zsúpot*, majd a leszakadozott fejeket még jól *megsuppogtatta*. Míg a *gazda szórt*, ő *elrendezte* a szalmát.

Kézi cséplésre kis mértékben egészen a mezőgazdaság szervezetesítéséig sor került: kezdetben azért, mert a cséplőgépet *felfogták* a jobb gazdák, később pedig, mert kellett a zsúpszalma a tetőzetek javítására s a gabona új kenyérnek.

A gépi csépléshez szükséges húsz-harminc ember között mindig voltak nagyobb iskolások, illetve serdülőkorúak. Ezek *hordták ki* kézben a *töreket*, s ők *rakták* harmadmagukkal a *kaszalyt*. A kazal széleibe *szeget tűrtek*, a közepébe *borogatták, taposták* a szalmát. 100 *gyűtésből* 8—10 m hosszú, 3 m széles kazal készült.

Fontos eseményszámba ment a kaszálni tanulás. Nem volt legényke, aki ne várta volna, hogy vágassa. Az apák eleinte nem vették jó néven iparkodásukat, „met nem úgy vágják, ahogy kell”. Ezért lehetőleg eltörött eszéköt adtak a kezükbe: azzal csapdossanak. Majd megengedték, hogy a kertből fiatal fűvet vágjanak. Sok rimánkodásra végül 60—65-ös kaszát vásároltak a fiaiknak, s megmutatták a fogását, hogy járjon a kezükbe: bal kézbe fogják a *mankót*, jobb kézbe a *nyelét*. Balra vágjanak, az első rendet a *borozda* (lábbal taposott ösvény) mellé dőltsék. Megtanították, hogy kell *beállítani*, mennyire kell a nyélen leütni a pengét, hogy *fűtőre* vagy *fűhegyre* álljon. Ha nagyot akar vágni, hiába üti fel, „met nyuvad a kasza, az élít a föld felé húzza”. Így csak *lenyakássza* a fűvet. A *sorkát* kell lenyomni. A kaszafenést, *verést* is megmutatták: a nyeléről levéve a sarkán kell kezdeni, ügyelve, hogy ne *szakadozzon* bé az éle. Akinek nem volt tanítómestere, magamagától is rájött. „A kasza megmutassa.” Vagy idegenektől kért tanácsot. Az apa előbb maga mögé állította fiát, majd fokozatosan előreengedte. Egykét év múlva már nem kellett irányítani, „mán bevált a kaszások közé”. Ekkortól kalákába is elhívták. Gabonát csak ezentúl vághatott.

A tizennégy-tizenöt éves fiú már egyedül is erdőit. *Bárcáért* annyi *hullafát* készíthetett, amennyit csak akart. Lejtős úton hazafelé menve, ha szükségesnek látta, megállította az ökröket, hogy *talabort* tegyen vagy kereket kössön. Ha akarta, akár mindennap mehetett, s meg is tette, mert a fűrészgépek átvették a fát.

Szolgálás, cselédkedés

Bármilyen nagy hasznát vegyék is a szülők serdülőkorú gyermekeiknek, rövidebb-hosszabb időre lemondtak segítségükről: idegenbe küldték tanulni, pénzt keresni, az élethez edződni. Ennek pedig a legtipikusabb módja a szolgálás volt. Azt tartották, az a lány, aki nem szolgált, „még a házat sem tudja kisépni s asztalt sem tud teríteni”. A jobb gazdák csak egy-két télre engedték el, hisz májusra a krumpli megnőtt, kapálni kellett. Akik anyagilag nem voltak rászorulva, induláskor a leány lelkére kötötték: „Ha valaki megbánt, gyere haza.” Akiket viszont a birtokuk nem tudott eltartani, nehézségeikben örvendtek, ha leányuk a *stafírunget* előteremti magának.

A múlt század derekán még csak a közeli városokba: Brassóba és Vásárhelyre jártak szolgálni. 1900-ban már távolabbra, Budapestre, Bukarestbe, Galacra, Brăilába egyaránt elmentek. A románok általában szerették a magyar cselédeket, szolgálókat. Azt mondták, *döng alattuk a hely*, gyorsak, szorgalmasak, tiszták, ügyesek. A Regátba igyekvő leányok útlevelet és *kondikucát* váltottak. A munkalehetőségeket egymástól hallották: egyik a másikat ismeretség útján *beszervezte*. Vagy ügynök jött, mint 1900-ban Budapestről. Az is előfordult, hogy elindultak valamelyik város utcáján, míg valaki megszólí-

totta, vagy a *cselédpiac*on szegődtek el egy évre, újévtől újévig. Az első tizenöt nap után bármelyik fél felmondhatott. Akivel a munkaadók meg voltak elégedve, azt a következő évre is visszatartották, de újévre ünnepelni hazaengedték.

A leányokhoz hasonlóan a fiúk is akármilyen messzire elszegődtek *cselédnek*, s gazdájuknál az állattartás és földművelés körében dolgoztak.

Több szegényebb rendű fiatal napszámra járt, vagy Moldvában időszakos mezőgazdasági munkát vállalt: kapált, aratott, kukoricát csévelt, szőlőt szedett, de most már egész bérért.

Tanoncévek

A tizenkét évet betöltött, ügyes kezű, fűni-faragni szerető fiúkat a sokgyermekes szegényebb szülők, akiknek pénzük nem volt az iskolázatásukra, *inas*nak adták: tanuljanak meg valami *mesterséget*. Kézdivásárhely híres kézműipari központ volt, lehetett válogatni a szakmában. Az érdekelt maga döntötte el, hogy mi szeretne lenni: *kalapos*, *suszter*, *szabó*, *asztalos*, *tímár* vagy más mester. Ezután szerencsét próbált valamelyik iparosnál: *felfogadja-e?* Ez általában négy és fél vagy öt évre szerződött, s a tanítás béréül gabonát, fát kért. Az inas mesterénél szigorú nevelés alá került, akárha a katonaságnál lenne. A mesterség fogásainak begyakorlása mellett más természetű feladatokat is kapott: mosogatott, súrolgatott, piacra, mézárszékibe járt, s ha kicsi gyermek volt a háznál, éjszaka is ringatta, pelenkát mosott rá. Gyengén táplálkozott: „A kenyér mellé szalonna nem jutott.” Hazulról vitt ágyneműben, a házban aludt. Reggel öt órakor már talpon volt. Volt, aki megszökött, hazáig szaladt. Legtöbbször azonban vaskos kamaszos nyegle tréfákkal kárpótolták magukat, hadd botránkozzanak meg a városi *nagyságák*. Még kárt is okoztak. Így az egyik suhanc kutyát kötött a piacon árusító mézeskalácsos asztalához, hogy az *megszökve magát*, az árut a földre borítsa.

Tanulási ideje leteltével az inas *felszabadult*, hazatért. Otthon a mesterség mellett gazdálkodott is. A múlt század végétől sokan tanonciskolában sajátítottak el valamilyen szakmát. 1922-ben például, Kerestély Tamás helybeli gazdálkodó szerint, 27—30 esztelneki — főként alszegi — járta ki és vizsgázott a tanonciskola egy előkészítő és három rendes osztályának anyagából.

Aki sem időt, sem anyagiakat nem tudott a tanulásra szánni, még más ipari munkát is vállalhatott: többen a helybeli fűrészgyárakban korpát hordtak, lécet kötözték. Mások messzebbre mentek: Sepsiszentgyörgyre a dohánygyárba vagy gyakrabban Moldvába: Szászkútra a cukorgyárba, illetve Brăilára a konzervgyárba.

A serdülők java része tehát hosszabb-rövidebb időre szétszóródott: otthon legfőljebb a nagyobb gazdák gyermekei és a valami ok miatt családfenntartóvá válók maradtak. Az ismétlődő iskola heti két délutáni órái helyett így legtöbbször az élet iskoláját járták. 1885—1886-ban például 25 tanköteles közül 21-en idegenben szolgáltak, s a többiek sem látogatták rendszeresen az órákat.¹⁵¹

Szokások

A két életkor határán álló, iskolásokat lenéző, ifjakat pedig bámuló csoport sajátos visszafogott magatartásra kényszerült. Bár ösztönei ébredtek már, bár kezdett érdeklődni a másik nem iránt, éretlenségével számot vető

környezete még megálljt parancsolt. Ez a sajátos kettősség, átmeneti jelleg a serdülők társadalomban elfoglalt helyzetét, ünnepi szokásait, játékéletét egyaránt átfonta, és mikor hátrányosan, mikor meg előnyösen befolyásolta.

Ünnepköszöntő szokásaik például mindkét korcsoportnál szegényesebbek voltak. *Aprószentekelni*, *vízbevetni* még a kisebbekhez hasonló módon jártak, de a „koldus jellegű házalásokat” már restellték. Ezért a perecéneklők közé már nem keveredtek. Ugyanakkor az éjszakába nyúló névnap- és leányköszöntésekhez csak a nagy legényeknek volt joguk. A leányok sem fogadhatták még az *éneklést*: „Még várj, fiam!” — tiltotta az anyjuk is. Az ifjak nem vették be maguk közé a *pásztorjátékba*, *farsangolásba*, húsvéti *határkerülésbe* sem.

De azért magasabb életkoruk előnyöket is biztosított. Megnövekedett az esélyük, hogy szüleikkel *menyegzőbe* menjenek. Edzettebbek lévén, pünkösdkor a felnőttekkel egy sorban rándulhattak át gyalog az erdőn a *csíksomlyói búcsúra*, csak a csomagjaikat vitte szekér. A nagy távolság miatt három nappal korábban indultak, az éjszakákat csűrökben töltötték. A búcsújáró fiatalok magaviseletére egy-egy „szentes” öregember vigyázott: ha valamilyik legény csintalankodott, például *hezzacsippentett* egy leányhoz, *megpalákázta*. Visszafelé az úton jöttek: az eljük jövő otthon maradtak a *Perkőnél* (kézdiszentléleki domb) fogadták őket.

Tekintve, hogy a serdülők a munkába meglehetősen cselekvő módon bekapcsolódtak, jogot formáltak, hogy annak kellemesebb oldalából is kivegyék a részüket.

Az *aratóünnepély* rövid ideig, alig egy-két óráig tartott, hiszen nyáron a sok munka miatt többet nem szánhattak *murira*. Mihelyt *lefogyatták* az *aratót*, a *gyülekezet* tagjai *koszorút* fontak, amit a mezőről a gazda házáig a munkával leghamarabb végző, legügyesebb kalákás vitt. A falu között énekelve vonultak végig:

Ne menj, rózsám, a tollóra,
Gyenge vagy még a sollóra,
Ha elvágod kis kezedet,
Ki süt nekem lágynyeret?

— Éljenek sokáig! — fejezték ki jókívánságaikat a kapuba kiálló nézők, akik a köszöntést egy-egy teli *vider* vagy *kártya* vízzel is megtoldották: lelocsolták a koszorúvivőt. „Hála Istennek, hogy megértük ezt is” — köszönte meg a gazda, míg a többiek *rikoltoztak*.

A kalákásoknak a *délebédet* (paszuly- vagy krumplileves, lőnye, esetleg száraz mákos laska vagy túrós csusza) a mezőn, a vacsorát (tyúkhús- vagy becsinált leves, sült, pálinka) otthon adta a gazda.

Kellemes őszi társasmunka volt a *hagymafűző*, *tulutépő* és *töröbúzaosztó* kaláka, találkozóhely a fiatalok számára. A leányok meghívták rá a nagy legényeket, s ha nem, azok hívatlanul is *beállítottak*. A suhancok csak a szűk szomszédságban rendezett hasonló összejöveteleken vehettek részt. Pedig a munka mellett a fiatalok igen jól szórakoztak itt: a fiúk *belefűttak* a tollba, belevágták a sapkájukat, hogy az szertesét repült, vagy a leányok kötényébe tollat bogoztak. Kukoricafosztáskor *kenőztek*: *kormossal*, azaz *üszöggel* egymást bemázolták, vagy sokszor cipőkrémes skatulyából valakinek bajuszt

festettek. Mikor megunták, énekeltek, s amint a mai nyolcvan éven felüliek visszaemlékeznek, meséltek is. Ha egy leány piros vagy fekete csövet lelt, azt mondták, hamarosan férjhez megy. A háziak zsenge *főtt törökbúzával* vagy szilvával összefőzött *szemes törökbúzával*, almával, szilvával, kenyérrrel kínáltak meg a jelenlevőket. Az összejövetel gyakran *tánccal* ért véget.

A téli estéket hangulatosabbá tevő fonóélet századunkban hanyatlófélben volt Esztelneken: nem mindenkinek volt része benne. Mégis 1958-ig, tehát amíg a fonni való nyersanyagból tartott, sokan jártak *guzsalyosba*, *fonóba*, *fonókalákába*, ahol ki-ki a saját kenderét dolgozta fel, vagy pedig megsegítő jellegű *kalákás fonóba*, de életkor és családi állapot szerint vegyesen, vagyis a leányok-asszonyok együtt. Volt, aki csak a szűkebb szomszédságával járt össze, míg mások körzetük húsz-harminc nőtagjával. Az a leány, aki még nem tudott fonni, nemigen merészelt kimozdulni otthonról, s ha mégis igen, *matollált*. Rendszerint azonban már a serdülő leánykák jól fontak, tehát részt vehettek ezeken az összejöveteleken. Általában *szerre* jártak, hol egyiküknél, hol másikuknál gyűltek össze, de előfordult, hogy egy-egy nagy házat béreltek ki, melynek világításához mindenki egy fél liter petróleummal és fűtéséhez fával járult hozzá. *Szürkünyödés*kor *kicsiszékekkel* és munkaeszközökkel a kezükben már elindultak. A székeket *kereken* helyezték el. A kötelező napi munkafeladat két *dubicka* fonal lefonása volt. Munka közben beszélgettek: gondjaik megosztása mellett sokszor bizony *le* is *szapulták* egyik-másik közös ismerősüket. Máskor kísértethistóriák kerültek szóba. A legöregebbek emlékeznek rá, hogy meséltek is. Legtöbbet mégis énekeltek. Nyolc óra körül egyenként vagy csoportoslag érkeztek a legények, akik tíz-tizenegyig maradtak. Serdülő fiú csak akkor léphetett be, ha hozzá hasonló életkorú leányka is volt jelen, s csak vele társalkodhatott. S még így is a tejfölösszájút elűzhették az idősebbek: „Neked még nem a fonóban a helyed.” Féltrebb kellett ülnie, s szava se sok volt. Ha véleményt nyilvánított valamiről, a nagy legények hamar elhallgattatták: „Neked nem osztottunk kártyát.” Sokféle *figura* járta a fonóban, aminek értelmi szerzői a legények voltak: szórakoztak, *bohóckodtak*, odaültek a lány mellé, igyekeztek *kiüt*ni az orsót a kezéből, hogy *csókkal válthassák ki*. Ha nem kaptak, *fematollálták* a fonalat a *kertre*, bédugták az orsót az *asztalfiába*, *megzsírozták* a hegyét. Máskor fonást mímelve összekötötték a guzsalyakat, egyet *meggyújtottak*, s a többi is *lángot fogott*. Vagy egyikük kiment, a *kapuközét* dróttal átkötötte, majd kiabálni kezdett: „Tűz van!” A kíváncsian és rémülten kitóduló leányok, asszonyok mind keresztülestek a dróton. Ha valaki *elpurcantotta* magát, már kész volt a megjegyzés: „Kapt fel, Dénes, ezt neked...” A jártasabb legények az újoncok rovasára *szenteléssel* végződő tréfákat is megengedtek maguknak (689—694. j.). Ritkábban szemfényvesztő (702—703. j.) vagy kitalálós játékokkal (681. j.) szórakoztak: *kormoztak* (695—697. j.), asztalt kopogtattak, máskor zálogos (681—686. j.) vagy páros játékok (707—711. j.) jogán csaltak ki csókot a fiúk a leányoktól; ezért *Fordulj bolháztak* (710. j.), *kicsigyűrűztek* (671. j.), *Húzd meg, ereszd* megezték (681. j.). A mai nyolcvan éven felüliek szerint itt készítették kendőből a *macskát* (472. j.), amivel ijesztgették egymást. Néha táncmulatságra is sor került. Ilyenkor a *mozsikást* — cimbalmost, szájmuzsikást, harmonikást vagy hegedűst — a legények vitték. Az *Elvesztettem zsebkendőmet* dallamára (580. j.) a mai hetven éven felüliek akkoriban *pár-*

nástáncot jártak. Abban az időben kedvelték a *gólyatáncot*, újabban a *csárdást*, *keringőt* ropták, „szöktek, mint a kecskolló”. Kínálkozásra is sor került. A házbeliek *kalácsot*, *tejeskávét*, *gyümölcsöt* szolgáltak fel, de leginkább *főtt törökbúzá*t ettek *aszalt szilvával* a *köziben*. Néha palacsintát sütöttek. Nagyon megszólították azt a leányt, aki dagasztás után a tésztát lemosta a kezéről, mert „egy palacsintára valót elvitt”. Farsang idején a második világháború előtt be-beállított egy-egy *moszkás csoport*, vagy ők mentek át álarcosan más fonókba. Rendszerint ellenkező neműnek öltöztek, s papíralarc mögé rejtöztek. Ez újabb élmények forrása volt: „Felöltöztem leányocskaruhába, átmentünk a fonóba, táncoltunk, a legény szorított” — meséli egy idősebb férfi. A *maszkázásban* serdülők is részt vettek.

Az összejövetel rendszerint belenyúlt az éjszakába. Ha a legények úgy látták jónak, tíz-tizenegy óra körül rendre távoztak. Ilyenkor valamelyik leány kikísérte, s ha kint feledkezett, a bentiek *kopogtatva* figyelmeztették. Sokan azonban addig maradtak, míg *elbomlott* a fonó, majd hazakísérték a leányokat.

Játék, cimborálás

A serdülők játékelete szegényebb volt az iskolásokénál, hiszen kevesebb volt a ráfordítható idejük, s olyankor sem igényelték egyértelműen a szórakozásnak csak ezt a válfaját. Talán, egyéb lehetőségek híján, egynemű társaságukban legtöbbször a havason pásztorkodó fiúk mulattak csapatlabda (651—652. j.), botos (653—661. j.), bicskás (604—606. j.) és beugrató (687—700. j.) játékokkal. A vasárnapi játszók mellett sétálásra is sor került, s a fiatalok kezdték figyelni egymást. Azért a faluban tartózkodó süldő leánykák versenyszerű kör- (579—583. j.), továbbá mozgásos vagy testedző játékokban (566—662. j.) még próbára tették ügyességüket, gyorsaságukat, a fiúk pedig készségeiket kedvelt bicskás (604—606. j.), gombos, golyós (598—603. j.), botos (653—662. j.) és virtuskodó (615—629. j.) játékaik során fejlesztették. Amint a két nembeliek fokozatosan megbátorodtak egymás iránt, közösen is *nyitskapuztak* (561. j.), *cegapeccezték* (577. j.), sőt a fonóból kikerülő páros (707—711. j.) és zálogos (681—686. j.) játékokat is kedvvel játszották. Téli estéken egyrészt a fonó biztosított játékalkalmat, de a szűkebb, baráti társaságokban is szívesen szórakoztak benti társasjátékokkal (712—715. j.), fejtörőkkel (716—720. j.). Bár az egész korcsoport összetartozott, életükben egyre nagyobb szerepet nyert a hasonló neműekkel való *cimborálás*, mely nem annyira a szomszédságon, mint inkább a rokonszenven és a társadalmi hovatartozáson alapult: „Számított a rang.” Gazdagabb nem állt szóba szegénnyel; ebbe a szülő is beleszóltak volna. A szegényt a módosabbak csak akkor vették be társaságukba, ha az az átlagosnál jobb megjelenésű, művelt, ügyes, előkelő volt, mint például a kántor leánya, akinek földje nem volt, csak rangja. A szegényebbnek, *oszporásnak*, akinek szülei az egyházi adót föld, termény hiányában pénzben fizették, s akit *korpásnak* is neveztek, mert kenyerét korpás lisztből sütötte, akinek függönyrámára se telt, s ezért „a fűrhangja a pálcára volt téve”, nem volt keresnivalója a rangosabb *képesek*, *lisztlangosok* (finomlisztes) között. Ez a megkülönböztetés az 1940-es években érdekes módon már inkább az életkorbeli különbségekre tevődött át: „Sz. T.-nak a nagy legényfiát *lisztlangosnak*, az alig felcseperedett kisebb leányát viszont *korpásnak* mondtuk.”

Tilalmak

Találkozásaik során — a vasárnapi játszón és a közös munkaalkalmakon — a két nembéliek kezdték szemügyre venni egymást. Előbb még bátortalanul: „Egy darabig csak leskelődtem, hogy merre megy, aki tetszik. Hogy jó-e? Sokszor ha jött, vártam, hogy a leány szóljon.” A tizenégy-tizenöt éves leánykát már kezdték hazakísérni a legények, s átadták az anyjuknak. A vonzalom kifejezésének nem is igen volt más módja, mert „a játékban nem vót az, hogy egyet szeretett, s az az övé”; ott valamennyien együtt voltak. A nekibátorodott „fiatal szürke kakas” legföljebb az asszonyokkal a kapuba kiülő leánykához merészkedhetett még közelebb. Az udvarlást egész sereg tilalom korlátozta. A bizalmasabb közeledést lehetővé tevő alkalmak, intézmények még zárva voltak számára. A táncban például a serdülőkorúaknak még *kuss* volt részt venni. A *farsangfarki* és a teremben rendezett *meghívós* esti bálókba csak az ablakon át leshettek be, mert ha bemerészkedtek, *succ ki!* kiáltással *kilódigálták* őket a legények. A leányok már inkább *leánykodtak forma*, de ez nagymértékben függött a szülők felfogásától. Így megtörtént, hogy ha egy-egy tizenöt-tizenhat éves *bizalmasabb cinkát* a legények meghívtak, rövid időre bekísérte a bátyja vagy szülője, ennek azonban rendszerint csak néhány év múlva jött el az ideje.

Bár a májusi, *Kerekső oldalában*, illetve a *Hosszúkertben* rendezett szabadtéri *táncba* be is engedték — méghozzá ingyen — a serdülőket, ők nem elégedtek meg ennyivel. Meg aztán valahol meg is kellett tanulniuk a divatos táncokat: a *magyar körcsárdást*, *gólyát*, *csüördögölőt*, *polkát* és *sebest*. Erre voltak jók a *sáribálok*. Effélét nyár eleji vasárnap délutánokon rendeztek. A résztvevők csekély belépti díjat fizettek, hogy abból az egyetlen muzsikust: hegedűst (leggyakrabban Vak Esztojka Andrászt hívták), cimbalmost vagy harmonikást kifizethessék. Ha valamelyik gazda új házat, csúrt építtetett, *tapodtatni* ismét csak sáribált rendezett. Egyedülálló szegény öregasszonyok is adtak ki házukból egy-egy szobát erre a célra, de nekik ezért külön belépti díjat kellett fizetni. A sáribálok minden esetben napvilág folytak, s benne sem *bajuszos legények*, sem *vizitás leányok* nem vettek részt.

Az ismerkedés és párkeresés legfontosabb lehetőségéből, a *vizitáskodásból* a serdülők úgyszólván teljesen kimaradtak. Pedig a gondolat csábító volt. A fiúkat már a szüleik sem engedték, „csak akkor nem szóltak bele, ha meg tudták keresni a napi kiadásait”. A tizenöt-tizenhét éves fickók egyik-másika mégis be-bemerészkedett egy-egy leányos házhoz. Ha ott korához illő leány lakott, s nagyobb legény nem volt jelen, egyéb kellemetlenség nem érte, mint hogy nem ültették le. Megtörténhetett, hogy a leány szülei figyelmeztették: „még nincs rendje vizitába járni”, vagy rosszabb esetben leányukhoz fordulva meg is szégyenítették: „Eredj, leányom, tégy fel pityókát sülni, hogy kínáljuk meg ezt a legényt!” Ám ha nagyobb *viziták* is legyeskedtek a leány körül, akkor volt csak mit lenyelnie. Azok kihúzták a fiókot, mondván: „Adjunk ennek a legénynek egy darab kenyeret, hogy menjen vele.” Rászóltak, úgy csúfolkodtak: „Megersomjajztál-e?” — és csuporból vízzel kínálták. Vagy: „Hozzatok neki kicsiszéket, hogy érjen le a lába!” Gúnyosan megjegyezték: „Te, az anyád teje még a szájadban van!”; „Gyermeknek otthon a helye!”; „Ügyelj, met seprűre ültetünk!” Aztán, ha szégyenében magától nem ment el, szidták, zavarták, nyakon verték, megriasztottak, meg is szalasztották. A serdülő a maga módján bosszút állt a rajta esett sérelmekért. *Hamiskodott*, za-

varta a vizitában levő legényt, kopogtatott a leányosház ajtaján. Megbújt az udvaron, s amikor mentek el a nagyobbak, kövel *meglódigálta* őket.

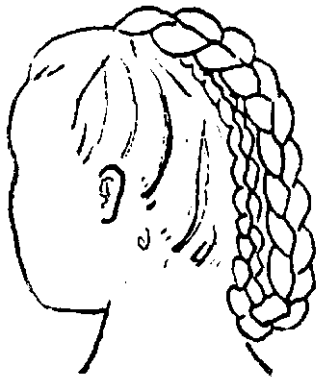
A serdülő leány sem fogadhatott még vizitát: még ennek sem volt *rendje*. Este korán kellett lefeküdnie, s ha legény jött hozzá, szülei nem engedték, hogy felkeljen: ezzel adták a fiú tudtára, hogy korai még az érdeklődése; amint korai volt még az udvarlás valamennyi más formája: a *leányok megéneklése*, *megmuzsikálása* (éjjelizene adása), a *májusfa* állítás, a szerelmi ajándékváltás, sőt a fiúk számára a férfiaság külső jeleként tekintett *korcsmázás* és *szivarozás*. Utóbbira csak a katonaságtól leszerelt ifjak nyertek jogot.

Az ifjúvá válás feltételei

Nem csoda, ha a serdülők alig várták az íratlan nagykorúsítás pillanatát, ami a testi-lelki érettség bekövetkeztével váratlanul, magától is eljött.

A *nagylegénység* feltétele a férfias termet és bajusz s a mellé társuló bátorság, ügyesség és erélyesség volt. A *maszutát* málészájút az ifjak később fogadták maguk közé. Mindenesetre e jellemvonások kellő fejlettségi szintjét elsősorban a munkában tanúsított érettséggel kellett bizonyítania.

A nagylegénységre számot tartónak minden gazdálkodás körébe tartozó munkához értenie kellett. A *vetésnek* például *értelme*, *híme* volt: a magot a vetőnek úgy kellett beosztania az ujjai között, hogy az szépen *terüljön meg* az egész földön. A szemmennység adagolása függött a föld *számlásától*, minőségétől. Sovány földben *tömötten* kellett vetni, szép *megmunkáltban* gyéribben, trágyázottban *kisebb markot* jobban *kiteríteni*, különben *eldőlt* a gabona. Ha ezt meg is tanulta, nem bízta reá a gazda, inkább a nagyobb erőt igénylő munkák elvégzését várta el tőle. Ennek megfelelően gabonát, fűvet *kaszált*, *buglyázott*, feladogatta a kévét és szénát a szekérbe, és szükség esetén egyedül behordta. Otthon *felhányta* a csűr odorjába, csépelte, szórt, gépi csépléskor zsákot, szalmát hordott. Az erdőn fát *döntött* és *készített* (megtisztítás), meg rakta vele a szekeret és hazafuvarozta. Fuvarozott a deszkagyárnak is. Otthon *barkácsolt*, *hámot* készített, szekeret javított. Mindenféle tekintetben meg lehetett bízni benne. Önállóan meg tudta keresni a kenyerét. Mindezzel a szülei előtt bizonyított, ám ez még nem volt elég: a falu előtt is ki kellett vívnia a becsületét. Erre voltak jók az olyan közös munkaalkalmak, mint a kaszálás, cséplés. A szénafű lekaszálására a gazdák a terület nagyságának megfelelő számú kalákást hívtak. *Kilenc ember kaszálóját* például kilenc jó kaszás *hajnalról ozsonnáig* tartó munkával *fogyatta le*. A rosszul kaszáló izzadt: nem vágott a kaszája, mert nem tudta *megverni*. Nem *ért bé* a renddel, lemaradt, csúfolták. Ahhoz, hogy bárkit is *kaszás legényként* elismerjenek, ügyességi próbát kellett kiállnia: a legsilányabb minőségű, levágóját *megvallató* fű, az *erdei hajka*, azaz *kecskeszakáll* kaszálásakor a rend élére állnia s annyira *elévágnia*, hogy senki ne érje utol. Ha ez nem sikerült, *kivágták*, azaz ki kellett lépnie a sorból, ha igen, megállapították: „Ez legény!” E próbának komoly, munkás alapja volt, amit virtuskodással lehetett tetézni: helyben állva *karikát*, azaz *gyűrűt* vágni, *három vágásra egy lépést*, azaz 2 m széles, lépésnyi hosszú rendet lekaszálni (625—626. j.). Csépléskor elég volt, ha kitaróan hordta a gabonával teli zsákokat a padlásra, de különös megbecsülés övezte, ha vékában állva segítség nélkül fel tudott venni a hátára egy búzával telt zsákot, vagy ha ugyanezt szíjnál fogva a fogával fel tudta emelni. Ugyanilyen hatást ért el, ha fekvő helyzetből, zsákkal a vállán fel tudott állni. Zabból négy zsáknyi

46. Nagyleány kontya.

volt a mérce: kettőt a vállára téve, kettőt pedig az előzőkön keresztülfektetve kellett elbírnia (627—629. j.).

A játékos fogadásokban (704—706. j.) és a beugrató-nevettető játékokban (687—701. j.), bűvészkedésekben (702—703. j.) való jártasságnak szintén erőt, furfangot, eszet bizonyító ereje volt.

Mondják, hogy a vizitába induló legényt valamikor próbára tette a leány apja is: vastag nyírfavesszőt adott a kezébe, s ha nem tudott jó *rostikás gúzszt* tekerni belőle, majd azt feltenni a szekér vagy szánkó rúdjára, hazaküldte.

A testi fejlettség, ügyesség és dolgosság a nagyleányság elismerésének is alapfeltétele volt. *Szemre* a „nem es kövér, nem es sovány” tetszett. A leányok igyekeztek is szépíteni magukat. A szőkék kamillában, a barnák lúgban mosták a hajukat, és gazdag hosszú, egy- vagy kétágú fonataikat hétköznapi koszorúba vagy *kontyba* feltéve (fejtetön visszakötve [46. r.] vagy a tarkón körbetekerve), vasárnap leeresztve viselték. Az első világháború után sokan befonatlanul tűzték *kontyba* a hajukat, mások *bubifrizurát* vágattak maguknak.

A szeplősök *orcájukat kancatéjjel* mosták, a többiek *téjfellettel* kenték. Aki mindezt túlságba vitte, megszólták: „Jól kimángorolta magát.” Megítélésükben, értékelésükben nem a tetszetősség volt a fő szempont, mert „nem az az ügyes, aki derék, hanem az, aki mindent meg tud csinálni, a dolgos”. A nagyleány ezért soha munka nélkül nem ülhetett; ha más dolga nem volt, vagy font, vagy horgolt. Jórészt mindenre fel lehetett használni. *Kimosta* az elázott kendert, kádban jó erős *hamulúggal kilúgozta*, majd *kirázta* a patakon a fonalat és ruhát. A *fonalvető* komoly munka, ehhez is értett. A *tyúkültetés* pedig *kényes* feladat, s bár ezt is értette, nem bízta rá az anyja. Fontos volt, hogy tiszta legyen a ház: a vizitába jövő legények állítólag bebújtak az ágy alá, de legalábbis a kalapjukat ejtették be, vagy tették fel a szekrény tetejére, s ha poros volt a hely, *kibeszélték*: „No, ez es mocsok.” Modora is sokat nyomott a latban. A *muftor* nem tetszett, csak a *vidám* leány, aki *kacérkodni*, énekelni is tud.

Beavatódás

A próbákat kiálló tizenennyolc év körüli fiúk *béavatódtak* az ifjak sorába. Egy vasárnap délután — emberemlékezet szerint nem volt megszabva, melyiken — a *bajuszos nagy legények esszeszedegették* őket a kocsmá előtt, behívták, s *megtiszteltették magukat*, vagyis velük fizettettek egy bizonyos mennyiségű *italost*. Ehhez a pénzt minden süldő legény a saját keresetéből fedezte.

Az avatás hajdan ceremónia, *mókázás* közepette zajlott, de már az idősebbek fiatalkorában sem volt *formás eljárás* rá, így a részletekre nem emlékeznek. Mindenesetre, aki túljutott rajta, azt a legények *bésorozták*; „No, mán te es lehetsz közénkbe” — vagyis megadták neki az engedélyt, hogy *bévigyüljön*, *belegénykedjen* közéjük, *társalkodjon* velük. Nem kellett többé megalázkodnia előttük, a *kölcsönt* pedig a kisebbeknek *adta vissza*. Ezentúl mehetett *leánynézni*, s a nagy legények minden jogát élvezhette. A legénykedés igazi virágkora a katonaság utánra esett.

A süldő leányokat a *kontyos nagyleányok* időnap előtt is befogadhatták maguk közé, cimborálhattak velük, amennyiben az átlagosnál *ügyesebbek*, *élénkebbek* voltak, jól tudtak énekelni, s olyan nagyobb gazdák gyermekei voltak, akik az ifjúság szellemi-társadalmi életének irányításában részt vállaltak, például karácsony előtt rigmusokat tanítottak be. Munkafeltételeket a nagyleányok elé nem állítottak csak a szülők. A leányok jogai a szülők gondolkodásmódjától függtek leginkább: ők döntötték el, hogy *leánykodhatnak-e* már, vagy még *ráérnek*. Ennek az ideje tizenhat-tizennyolc éves korban jött el.

BAJUSZOS LEGÉNYEK, KONTYOS NAGYLEÁNYOK

Az életük delére: szépségük, erejük, lelki rugalmasságuk, fogékonyságuk csúcspontjára érő, a gazdaságban teljes értékű munkaerővé váló fiatalok számára a falu társadalma bőségesen megteremtette a szerelem, párválasztás feltételeit: egész sor alkalmat biztosított a *szeretők beszélgetésére*, a *biztos szeretők* komolyabb szándékú udvarlására, a *jegyben járók bizalmasabb együttlétére*, amely végül a döntés végleges megpecsételéséhez, a házasságkötéshez vezetett. Ettől kezdve jogukat csupán a túlkapasoktól óvó erkölcsi normák, eszmények s az ebből fakadó *régulák* szabályozták.

Erkölc

A dolgosság és egyszerűség mellett az esztelneki közösség a fiataloktól tiszta erkölcsösséget várt el. *Vizitás leányát* az erkölcséért felelős anya igyekezett hát egyenesen, szigorúan nevelni: „A szegénységed a becsületed!” Amikor szolgálni útnak indította, *reapecséltte*: „Vigyázz, nehogy a legény kezét tegyen rád!” Otthon sem vegyülhetett „akármilyen” társaságba. Este nem *lábalkodott* kint az utcán: naphaladta előtt haza kellett érkeznie, mert ha nem, seprűvel várták. Eleve nem mehetett ki úgy a kapun, hogy az édesanyja ne tudja, hová indul. A bálba kéreznie kellett, legtöbbször a szülők el is kísérték. Más faluba egyáltalán nem mehetett. A kapuban nem állhatott hosszabb ideig a legénnyel. Az úton nem mehetett karonfogva a fiúval, mert ezt bűnjelnek tekintették: „No né, a bűdös cégér, esszefogózott a legénnyel!”; „Biztosan éli!” Vigyáznia kellett, hogy *hírbe ne kerüljön*. Ha a szülők nem voltak otthon, nem fogadhatott vizitát. A legény figyelte, hogy milyen a *viselete*. Ha igen *engedelmes*, könnyelmű volt, túl sokat megengedett neki, azt mondta: „Ha velem olyan, mással es az.” Lenézte, ha nem *tiszta*, s nem mondta biztosra, hogy udvarolni akar. A rossz magaviseletű leányt az anyja, sőt a bátyja is megverhette. Ha *megterhesedett* — ez a születési anyakönyv szerint a XVIII. század folyamán és később is évente egy-két leánnyal megtörtént, különösen a városon szolgáltók *leltek*, egy-két gyermeket —, az apja megverte, s elkérgetéssel fenyegette: „Takarodj a háztól!” — de aztán kénytelen volt megbé-

külni. *Rágódtak* rajta egy darabig, a legények is elkerülték, táncba sem mehetett, a végén azonban csak helyrebillent az élete, valaki férjhez vitte.

Mihelyt *kikérték feleségnek*, már többet megengedtek neki: kézen fogva mehetett a jegyesével a bálba, s hosszabban is beszélgethetett vele.

A legény nagyobb szabadságot élvezett, mint a leány, de az anyja tőle is számon kérte, hogy hova jár. „Húszéves korában legyen esze, negyvenéves korában alapja” — mondogatták, s előfordult, hogy katonának már be volt sorozva, s mégis reggelig térdepeltették, mert „olyan leánykánál járt”. A kocsmázásért sem lelkesedtek a szülők, de ellene se szólhattak.

Találkozási alkalmak

A sehová el nem szegődött, otthon tartózkodó fiatalok számára sokféle találkozási, ismerkedési lehetőség kínálkozott. Jelesebb hétköznapokon a közös munkaalkalmak hozták össze őket: itt váltott meg, ki hogyan viszonyul a munkához, téli esteiken, vasárnapokon és ünnepnapokon viszont a közös szórakozások feszélyezetlenebb légköre szolgáltatott keretet a párkeresés, a barátságok, szerelmek ébredése számára. Csaknem minden népszokás őáltaluk és őértük teljesedett ki, pompázott soha nem látott gazdagságban.

A gyermek- és serdülőkori szórakozási formák életükből nemcsak hogy nem tűntek el, hanem átlényegültek, újabb elemekkel egészültek ki. A leányok és legények tavasszal, nyár elején és délutánoként továbbra is összesereglettek a közös játszóhelyekre, ahol olykor még külön-külön játszottak: a legények beugrató (687—700. j.), virtuskodó (621—629. j.) játékokkal fitogtatták furfangos észjárásukat és testi erejüket, *loptázással* (644—652. j.) ügyességüket, gyorsaságukat, *kaszálással* (701. j.) vallották be pajzán gondolataikat, míg a leányok az énekes-táncos *A pünkösdi rózsát* (543. j.) jártak. Utóbbi játékok már a század elején feledésbe merültek, talán azért, mert a fiatalok gyakrabban közösen *nyitskapuztak* (561. j.) és *cegapeccetk* (577. j.), nemegyszer átrándulva Bélafalvára, Kurtapatakra vagy Csomortánba, hogy szomszédjaikkal is találkozzanak. Sokszor vég nélkül kísérgettek így egymást. Egyes játékok: a *Kicsi gyűrűzés* (671. j.), *Haragszom rád* (683. j.), *Húzd meg, ereszd meg* (681. j.) vagy a *hol az olló, komámasszony* (675. j.) a zálogkiváltás izgalmával nyerték meg a játékosok tetszését, mások viszont, így a *szomszédolás* (709. j.), *Fordulj bolházás* (710. j.), *párválasztás* (711. j.) népszerűségüket annak köszönhették, hogy a még bizalmasabb együttlétet, sőt a rokonszenv nyilvános bevallását biztosítottak. A játszóhelyen a játékkal egyenrangú közös időtöltéssé vált a közös séta, beszélgetés és tánc, es fordítva, a játék más szórakozási alkalmakon: az időjárás mostohasága miatti *beszorulás*okon, a vasárnap esti szűkebb körű összejöveteleken, vizitaesteken, terményfeldolgozó kalákákon is minduntalan tért követelt.

Új színekkel gazdagodtak korábbi ünnepköszöntő szokásaik is: a legényeket már nem a gyümölcs- vagy pereg-ajándék gondolata csábította, hanem azé a lehetőségé, hogy a leányok háza táján magukat is kelletve, képességeiket véka alá nem rejtve körülnézhessenek. Eszerint a téli napforduló ünnepét nem peregénekléssel, hanem a számukra kedvesebb leányok — s akiknek már volt, a *szereitek* — *megéneklésével* köszöntötték. Erre a hárman-heten összetársuló cimborák már napokkal korábban készülni kezdtek. Tréfás és komoly hangú köszöntőket válogattak; effélett egymástól és kéziratot füzetekből többet megismerhettek. Megegyeztek, hogy ki melyiket és milyen sorrendben mondja el, majd gyertyafény mellett többször is elgyakorolták műsoraikat.

Karácsony első ünnepén este tíz óra után, még inkább éjfélkor indultak a már alvó leányokhoz. Legelőször egy ébresztgető éneket (728. j.) fűjtak el. A leány gyertyagyújtással jelezte, hogy fogadja őket. Ezután az ajtó előtt komoly és tréfás rigmusokat mondtak (729—760. j.), majd ismét énekeltek. Ha bent más legényekből *kontracsoport* volt már, szócsatát kellett vívniuk velük: addig feleselgettek egymásnak, addig csúfolódtak egymás rovására, míg valamelyik fél kifogyott a versből. A vesztesnek — különösen akkor, ha az a kinti csoport volt — takarodnia kellett. A kinti csoport éneke és verse valamelyikével igyekezett a háziak tudomására hozni, hogy *kompániája* hány személyből áll (752—753. j.). Rendszerint többet mondott, mint ahányan voltak, hogy bent „Jaj, az Isten bocsássa meg!” sopánkodással jó nagy asztalt terítsenek. A *Jaj, mint fázunk* bekérezőre (761—763. j.) a gazda végre behívta őket. *Leparuláztak* (kezet fogtak), boldog ünnepeket kívántak, s most már az asztal mellett, közösen énekeltek, mulattak, verseltek, míg a fiatalok tovább nem indultak, újabb leányt vagy legénybarátjukat: *Istvánt* vagy *Jánost megénekelni*, vagyis *istványolni*, *jánosolni*. Olykor, ha a szülők ellene nem szóltak, az összezokott társasághoz a házileány is csatlakozhatott.

Az éneklés rendszerint annál a leánynál ért véget, aki iránt valamelyik legénynek komoly számítása volt: az ő házánál *virradtak meg*.

A december 28-i *aprószentekelés* ismét csak jó alkalom volt a leányos házak gyors végiglátogatására. Negyed-nyolcad magukkal, délután és este kopogtak be ide, a *vezetőjük* — a csoport legidősebb tagja — elmondta a rigmust (773—782. j.), engedélyt kért a *mustármag elhintésére*, majd nyírfavesszőjével ki-ki *megverte* a ház népét, s mindenkinél jobban megaprószentekelte a leányt. Ez viszonzásul szalagot csokrozott a vesszőjükre. A pántlikák száma eszerint arról árulkodott, hogy hány háznál jártak már. A vendégek általában nem ültek le, vagy csak rövid időre: elkoccintották a kitöltött pálinkát, kaláccsal elnyomtatták, s már álltak is tovább új csokrot szerezni.

Vízbevető hétfőn délután, miután egymást már beléferesztették a patakba, a *bandákba* szerveződött legények ismét elhozták a leányos házakba a mustármagot — ez alkalommal hideg víz formájában. A köszönés, néhány mondatnyi beszélgetés és a vezető rigmusa (798—803. j.) után (a sorrend néha fordított volt) kihívták a család díszbe öltözött nőtagjait az udvarra, ahol a *kancsóból*, *vederből* az idősebbeket és gyermekeket jelképesen, hogy el ne hervadjanak, a nagyleányt viszont annál valóságosabban *megöntözték*; különösen nem kímélték azt, akire haragudtak, mivel közeledésüket visszautasította. Az ilyent még a teli *itatóscseberbe* is *beléferesztették*, olyannyira, hogy át is kellett öltöznie. Mégsem sértődhetett meg. A *locsolódás* rendszerint jó hangulatban zajlott. A felfrissült fiatalok beszélgettek, viccelődtek, helytelenkedtek, még kergetőztek is. Jókedvüket a kalács mellett elfogyasztott pohár bor vagy pálinka is fokozta. A leány szeretője *mejjibe*, pontosabban kiskabátja felső zsebébe cserépben nevelt szegfűt, a többi legényébe pedig valamilyen *apróvirágot* tűzött. Továbbá szeretőjét két *írott tojással* lepte meg; a többi legény a teli tálból szintén választhatott két-két *festett tojást*. Valaha *egerfahéjból* főzték a fekete, *vadalmafahéjból* vagy pedig *hagymahéjból* a sárga tojásfestéket, a pirosat viszont boltból vásárolták. A tojásíráshoz is értett minden leány; de már a század elején *tojásíró* asszonyoktól — így Bartos Pálnétól — készen megvették; később viszont egyszerűbb megoldással is beérték: harisnyával leveleket kötöttek szorosan a festéklébe teendő tojásra, hogy alatta fehérén meg-

maradjon a levél formája; vagy pedig a gyertyánosi asszonyoktól szereztek be az írott tojást.

A vízbevetők csak félórányi-órányi időt töltöttek egy leánynál, hogy több helyre is eljuthassanak: csak a szeretője maradt tovább, lemaradva a csapattól.

A gyermek- és serdülőkorból örökölt játék és az ünnepi szokások még így átalakulva is csak kis részben elégítették ki az ifjak szórakozási igényeit, és önmagukban vajmi hiányos keretet biztosíthattak az ismerkedés, párválasztás zavartalan kifejlése számára. Ezt pótolták, egészítették ki az ifjúkor saját szokásai, intézményei, a maguk egymástól nagyon is különböző arculatával és hivatásával.

A *pásztorjáték* kellemes és hasznos időtöltés volt, mert a közös szereplés élményével ajándékozta meg résztvevőit, szellemi táplálékkal a nézőit, s a játékosok — magamagukat is kelletve — több leányos ház táján körülnézhetek. E játékkal karácsony első ünnepén *házagoltak* Esztelneken, majd a szomszédos falvakban is. Külön-külön jártak az alszegi és a felszegi fiatal legények csoportjai. A nevezetes eseményre már hetekkel korábban készülni kezdtek: egy-egy éltesebb házaseMBER vagy asszony irányítása mellett betanulták a szerepeket, az öregektől hagyományozódott szöveget ki-ki énekes könyvébe be is írta; és közösen beszerezték a jelmezeket, kellékeket. A királynak vászonból szép királyi *palástot* és fejére *papondékliből* és rongyból *koronát kombináltak*, *pantallója*, szélébe piros szalagot varrtak; és végül mindehhez *katonablúzt* és *kardot* kértek a csendőröktől. Tőlük kaptak *csendérruhát* és kardot a király *szolga* számára is. *Szent Józsefnek* fekete öltönyre, *cilinderre* és *kanós pálcára* volt szüksége; a lányos arcú *Máriának* földig érő finom kék női ruhára, fehér *kesztyűre*, és fehérrel bélelt kék *sálra*; az angyaloknak pedig fehér női ruhára és hárász kendőre. E polgári viseletelemek beszerzése századunkban semmiféle gondot nem okozott, mert kikerült a helybéli lakosoktól. Csupán *szárnyakat* kellett rögtönözniök az angyalok számára. A kezükben hordozandó *betlehemkérő*l sem kellett külön gondoskodni, mert az nemzedékről nemzedékre öröklődött: rendszerint a pásztorjátékot betanító emberek őrizték. Így maradt meg az alszegieké Bartók Gaspárnénál. A *pásztoroknak* régi hosszú *posztócedelét*, földig érő kifordított báránybőr *subát* és fejbe húzható báránybőr *kucsmát* kerítettek. *Kendermagot* is vettek magukhoz, hogy a játék közbeni *tetvéskedés* annál hitelesebbnek hasson: ez ugyanis a forró kályhán úgy pattogott, mint ahogy a tetű, mikor ölik. Valamennyi szereplő közül a legmulatságosabb jelmez a *szamár* kapta: arcát kartonpapír- vagy *bőrmaszka* álcázta, melyre hatalmas orrot festettek, és rugókkal szájrándításra mozgatható *bojttal*, *karujharangocskákkal* felcícomázott *füleket* szereltek. Testére vásott, kifordított, liszttel meghintett *subát* öltött, amiben nem sajnált *komikuskodni*, akár porban-sárban *hengerkózni* sem. Kezében tartandó *hammas-* vagy *hamubotja* végére zacskót kötöttek, melyet hamuval megtöltöttek.

A csoport első ünnep délelőttjén katonás rendben, kettős sorban, énekszóval indult útjára, élén a *küldönccel*, aki minden házba befordult, megtudakolni, hogy befogadják-e. Utána haladt a király szolgájával, majd Mária Józseffel, aztán a három pásztor, az angyalok és a *szamár*. Utóbbi a csoportot védte a kíváncsi kísérőktől, akik közé hamubotjával nagyokat vágott. A gyermekek sem voltak restek csúfolni és cibálni, ráncigálni, ahol csak érték. A kísérők igen gyakran a házakba is betértek a csoporttal, mert meg akarták hallgatni

a tréfákkal teletűzdelt szent történetet (772. j.). A háziak a játék szereplőit je falatokkal, terített asztallal és pénzzel jutalmazták. Utóbbi jól fogott a fiatalok rendezvényeire.

Egy másik ünnepi szokás, a húsvéti *határkerülés* során a legények *nagy-pénteki vízben* megfürösztött s ezáltal „megszépített” lovakon parádézhattak, *futtathattak*, azaz a Bélafalva—Esztelnek közti téren lóversenyen vetélkedhettek egymással. A győztes jutalma — az erkölcsi siker mellett — egy csengettyű volt.

Az ilyenfajta szereplések felcsigázták a fiatalok egymás iránti érdeklődését, a közvetlen kapcsolat kialakítását azonban nem tettek lehetővé. A személyes ismeretség megkötését biztosító legalkalmasabb intézmény a már ismert fonó és a hozzá sok mindenben hasonlító vizita volt.

A mezőgazdasági munkák holtszezonjában: *zárástól, Szent Mihály napjától* a következő *dologidőig*, míg az *árpa kihányta a fejét*, vagy „a tök akkorára nőtt, hogy már két marokkal sem lehetett átérni”, minden kedden, csütörtökön, szombaton és vasárnap este bármelyik nagy legénynek bármelyik nagyleányhoz joga volt vizitába menni. Nyáron csak hébe-hóba, vasárnap este kerülhetett sor erre. Sokszor még idegen faluból is jöttek át legények, érdeklődni, hogy hol találhatnának kívánságuk szerinti leányt, s az ilyenek, egy helybeli társaságában, ismeretlenül is beállíthattak.

A viziták rendszerint csapatoslag, hárman-haton, néha még többen jártak. A barátok délután a kocsmában találkoztak, ahol részint önmaguk biztatására, részint pedig puszta időtöltésből, szórakozásból megittak egy *felet*, és megbeszélték, hogy melyik leányt látogatják meg. Míg meg nem állapodtak valakinél, sorra egyik alkalommal az egyikhez, másik alkalommal a másikhoz mentek, egy este rendszerint csak egy házhoz, mert a lényeg akkor még a szórakozás, időtöltés volt. Hazaléptek vacsorázni, majd újból a kocsmánál találkoztak, vagy *szólították* egymást. Az úton énekszóval haladtak a céljuk felé. Sohasem fűtyültek, mert megszólták volna: „Haj, valamelyik kocsisleány!” Csak akkor kopogtattak be, ha égett a *lámpa*; a sötét ablak ugyanis azt jelentette, hogy ott nem várják. Néhol éppen hangjukat megismerve oltották ki a fényforrást. Ez esetben máshová mentek. Míg oda nem szoktak egy-egy leányos házhoz, meglehetősen bátortalanok voltak: a járatlan legényeknek az ajtóban kellett *kialkudniok*, melyikük menjen be elsőnek. Az ajtón belépve köszöntek, és érdeklődtek a háziak egészsége, munkája felől. Ha már voltak ott más viziták is, *lekezelték* velük, s igyekeztek bekapcsolódni a társalgásba. Az asztal mellé, a *kanapéra* telepedtek, s aki nem fért el, az ágyra. A leány közben dolgozott: széken vagy kanapén ülve font, horgolt, vagy pedig szőtt, csak vasárnap szórakozhatott tétlenül. A jelenlévő szülők szintén foglalatoskodtak valamivel; bár előfordult, hogy fáradtak lévén, ugyanabban a *házban* lefeküdtek. A társalgás általános témák körül folyt; ilyenkor tárgyalták meg a mások szerelmi ügyeit, egymást *ugratták*, viccelődtek. Az idősebb kezdeményezésére gyakorta játszottak is — leginkább kártyáztak (712—714. j.). Nem kínálták meg, ez csak névnap vagy búcsú esetén volt szokásban. Este tíz órakor a vendégeknek távoznia kellett a háztól. Aki sokáig maradt, megszólították az öregek: „Mán tizenegy óra!” Otthon is szidással fogadták: „Nem szégyelled magad? Jó, hogy ki nem vertek!” Mikor ott volt az ideje, sorra vették fel a kabátot. Ha több leány volt a háznál, nem attól búcsúztak, akihez jöttek, hanem a másiktól, ezzel hozva tudomásukra, hogy kitől várják a kikísérést. A leány egyenként távozó vendégei mindenikét

a kapuig kísérte. Ezalatt, akinek mondanivalója volt, megmondhatta. Sok legénynek egyéb nem jutott eszébe, mint hogy „Milyen szép csillagos az ég.” Más viszont most közölte, hogy komoly a számítása. Előfordult, hogy a hamarabb kijövő legény elbújt, kihallgatta a beszélgetést, s emiatt néha *bokrosodás is támadt*. Kövel megdobálták, vagy össze is verekedtek. A kapuban a legény — eleinte még játékból — megszorongatta, megölelte, megcsókolta a leányt: „Az adta ugyan a bankot, hogy húzódozik, de azért tetszett neki.” A szülők is elnézték azilyent. De ha sokáig kint maradt a kapuban, az anyja kiszólt: „No, mán késérd es haza!”; vagy kijött, mintha dolga lett volna: ez volt a figyelmeztetés, amit odabenn *iskolázás* követett. A más falusi vizitákat farsangkor a helybeliek meg-megtréfálták: elkötötték előttük az utat, hogy keresztülessenek rajta, ám tekintettel a körülményekre, nem sértődtek meg emiatt.

A *vizitáskodás* mellett az ismerkedés és találkozás hasonlóan fontos alkalmi a nagyszabású közös összejövetelek — táncok, színelőadással egybekötött bállok, búcsújárások és lakodalmak voltak. Előbbiek jó megszervezéséről a talpraesettebb legények gondoskodtak: belőlük kerültek ki a csak időnként az egyház sugallatára szervezett *legényegylet tisztségviselői*, az *elnök* és *pénztáros* is. Az egyes táncalkalmak során felmerülő részfeladatokat tehát esetenként osztották fel egymás között.

A téli munkaszünet időszakának tánc- vagy bálalkalmait állítólag nem szabályozta hagyomány: bármikorra szervezhették, ha kedvük tartotta. Kötött időpontja csak a *fársángfarki nyolcfogásos táncnak* volt, mely az előkészületekkel, a *kővércsütörtöki* és *szombati próbatánccal* együtt valóban nyolc részletben: *húshagyató* vagy *húshagyó vasárnap*, *hétfőn* és *kedden* délután és este, *hamvazószerdán reggelig*. A hétfő délután a gyermekeké volt, a többi estén és éjjeleken viszont a fiatalok mulattak.

A *tánc beállását* dobszó ós néha plakát hirdette. A részt venni kívánóknak a *vőfélynél* kellett beiratkozniuk, aki a falun végigjárva beszede a belépti díjat. Ennek összegét esetenként állapították meg. Legtöbbet a legényeknek és legkevesebbet az időseknek, illetőleg a hétfőn délután beengedett gyermekeknek kellett fizetniök. A leányokat, ha szüleiktől is elkérezteték, szeretőik *váltották be*. A *rendező* — esetenként más és más személy — megfogadta a zenészeket: rendszeren a helybeli *Csicsók* egy *hegedűsből*, két *cimbalmosból*, *kürtösből*, *klarinetösből*, *bőgősből* és *kicsi hegedűsből* álló *cigánybandáját*, majd a Csicsó család megfogyatkozása után egy-egy lemhényi vagy martonosi magyar bandát; kiváltotta a szolgabíróaságtól az engedélyt, láttaoztatta a csendőrséggel, majd kibérelte a Csavarné kocsmájában levő *táncstermet*, vagy a *barátok iskolájának* egyik termét, amit a legények papírszalagokkal és fenyő- vagy nyírággal fel is díszítettek. Körös-körül a fal mellé egy-egy sor padot helyeztek el a leányok és az őket csaknem minden esetben elkísérő anyák számára. A tánc során a zenészeket a *cigánybíró* irányította: ő határozta meg, mikor mit muzsikáljanak és mennyi bort kapjanak. Legtöbbet a *csárdás*, *polka*, *kétlépetű* és *valcer* alá húzták, de sorra került a *golya*, *német*, *sebes* és *csüördögölő* is.

A tánc kezdetekor a rendező *megolvasta*, hogy hány pár van jelen, hogy szükség szerint megossa őket. Ha például negyven pár volt, azt úgy rendezte három csoportba, hogy külön kért táncot a *vidékieknek*, külön a *házasoknak* és külön az *öregeknek*. Persze házasemberrel is táncolhatott leány, és fordítva. Így is maradt, kivált háborús időben, olyan leány, aki sokszor *nyomta a*

padot, árulta a petrezselymet. Más meg válogatott: mikor látta, hogy nem kedvére való vagy rossz táncos közeledik, az öregek háta mögé bújt, mert ha az *meghajtotta magát* előtte, kérdezvén: „Szabad lesz?” — tehát *felkérte* —, s ő nem ment el vele, a legény bosszúból leállította a cigányt: „Tovább ne húzad!”, majd az ő nevét kiáltotta: „Baka Boris elmehet a bálból, met ki lesz rostálva!” — és ki is vezette a teremből. Ha pedig ekképpen *kimuzsikálták*, a pénzét is visszaadták, mehetett szégyenszemre haza, s még más legény se vigasztalhatta, mert abból verekedés támadt volna. De ürüggyel sem utasíthatott senkit vissza, mert akkor mással sem táncolhatott volna: ellenkező esetben őt is, táncosát is pofon vágta volna a megsértett legény, s az ilyen — ha a két *felvigyázó* nem volt elég ügyes — verekedéssé fajulhatott. A más falusi vendégekkel előzékenyek voltak a fiatalok: a legények rendszerint meghívtak egy-egy leányt az ő számukra is.

Éjfélkor *lehúzódott* a bál — egyórás szünetet tartottak. Ilyenkor, akárcsak a tánc elején vagy végén, a fiatalok karonfogózva énekszóval sétáltak, vagy körbeállva énekeltek, *hancúroztak*. A legények *seggbáloztak* (670. j.). Aki közel lakott, hazamehetett falatozni. De ott is volt ital és palacsinta; előbbit a legények vették a belépti díj egy részéből, utóbbit a leányok sütötték a kövér-sütörtökön előkészített kovásszal. A zenészek számára külön főzött valaki, ennek fáradságát, a muzsikát és a báltermet a belépti díjból fizették. Ha megmaradt a közös pénzből, azt a legények a bál utáni reggelen együtt elmulatták.

A farsangfarki multság hamvazószerdán délelőtt alakoskodással, *farsangjárással* folytatódott. Ilyenkor a legények kifestett rongy- vagy karton*maszka* mögé rejtőzve, minél rongyosabb ruhába vagy subába *kódusnak*, *cigánynénak*, *fehérnépnek* vagy *kozsókos*, szakállas arcú *hamubotosnak* öltözve felvonultak, megkergették, megbotozták a járókelőket, és betértek a leányos házak udvarára. Ahol zárt kaput találtak, azt a vidám *maszkák*, *maszkurák* a sarkából is kiemelték, mert táncra akartak perdülni a háziakkal, és ételmet, pénzt akartak koldulni. Ha valaki nem adott, azt botjukkal *meghammazták*, s lopással kárpótolták magukat: a nyársra húzandó hús, szalonna, kolbász s a kosárba, tarisznyába teendő zsír, tojás, liszt mind kellett az aznap délutáni mulatságra: az anyák töltött káposztát, paprikást főztek, kürtöskalácsot sütöttek, amit a fiatalok közösen fogyasztottak el. Ilyenkor már nem táncoltak.

Ezzel kezdetét vette a böjt, melynek egyetlen táncalkalma volt csupán, s azt is a Csernáton—Bereck körzetből összesereglett cigányok rendezték. A *cigánybálra* csak névre szóló *meghívóval* lehetett bemenni,ilyent viszont csak a *nyakkendő*s, *pantallós legények* kaptak. Ez tehát afféle *úri* és egyben *kosaras bál* volt; a kosárban otthonról hozott ételmet az éjféλι terített asztal mellett fogyasztották el azok, akiket erre külön is meghívtak.

Tavasszal újból megkezdődött a vigalom. Húsvétra — akárcsak karácsonyra is — az ifjúság rendszerint színdarabbal készült: valamilyen népszínművet (*Piros bugyelláris*, *A betyár kendője*, *A falu rossza*, *Az ördög párnája*, *A dúsgazdag*) választott, s felkérte a tanítót vagy a papot, hogy betanítsa. Tehetség, ügyesség szerint osztottak a szerepeken. Ünnepestéjén *színdarabos bál* keretében adták elő. Ekkor lépett fel az egyház szervezte *dalárda* is. Előadásaikkal a szomszédos falvakba is ellátogattak. A közönséget írott vagy nyomtatott meghívóval toborozták, amit három-négy ezzel megbízott legény hordozott el. Ki-ki tetszés szerinti összeget fizetett érte. A jövedelmet végül

elosztották, vagy még inkább közös célra fordították: az 1930-as évek elején például rádiót és harmóniumot vásároltak maguknak.

Fehérvasárnapra, olyan táncmulatságot szerveztek, melyre ökrös szekéren ülő beöltöztetett menyasszony és vőlegény hívta fel a fiatalok figyelmét. Aztán a szabadtéri *májusi tánc* következett, cimbalomzenére, melyet a *Csere szélében* több hasonló rendezvény követett.

Az aratás és szénamunka egy időre elvonta az embereket a szórakozástól, annak végeztével viszont — ha csak került rá rendező — egyszer a legények, másszor a házasemberek, ismét máskor a vőlegények, a sorozás előtt álló *reguták* s olykor egy-egy család rendezett bált. Sokszor kéthetenként is sor került egy-egy újabb meghívós vagy kosaras bála. Csak a szegényebb rendű felszegiek zsebe nem bírta meg mindig a drága szórakozást, ezért kényszerültek ők egy kifogadott tapaszos földű házban, egyetlen hegedű zenéje mellett szerényebb táncokat — sáribálokat — szervezni. Volt amiből válogatni a legényeknek, akik ráadásul még a szomszédos falvak multságaira is átrándulhattak; előzékeny fogadtatásban ott sem volt hiány.

Ráadásul kivilágos kivirradtig teljes jogú aktív szereplőkként táncolhattak, szórakozhattak, köthették át egy kis fizetségért szalmakötéssel az utat a lakodalmak alkalmával is.

Nemcsak az örömben, a bánatban is együtt volt a fiatalság: ha közülük való halt meg, azt menyasszonyként, illetve vőlegényként temették el. Koporsóját a másneműek vitték. A lányok kibontották, leeresztették a hajukat, a legények fehér szalagot kötöttek keresztül a mellükön.

Bizalmasabb kapcsolatok

A közös szórakozóhelyeken és alkalmakon gőgnek, széthúzásnak nem volt helye: „Nem azért csomolyodtak össze, hogy féretartsák az arrukat.” Arról, hogy egy legény már *beszélget* egy leánnyal, csak a kalapjába *fejjel felfelé* tűzött virág árulkodott, mert aki *szabad* volt, annak *fejjel lefelé* állt a virágja. Vizitaesteken is a leány még mindenkivel egyformán szóba állt, szórakozott, egyik legényhez mégis *kedvesebb* volt. Az ilyen gyakrabban kezdett *hezza járni*. A vizitaidőt minden alkalommal nála töltötte, a karácsonyi énekléskor legénybarátaival együtt nála virradt meg, locsolás után ottmaradt, befizette a táncba, vagy legalábbis többször felkérte táncolni. Megkülönböztetett figyelemnek volt a jele az ajándékváltás is. Az a legény, aki minden vizita alkalmával cukorkát hozott, s emellett a nagypénteki vásáron kézdívsárhelyi mézeskalácsosoktól — a *nagypéntekesektől* — *buba* formájú pogácsákat vásárolt, majd párosával összekötve, felszalagozva a következő esti vizita alkalmával a lányhoz elvitte, vagy írott *sulykot*, *guzsalyat* készített neki, május elsején virradóra csavarosan hántott, színesre festett, zöld ággal, pántlikával díszített, a háznál is magasabb fenyőt, *májusfát állított* a leány tornáca elé, s mert az „a bőséget jelentette”, még egy teli üveget is kötött a hegyére, mindezzel vonzódását fejezte ki. A leány, ha viszonzta érzelmeit, aprószen-tekkor az ő vesszőjére kötötte a legszebb pántlikát, neki tette félre a legszebb írott tojásokat, ilyenkor az ő kabátja mellébe tűzte a legszebb virágot: lehetőleg piros szegfűt, e napon *több pár vadonatúj zsebkendővel*, minden táncba induláskor pedig bokkrétával kedveskedett neki. Mindez bizalmasabb kapcsolatról, de némiképp még ingatag szerelemről tanúskodott. A májusfát ugyanis hiába ásták, ágyaszták gödörbe, hiába erősítették oda még kövekkel is: azon az éjjelen akármelyik ifjú ellophatta, vagy eltűnésében egy-egy *irigyebb* leány-

nak is benne lehetett a keze. Az udvaron elrejtett pogácsának is — amit azonnal bevinni nem illett, de társai előtt szégyellte volna is a legény — jogos tulajdonosa a legény cimborái jóvoltából gyakran már csak hült helyét lelta, vagy a pántlika helyett *szurkos cérna* volt rajta. Egyaránt vigyázni kellett hát mindenre, jól eldugni a pogácsát, őrizni a májusfát — nehogy bosszúból *bogánckóró* vagy *törökbúzakóró* kerüljön a következő évben helyette —, megőrizni a bizalmat, a szerelmet.

A *biztos szerelmet* már tudomásul vette, szentesítette és védte a falu: a leány kezére pályázó más legények belátták, hogy „a cibkrét [leves] hiába húzzák a nyársra, mert lefoly róla”, ők már feleslegesek, elmaradoztak tőle a viziták, az az egy pedig máshová legfeljebb társaságban ment el, hozzá pedig a hét bármelyik napján, még lámpaoltás után is bekopogtathatott. Ilyenkor egymás mellett összelelkezve ültek, „mint akik azt gondolták, hogy a szerelemből meg lehet élni”. A szülők ilyenkor még figyelmesebbek voltak, s tettek róla, hogy sokáig ne maradjanak kettesben. Ezért rendszerint továbbra is elkísérték a leányt a bálba, ahol azt választottján kívül már csak a legény barátai merték felkérni: különben könnyen verekedés lehetett volna belőle. S ha a legénynek valóban komoly volt a szándéka, s a leány is úgy akarta, rövidesen *jegybe léptek*.

Párválasztás

A párválasztásban mégsem érvényesült mindig a saját akaratuk. A szülők a rangot, vagyont is nézték: tiltották, hogy a volt katonarészen való a családját jobbágyivadékkal alázza meg; inkább erőszakolták az olyan házasságot, melyet új házzal rendelkező *érdemes legény* vagy sok földet hozó leány köthetne gyermekükkel. Vagy olyan élettársat kívántak neki, aki mellett „pénzre kel, pénzre fekszik”. Eszerint *szerezték össze* őket, kényszerítették bele a nem kívánt házasesetbe is. Ha a leány tiltakozott, így figyelmeztette az apja: „Este nálunk úgy köszönnek, adjon Isten engem kendnek.” „Egy leány s egy legény szerették egymást, mégis a leányt elvált vénemberhez adták. Nem is volt szerencséje az asszonynak. Gyermeke ugyan sok lett, de örökké gyűlölte az urát. Aztán összevénültek.” Rendszerint így végződtek az erőszakolt házasságok.

A házasságkötés időpontja a katonaság utánra esett, amikor már a legény esze is *hezzaérett*. A fiúk átlag huszonkét-huszonöt éves korukban nőültek, a leányok tizenkilenc-huszonhárom év között mentek férjhez, igen gyakran még később is. Leginkább a közvetlen környék: Bélafalva, Csomortán, Esztelnek és Kurtapatak fiatalsága házasodott össze egymással, a legények ritkábban Felső-Háromszék többi falvaiból is hoztak feleséget. Az idegenben szolgálás, cselédkedés során ez a kör kitágult. Legtöbb lakodalom a *farsang* és *zöldfarsang* időszakába esett.

*

Napjaink kis létszámú esztelneki ifjú nemzedéke csak részben emlékeztet a múltbelire. Serdülő éveit még otthon, az iskola padjai közt tölti, de ha csak egy kevéssé is ad magára — a közvélemény ugyanis elvárja —, tovább tanul: az eszesebbek elméleti, a gyakorlatiasabbak valamilyen szakliceumban képezik magukat. A kézdivásárhelyi diákevek után legtöbbször a városban, gyárakban helyezkednek el. Az otthoni gazdálkodó munkákra kevés idejük marad: szüleiknek főként a kézi eszközökkel végzett hosszadalmas munkákban

(kapálás, szénamunka) segédkeznek. Nemrég még arattak is; ezt ma már kombájn végzi. Ugyanakkor a diákok vakációban az mtsz-nek és az erdészetnek is dolgoznak.

A három váltásban történő ingázás sokakat korlátoz a közös szórakozásban: erre legfőljebb a hivatalos ünnepek, köztük a vasárnapok délutánján kerülhet sor. Ilyenkor a klubban gyülekeznek, ahonnan télen közös szánkózásra, tavasszal kirándulni, gyógynövénygyűjteni indulnak. A klubban társasjátékok játszásával, kézimunkázással és olykor színdarabtanulással töltik az időt. Gyakran rendeznek bált is, de annak sem zenei, sem táncrepertoárja nem gyökerezik a hagyományokban. Az élő népszokásokban: aprószentekelésben, locsolásban, énekelésben is csak módjával vehetnek részt, mivel ezek legtöbbször munkanapra esnek.

A hagyományos közösségi élet fellazulását, a népi műveltségi javak alapos megróttalódását a fiatalok életében az öregek szavaival élve a *gálavilág* — anyagiakban a problémamentes ruházkodás, szellemiekben pedig az iskola, könyv, televízió, rádió útján beáradó műveltség — előnyei pótolják. Az ő dolguk még csupán: előbbi értékeivel az utóbbiakat bensőségebbe, sajátosabbá tenni.